

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Блаженнішого Володимира,
Митрополита Київського і всієї України
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»**

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА
ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ
В УКРАЇНІ**

(за матеріалами наукового засідання)

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 5

Хмельницький, 2017

УДК 342.7
ББК 67.9 (4Укр)
А 43

А 43 Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні: зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП. – Хмельницький : ФОП Стріхар А.М., 2017. – Вип. 5. – 175 с.

У збірнику наукових праць вміщено статті з тематики «Актуальні питання державотворення і захисту прав людини в Україні». Авторами статей розкрито такі питання: конституційні права та свободи людини та громадянина; система захисту прав і свобод людини; шляхи вдосконалення законодавства України та проблеми його адаптації до правової системи Євросоюзу.

Редакційна колегія:

Головний редактор: Білий Л. Г., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП».

Члени редакційної колегії:

Авсієвич А.В., доктор філософії в галузі права (відповідальна за випуск);
Мота А.Ф., кандидат юридичних наук, доцент, **Охман О.В.**, кандидат юридичних наук; **Олійник В.В.**, кандидат педагогічних наук, доцент, **Парандій В.О.**, кандидат історичних наук, доцент, **Трембіцький А.М.**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, **Циганюк Ю.В.**, кандидат юридичних наук.

Рецензенти:

Кучеров Г.Г., кандидат історичних наук, доцент (м. Кам'янець-Подільський)

Рабовська С.Я., кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
(протокол № 10 від 27 листопада 2017 р.)

© Хмельницький інститут
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», 2017

Л.Г. Білий,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
Директор Хмельницького інституту МАУП
(м. Хмельницький)*

ВСТУПНЕ СЛОВО

Права і свободи людини і громадянина є однією із найважливіших суспільних цінностей, головним об'єктом більшості конституційно-правових відносин.

Кожній людині має бути забезпечена можливість користуватись основними правами і свободами. Держава зобов'язана гарантувати реальне здійснення цих прав і свобод усіма доступними їй засобами.

Правам і свободам людини й громадянина присвячені статті 21-64 розділу II Конституції України. Розміщення цього розділу після розділу «Загальні засади» перед розділами про органи державної влади підкреслює його важливість і нове співвідношення людини й держави, що встановлюється статтею 3 Конституції України: людина визнається найвищою соціальною цінністю, а її права і свободи визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

В Україні механізм захисту прав реалізується через діяльність Комітету Верховної Ради України з прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин, інших комітетів Верховної Ради України в частині діяльності по забезпеченню та захисту прав людини; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Генеральної прокуратури України; інституту адвокатури (інститут надання правової допомоги); Національної поліції України (в частині формування та розвитку внутрішньовідомчого контролю за дотриманням прав людини); Міністерства юстиції України (зокрема, Національне бюро по дотриманню Європейської конвенції з основних прав та свобод людини); інших центральних органів виконавчої влади (в частині забезпечення та захисту прав людини); правозахисних організації (національні та міжнародні); науково-дослідних установ; засобів масової інформації.

На нашу думку, механізм захисту прав є більш ширшим поняттям, оскільки він охоплює всі можливі дії при захисті прав. Поняття «механізм реалізації людиною права на захист» є дещо вузьким, оскільки елементом механізму захисту прав є реалізація людиною права на захист. Тобто механізм реалізації права людини на

захист є частиною механізму захисту прав. Таким чином можна стверджувати, що ці поняття тісно взаємопов'язані одне з одним, але вони не є тотожні.

Суттєвою проблемою в Україні є ефективність механізму захисту прав, що залежить від стабільності суспільства, де слідування букві й духові законів є правилом, а не виключенням.

Необхідно підкреслити, що у сучасній юридичній науці немає єдиної точки зору щодо того, якими повинні бути механізм захисту прав та механізм реалізації людиною свого права на захист, тобто вони не є універсальними. І це є однією з основних проблем сучасного процесу захисту прав, які повинні бути регламентованими, тобто чітко визначеними та прописаними.

Безперечно законодавчо не достатньо визначити, що людина має право на звернення до суду за захистом свої прав – це є тільки декларацією права, яка без зазначення конкретних процедур не є дієвою, залишатиметься декларацією.

А.В. Авсієвич,
доктор філософії в галузі права
(м. Хмельницький)

ДО ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ

Найбільш важливе питання міжнародного комерційного арбітражу – визнання і приведення у виконання арбітражного рішення, винесеного на території держави, на відміну від того, де порушено клопотання про його визнання і виконання [1]. Від останнього в кінцевому рахунку залежить ефективність всього арбітражного розгляду і справедливе задоволення матеріальних вимог сторін. У міжнародному процесуальному праві визнання і виконання іноземного арбітражного рішення можливо за двома підставами – в силу прямої вказівки внутрішньодержавного права і в силу міжнародного договору. Обидва ці підстави мають місце щодо України, так як в даний час в нашій країні застосовуються норми Закону, а також Європейської та Нью-Йоркської конвенцій. Основи міжнародного режиму визнання і виконання іноземних арбітражних рішень були закладені в Нью-Йоркській конвенції, яка носить універсальний характер і включає до складу учасників понад 140 держав [2].

Українське законодавство практично повністю відтворює відповідні норми Нью-Йоркської конвенції. Конвенція застосовується виключно до іноземних арбітражних рішень, тобто до таких рішень, які винесені на території держави іншої, ніж держава, де порушене клопотання про їх визнання і приведення у виконання (п. 1 ст. I). За загальним змістом, Нью-Йоркська конвенція поширюється на будь-яке іноземне арбітражне рішення незалежно від того, винесено воно на території держави – учасниці конвенції чи ні. Однак такий широкий підхід обмежений можливістю для будь-якої держави-учасника зробити застереження про застосування конвенції тільки до арбітражних рішень, винесених на території іншої держави-учасниці, використовуючи принцип взаємності. Практичне значення таких застережень поступово втрачає сенс, тому що число держав-учасниць Конвенції постійно збільшується. Нью-Йоркська конвенція застосовується до всіх арбітражних рішень, будь то рішення інституційного або ізольованого арбітражу (п. 2 ст. I), і не застосовується до арбітражних рішень, винесених у тій самій державі, де порушене клопотання про їх визнання і виконання, а також до процедури оскарження рішення, що входить в компетенцію суду держави, на території якої воно було винесене.

Як вказує С.А. Курочкін, у світовій практиці сформувалися декілька підходів до визнання і приведення у виконання рішень третейських судів та міжнародних комерційних арбітражів. У країнах системи загального права для виконання арбітражних рішень потрібно винесення судової ухвали на їх основі. Арбітражне рішення трансформується в судове, яке і стає предметом примусового виконання. Так, у Великобританії рішення третейського суду, винесене відповідно до умов угоди сторін, може бути примусово виконано в тому ж порядку, що і рішення або наказ державного суду, з дозволу останнього. У випадках, коли судом дається згода на виконання, їм виноситься відповідне рішення на умовах, зазначених в арбітражному рішенні (ст. 66 Закону Великобританії «Про арбітраж» 1996 г.).

Об'єктом примусового виконання в цьому випадку можуть стати винесені третейським судом або міжнародним комерційним арбітражем на території України рішення по суті спору, що стали остаточними для сторін, а також постанови про затвердження мирової угоди, винесені у формі рішення (арбітражне рішення на узгоджених умовах. Рішення міжнародних комерційних арбітражів, прийняті на територіях іноземних держав і які стали остаточними для сторін

(фізичних і юридичних осіб), визнаються і виконуються в Україні компетентними державними судами у випадках, коли їх визнання і приведення у виконання передбачено міжнародним договором України. Таким договором сьогодні є Нью-Йоркська конвенція, положення якої можна коротко назвати правилом про те, що іноземні арбітражні рішення в загальному і цілому визнаються і виконуються, якщо не виникають надзвичайні обставини [3].

Процедура визнання і виконання іноземного арбітражного рішення полягає в наступному. Сторона, яка заявляє клопотання про визнання рішення і приведення його у виконання, при подачі клопотання до компетентних органів відповідної держави надає:

- належним чином засвідчене арбітражне рішення або належним чином завірєну копію такого;

- оригінал арбітражної угоди або належним чином завірєну копію такої.

Якщо арбітражне рішення або угода викладено неофіційною мовою країни, де порушене клопотання про визнання і приведення у виконання цього рішення, сторона, яка просить про визнання і приведення у виконання рішення, представляє переклад даних документів на цю мову. Переклад засвідчується офіційним перекладачем або дипломатичною або консульською установою (ст. IV). Кожна держава-учасниця Нью-Йоркської конвенції визнає арбітражні рішення як обов'язкові і приводить їх до виконання згідно з процесуальними нормами території, де порушене клопотання про визнання і приведення у виконання цих рішень. До визнання і приведення у виконання арбітражних рішень, які регулюються Конвенцією, не повинні застосовуватися істотно більш обтяжливі умови або більш високі мита або збори, ніж існують для визнання і приведення у виконання внутрішніх рішень (ст. III).

Конвенція встановлює жорстко обмежений перелік підстав для відмови у визнанні та виконанні іноземних арбітражних рішень. Цей перелік не підлягає розширювальному тлумаченню. У нього входять п'ять підстав для відмови у визнанні та виконанні рішення, на які може посилається сторона, яка програла арбітражний розгляд, і дві підстави для відмови з ініціативи компетентних органів тієї держави, де запитується визнання і виконання, в силу міркувань публічного порядку. У визнанні і приведенні у виконання арбітражного рішення може бути відмовлено на прохання тієї сторони, проти якої воно спрямоване, тільки якщо ця сторона подасть компетентним органам за

місцем, де порушене клопотання про визнання і приведення у виконання, докази того, що:

- сторони в арбітражній угоді були із застосованого до них закону в певній мірі недієздатними або ця угода є недійсною за законом, якому сторони цю угоду підпорядкували, а за відсутності такої вказівки – за законом країни, де рішення було винесено, або

- сторона, проти якої винесено рішення, не була належним чином повідомлена про призначення арбітра або про арбітражний розгляд або з інших причин не могла надати свої пояснення [4], або

- вказане рішення винесено щодо спору, не передбаченого або такого, що не підпадає під дію арбітражної угоди, або містить постанови з питань, що виходять за межі арбітражної угоди з тим, однак, що якщо постанови з питань, охоплених арбітражною угодою, можуть бути відокремлені від охоплених такою угодою, частина арбітражного рішення, яка містить постанови з питань, охоплених арбітражною угодою, може бути визнана і виконана, або

- склад арбітражного органу або арбітражний процес не відповідали угоді між сторонами або (за відсутності такої) не відповідали закону тієї країни, де мав місце арбітраж, або

- рішення ще не стало остаточним для сторін або було скасовано або призупинено виконанням компетентним органом країни, де воно було винесено, або країни, закон якої застосовується (п. 1 ст. V) [5].

У визнання і приведення у виконання арбітражного рішення може бути також відмовлено, якщо компетентний орган країни, в якій запитується визнання і приведення у виконання, з'ясує, що:

- об'єкт спору не може бути предметом арбітражного розгляду за законами цієї країни або

- визнання і приведення у виконання цього рішення суперечить публічному порядку цієї країни (п. 2 ст. V) [6].

Європейська конвенція обмежує застосування пункту 1 (е) ст. V Нью-Йоркської конвенції випадками, чітко обумовленими в пункті 1 ст. IX. Скасування арбітражного рішення в країні, де воно винесено, служить підставою для відмови в його визнання і приведенні у виконання на території держав - учасниць Європейської конвенції, якщо така відмова здійснена з таких підстав:

- сторони в арбітражній угоді, відповідно до застосовуваних до них законом були в будь-якій мірі недієздатні або ця угода була недійсною за законом, якому сторони підпорядкували, а за відсутності такої вказівки, – за законом країни, де рішення було винесено;

– сторона, що вимагає скасування рішення, не була належним чином повідомлена про призначення арбітра або про арбітражний розгляд або з інших причин не могла подати свої пояснення;

– зазначене рішення було винесено щодо спору, не передбаченого або такого, що не підпадає під умови арбітражної угоди, або містить постанови з питань, що виходять за межі арбітражної угоди, з тим, однак, що якщо постанови з питань, охоплених арбітражною угодою, можуть бути відокремлені від неохоплених такою угодою, частина арбітражного рішення, яка містить постанови з питань, охоплених арбітражною угодою, може бути не скасована;

– склад арбітражної колегії або арбітражна процедура не відповідали угоді між сторонами (п. 1 ст. IX) [7].

У міжнародному процесуальному праві виділяється група рис юридичної сили арбітражного рішення, що лежать в основі його визнання і виконання на території іншої держави, де воно було винесено. В їх число входять наступні властивості:

- обов’язковість;
- винятковість;
- незаперечність;
- преюдиційність;
- кумулятивність.

Обов’язковість передбачає, що арбітражне рішення є обов’язковим для сторін та інших осіб, які брали участь у справі, з моменту вступу в силу. Слідом за В.В. Ярковим С.А. Курочкін підкреслює: на відміну від рішення державного суду, яке набуває обов’язковості в силу його владного характеру як акту органу судової влади, властивість обов’язковості рішення арбітражу набуває чинності з договору сторін, і з цієї причини не є обов’язковим для необмеженого кола осіб [8]. Змістовним аспектом обов’язковості арбітражного рішення є його зв’язок із застосованою нормою матеріального права. У цьому сенсі обов’язковість рішення третейського суду та міжнародного комерційного арбітражу (яка не вважається іноземним) похідна від обов’язковості норми права, закладеної в його основі. Необхідною умовою виникнення у іноземного арбітражного рішення даної риси в правопорядок іншої держави є його визнання.

Обов’язковість іноземного арбітражного рішення, таким чином, обумовлена не тільки нормою застосовного матеріального права, а й волею держави, яка визнає таке рішення, підкріпленої

відповідним апаратом примусу [9-11]. Обов'язковість, придбана за замовчуванням при дотриманні третейським судом встановлених законом стандартів процесуальної діяльності, а також в результаті проходження процедури визнання, не тягне автоматично можливості виконання арбітражного рішення, але є його умовою [12]. У доктрині процесуального права можливість втілення розглядається як прояв загальнообов'язковості рішення, а не його самостійну рису, властиву судовим рішенням за позовами про присудження як актам примусової реалізації нормативних приписів. Можливість втілення являє собою примусове виконання, яке міститься в рішенні владного розпорядження поза волею зобов'язаних осіб. Не випадково Нью-Йоркська конвенція говорить про визнання і приведення у виконання іноземних арбітражних рішень [13-14].

Винятковість арбітражного рішення можна визначити як, перше, неприпустимість порушення, розгляду і дозволу юрисдикційними органами справ за тотожним (повторно заявленим) позовом, який було вирішено у визначеному порядку і який набрав чинності рішенням третейського суду (арбітражу); по-друге, неможливість для сторін третейського розгляду (їх правонаступників) заявляти позов, тотожний вже вирішеному.

Незаперечність (як риса законної сили) у вітчизняній доктрині розглядається як неможливість переглядати рішення правозастосовчого органу, яке набрало законної сили. Виникнення у арбітражного рішення властивості незаперечності визначається правом держави, в якому воно було винесено, незалежно від проходження ним процедури визнання.

Преюдиційність традиційно виступає в якості однієї з рис законної сили судових рішень. Чинне процесуальне законодавство не згадує арбітражні рішення як підставу для звільнення від доказування, не перешкоджає сторонам третейського розгляду оскаржувати, а державним судам досліджувати в процесі факти і правовідносини, встановлені рішенням третейського суду (арбітражу). С.А. Курочкін, погоджуючись з В.В. Ярковим, зазначає: щодо рішень арбітражів, які отримали підтвердження шляхом видачі виконавчого листа, можна говорити про рису преюдиційності через законну силу відповідного судового акта державного суду. У всіх випадках можна знайти доказ на користь тієї точки зору, що такі рішення мають риси як обов'язковості, так і преюдиційності, оскільки певні факти зафіксовані в ухвалі державного суду про відмову в скасуванні арбітражного рішення.

Поділяючи точку зору С.М. Лебедєва, С.А. Курочкін вважає, що арбітражне рішення, поки воно не екзекваторовано, розглядається як приватний акт, положення якого розуміються як справжні, лише поки не буде доведено протилежне, інакше кажучи, за арбітражним рішенням визнається значення не безспірного доказу, а презумпції, яка може бути спростована [15]. Таким чином, в умовах, коли в силу чинного законодавства обставини, встановлені арбітражним рішенням, не звільняються від доказування в подальших процесах, у вітчизняній доктрині не спостерігається однаковості в питаннях подальшої правової політики з проблеми преюдиційності арбітражних рішень.

В даному контексті потрібно відзначити дві обставини. По-перше, необхідно визначитися, чи можливе існування рис обов'язковості і преюдиційності, а якщо ширше, то і всіх рис законної (юридичної) сили у відриві одна від одної. У процесуальній науці зазначалося, що преюдиція є своєрідним наслідком всіх трьох рис судового рішення – незаперечності, винятковості і обов'язковості. Рішення, що не володіє хоча б однією з перерахованих рис, не може бути наділене властивістю преюдиційності, це очевидний висновок. Не випадково і в сучасній доктрині з'являються роботи, в яких йдеться про тісний зв'язок обов'язковості і преюдиційності. Юридична сила арбітражного рішення – це лише різний прояв його дії як акту застосування права.

По-друге, варто звернути увагу, чи є підстави для визнання преюдиційності арбітражних рішень. Розвиток економічних, особистих та інших зв'язків між фізичними та юридичними особами з різних держав об'єктивно вимагає транскордонного визнання правових наслідків скоєних ними дій (юридичних фактів) і правових відносин. Їх встановлення (фіксація) компетентним правозастосовним органом не повинно при дотриманні певних умов (визнання і приведення у виконання) піддаватися повторній перевірці при розгляді нових справ між тими ж особами (в суб'єктивних межах законної сили). Більш того, вимога про повторне доведення фактів спричинить збільшення витрат (наприклад, за рахунок необхідності виконання судових доручень про допит свідків), а також породжує ризик винесення рішення, що суперечить попередньому в частині встановлення обставин, що мають значення для справи. Таким чином, можна з упевненістю говорити про наявність підстав для поширення властивості преюдиційності, однак законодавцем повинні бути особливо окреслені критерії, межі її дії стосовно рішень третейських судів та міжнародних комерційних арбітражів [14].

Кумулятивність означає, що поширення дії іноземного арбітражного рішення можливо тільки до меж, в яких діє відповідне, аналогічне рішення, винесене третейським судом в державі, де запитується визнання і виконання іноземного арбітражного рішення. На властивість кумулятивності істотно впливає фактор делокалізації міжнародного комерційного арбітражу, який проявляється в тому, що скасування арбітражного рішення за місцем його винесення не тягне втрату ним своєї сили в тих випадках, коли таке скасування не була проведене з підстав порушення міжнародного (ненаціонального) публічного порядку [15].

Отже, сила арбітражного рішення та його властивості закріплюються як міжнародно-правовими, так і національними правовими актами в сфері арбітражу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Муранов А.И. Исполнение иностранных судебных и арбитражных решений: компетенция российских судов. – М., 2002.

2. Карабельников Б.Р. Признание и приведение в исполнение иностранных арбитражных решений: Научно-практический комментарий Нью-Йоркской конвенции 1958 г. – М., 2001.

3. Курочкин С.А. Признание и приведение в исполнение решений третейских судов и международных коммерческих арбитражей // Закон. 2008. – № 7. – С. 189-190.

4. Давыденко Д.Л., Муранов А.И. Какое уведомление о слушании дела в международном коммерческом арбитраже следует считать надлежащим: любопытный подход арбитражного суда г. Москвы и ФАС Московского округа // Международный коммерческий арбитраж. – 2008. – № 2.

5. Муранов А.И. Признание или приведение в исполнение решения международного коммерческого арбитража: обязательность такого решения, вступление его в силу и некоторые неясные моменты процедуры, в том числе в соотношении с вопросом об отмене решения. Некоторые параллели с внутринациональными третейскими решениями // Московский журн. междунар. права. – 2001. – № 3. – С. 67-108.

6. Приезжая Н.В. Оговорка о публичном порядке: применение в международном коммерческом арбитраже // Московский журн. междунар. права. – 2000. – № 4. – С. 66-76.

7. Зыков Р.О. Толкование части 1 статьи IX Европейской конвенции о внешнеторговом арбитраже // Закон. – 2008. – № 4.

8. Курочкин С.А. Государственные суды в третейском разбирательстве и международном коммерческом арбитраже. – М., 2008. – С. 127-134.

9. Носырева Е.И. Примириительные процедуры и международный коммерческий арбитраж // Комаров А.С. (ред.) Международный коммерческий арбитраж: современные проблемы и решения : Сборник статей. – М., 2007. – С. 300-317.

10. Тарнопольская С.В. Подсудность дел о принудительном исполнении решений третейских судов и дел о признании и исполнении иностранных судебных и арбитражных решений // Закон. – 2008. – № 1.

11. Муранов А.И. Применение международным коммерческим арбитражем российского материального права: невозможность ссылки на нарушение публичного порядка России? // Московский журн. междунар. права. – 2003. – № 1. – С. 174-194.

12. Ярков В.В. Отказ в признании и приведении в исполнение вынесенного в Лондоне решения международного арбитража (продолжение Калининградского дела) // Междунар. коммерческий арбитраж. – 2007. – № 2.

13. Муранов А.И. Еще раз об обязательности по российскому праву решений международного коммерческого арбитража и внутринациональных третейских решений // Московский журн. междунар. права. – 2002. – № 1. – С. 162-182.

14. Асосков А.В. Вопросы международного арбитража в новом обзоре Президиума Высшего Арбитражного Суда РФ: поиск правильных решений // Междунар. коммерческий арбитраж. – 2006. – № 2. – С. 9-31.

15. Курочкин Д.В. Несколько комментариев к рекомендациям Президиума ВАС РФ по рассмотрению дел о признании и приведении в исполнение решений международных коммерческих арбитражей и иностранных судебных решений // Междунар. коммерческий арбитраж. – 2006. – № 3. – С. 66-75.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ПРИЙНЯТТЯ НА РОБОТУ

Усвідомлення важливості легалізації праці в Україні на сучасному етапі економічного розвитку спонукає здійснити короткий огляд розмежування відповідальності роботодавця за порушення вимог ч.3 ст.24 КЗпП [1] задля актуалізації необхідності більш чіткішого окреслення санкцій. Зокрема, ч.2 ст. 265 КЗпП встановлює, що юридичні та фізичні особи-підприємці, які використовують найману працю, несуть відповідальність у вигляді штрафу у 30-му розмірі мінімальної заробітної плати у разі *фактичного допуску працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту)*; ч.3 ст.41 КУпАП [2] накладає на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, фізичних осіб-підприємців, які використовують найману працю за *фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту)* штраф від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. В силу вимог ч.3 ст. 24 КЗпП задля того, щоб роботодавцю юридично правильно фактично допустити працівника до роботи, вимагається наявність одразу двох обов'язкових обставин: *першої* – укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу та *другої* – повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Доречним буде підкреслити, що вказані обставини, хоча і пов'язані однією нормою, проте єдиної правової природи не мають, наділені різними вимогами підстав та порядку реалізації, передбачають за своє невиконання різні санкції, а тому мають характеризуватися як юридично самостійні. Наголосимо, що Постановою КМУ від 17 червня 2015 року № 413 «Про порядок повідомлення Державній фіскальній службі та її територіальним органам про прийняття працівника на роботу» [3] визначено, що повідомлення є частиною укладання трудового договору і подається роботодавцем до територіальних органів

Державної фіскальної служби (далі – ДФС) за місцем обліку їх як платника єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування до початку роботи працівника за укладеним трудовим договором. Водночас на практиці у результаті перевірки роботодавця територіальними органами Держпраці на предмет дотримання вищевказаних норм може бути виявлено, що останній хоча і уклав трудовий договір та видав наказ про прийняття працівника на роботу, проте не повідомив про це ДФС ні у день укладення трудового договору, ні у день проведення перевірки, ні у подальшому, чим порушив ч.3 ст. 24 КЗпП та вищевказаний Порядок. Відповідно, встановивши такий факт, державний інспектор оформить протокол про адміністративне правопорушення за ч.3 ст.41 КУпАП, однак чи буде це правильно?

По-перше, посилання у протоколі про адміністративне правопорушення на вищевказану постанову КМУ від 17.06.2015 року №413, як на підставу притягнення роботодавця до адміністративної відповідальності за ч. 3 ст. 41 КУпАП є помилковими, оскільки вона передбачає лише порядок повідомлення ДФС про прийняття працівника на роботу.

По-друге, ч. 3 ст. 41 КУпАП встановлено адміністративну відповідальність за *фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору*. Якщо ж з працівником укладено трудовий договір (контакт), видано відповідний наказ, але не повідомлено ДФС, то притягнути до адміністративної відповідальності роботодавця за цією нормою неможливо, оскільки вона не передбачає відповідальності за неповідомлення ДФС, або за повідомлення після фактичного допуску.

По-третє, підставою притягнення роботодавця до адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення (проступок), тобто протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність (ч.1ст.9 КУпАП). Відповідно до п.1 ч.1 ст.247 КУпАП України відсутність складу адміністративного правопорушення є обставиною, що виключає провадження в справі про адміністративне правопорушення і провадження в справі про адміністративне правопорушення не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю.

Відтак, доводиться констатувати, що притягнення роботодавця до адміністративної відповідальності на підставі ч.3 ст.41 КУпАП

може мати місце при умові достатніх та належних доказів, що працівник працює без трудового договору або трудовий договір укладено після того, як робота була розпочата. Доречним буде підкреслити, що сам по собі факт укладення трудового договору та допуску працівника до роботи, за відсутності повідомлення ДФС не свідчать про те, що роботодавець здійснив фактичний допуск без юридичного оформлення трудових відносин, власне, трудовий договір та наказ є у наявності, більше того, законодавець не пов'язує чинність трудового договору із повідомленням ДФС. Таким чином, провадження у справі про притягнення до адміністративної відповідальності роботодавця за порушення ч.3 ст. 24 КЗпП щодо несвоєчасного повідомлення чи неповідомлення ДФС про прийняття на роботу відповідно до ч.3 ст. 41 КУпАП на підставі п. 1 ч. 1 ст. 247 КУпАП підлягає закриттю у зв'язку з відсутністю в діях останнього складу адміністративного правопорушення. На нашу думку, таке порушення може кваліфікуватися як малозначне, неістотне і відноситися до порушень «інших вимог законодавства про працю», про які згадується у абз.5 ч.2 ст. 265 КЗпП, проте важливо врахувати – за цією нормою штраф на роботодавця у розмірі мінімальної заробітної плати накладається загалом за всі порушення трудового законодавства, зафіксовані територіальним органом Держпраці під час перевірки в цілому, а не за кожного працівника, щодо якого скоєно порушення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322–VIII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Законодавство України. – URL. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073–X [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Законодавство України. – URL. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

3. Порядок повідомлення Державній фіскальній службі та її територіальним органам про прийняття працівника на роботу : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 413 [Текст] // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 115. – 27 черв.

ПРАЦЯ НЕПОВНОЛІТНІХ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Правове регулювання праці неповнолітніх у проекті Трудового Кодексу України відображає перспективи, які закладені законодавцем у цю сферу. Частиною п'ятою статті 19 проекту Трудового Кодексу України (далі – проект ТК України) [1], передбачено можливість укладення трудових договорів з особами, які не досягли чотирнадцятирічного віку, для їх участі в концертах, виставах, у створенні кінофільмів та інших творів мистецтва, інших творчих заходах. На нашу думку, в проекті має бути визначений порядок укладення таких угод або ж застереження щодо згоди на його укладення органів опіки і піклування з метою забезпечення захисту прав дітей у трудових відносинах.

Стаття 108 проекту ТК України встановлює, що розірвання трудового договору з працівниками, які не досягли вісімнадцятирічного віку, за ініціативою роботодавця не допускається, крім випадків розірвання трудового договору з підстав, визначених статтями 92, 93 Кодексу, ліквідації юридичної особи-роботодавця або припинення фізичною особою виконання функцій роботодавця. Крім того, розірвання трудового договору з працівниками, які не досягли вісімнадцятирічного віку, допускається, за умови отримання згоди служби у справах дітей, крім підстав, визначених статтею 96 Кодексу. Вказані гарантії природно поєднуються з іншими гарантіями трудових прав неповнолітніх, зокрема відповідно до ст. 134 проекту ТК України для працівників віком від 16 до 18 років встановлюється скорочений робочий час 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років - 24 години на тиждень. Вказана норма є високою соціальною гарантією захисту трудових прав працівників. Крім того, тривалість робочого часу учнів, які працюють у вільний від навчання час, не може перевищувати 12 годин на тиждень для осіб віком до 16 років і 18 годин на тиждень - для осіб віком від 16 до 18 років.

Слід також відмітити, що відповідно до ст. 186 забороняється ненадання щорічних основної і додаткової трудових відпусток повної тривалості протягом двох років підряд, а також протягом робочого року особам віком до 18 років та працівникам, які мають право на

щорічну додаткову відпустку за роботу в шкідливих і важких умовах чи з особливим характером праці.

Також високою соціальною гарантією є норма статті 285, яка встановлює, що роботодавець зобов'язаний за рахунок своїх коштів організувати проведення попереднього (у разі укладення трудового договору) і періодичного (протягом трудової діяльності) медичного огляду нічних працівників, працівників, зайнятих на важких роботах, роботах із шкідливими чи небезпечними умовами праці або таких, де є потреба у професійному доборі для відповідних видів робіт, а також щорічного обов'язкового медичного огляду працівників віком до 21 року. Перелік професій, посад та видів робіт, працівники на яких підлягають медичному огляду, строк і порядок його проведення встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я населення. Серед гарантій, які передбачені у проекті ТК України для неповнолітніх є і норма ст. 328, у якій серед працівників, які не підлягають атестації виділяються неповнолітні. З урахуванням цього, можемо стверджувати, що гарантії трудових прав неповнолітніх у проекті ТК України є дієвими та реальними.

Список використаних джерел та літератури:

1. Трудовий Кодекс України: текст законопроекту до другого читання 24.07.2017р. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

Ю.Р. Афанасьєва,

учениця 11 класу

Науковий керівник: Е.Г. Вох

(м. Хмельницький)

ПРОБЛЕМА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА ТА СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК

Проблема ефективності законодавства, його результативності може й має розглядатися в декількох площинах. Тут потрібно враховувати внутрішній, національний аспект і зовнішній, навіть зовнішньоінтеграційний, пов'язаний з імплементацією в законодавство України міжнародних стандартів.

Розглянемо декілька підходів до визначення ефективності законодавства. Найпоширеніше визначення ефективності

законодавства: з'ясування співвідношення фактичного результату дії законодавства й тих соціальних цілей, для досягнення яких це законодавство було прийнято. Такий підхід докладно обґрунтовано в юридичній літературі, зокрема, у колективній монографії Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, присвяченій ефективності законодавства. У ній здійснено детальну градацію цілей ефективності законодавства [5].

Інший підхід полягає в тому, що під час оцінювання ефективності правової норми враховують соціально корисний характер результату її дії, матеріальні витрати людської енергії й часу для досягнення цілей. Є підхід до визначення ефективності правових норм, який акцентує на якісних характеристиках права, законодавства, норм. Згідно з цим підходом ефективність норм права визначається їх здатністю досягати в суспільних відносинах позитивних результатів. Ця здатність зумовлена внутрішніми властивостями самих норм. Є позиція, згідно з якою ефективність самої норми існує тільки як потенційна. Така ефективність виявляється у процесі реалізації норми права.

Сучасне трактування ефективності законодавства пов'язують із середовищем дії права, під яким розуміють взаємодію багатьох складових: стану економіки, політичного режиму, якості законодавства, ефективності роботи правових установ. Якщо ці чинники плідно взаємодіють, то формується певне правове середовище, що визначає правомірність дій суспільства, держави й індивіда.

На нашу думку, виправданим є погляд на те, що проблему ефективності законодавства (щоб це не був так званий холостий постріл) слід розглядати, зважаючи на такі позиції: законодавчий процес, якість закону, професіоналізм, інтеграційні процеси.

Законодавчий процес має послідовно визначені стадії – від формування правових ідей до їх утілення в правову форму відповідного нормативно-правового акта. Проте цей процес має свої особливості й суперечності, властиві кожній державі, де насамперед через установлені процедури мають забезпечуватися конституційні принципи досягнення правових інтересів суспільства, особи та громадянина. Суперечності й конкуренція норм законодавчих актів виникають не тільки між галузевими структурами в системі законодавства, а й усередині самих галузевих інститутів і навіть окремих законів [6]. Це можна пояснити тим, що параметри нового закону не моделюються системно, не перевіряються на

конституційність. Наприклад, про це свідчать проекти законів України «Про нормативно-правові акти» та «Про закони та законодавчу діяльність».

Як не раз зазначали вітчизняні науковці та практики, найважливіша проблема – це системність і якість законів.

Під якістю закону належить розуміти сукупність сутнісних характеристик і здатність закону реально задовольнити суспільні потреби та приватні інтереси.

Перша вимога до якості закону, – щоб він не залишався на папері, а застосовувався на практиці.

Можна вирізнити два аспекти якості законодавства: соціальний, що пов'язаний із його змістом, і юридичний, що пов'язаний з формою. Розглянемо їх докладніше.

По-перше, зміст нормативно-правового акта має відповідати основним напрямам розвитку суспільства. По-друге, не менш важливою є відповідність закону реальним умовам життя і відповідна його ресурсозабезпеченість. По-третє – законність нормативно-правового акта, тобто відповідність Конституції України й іншим актам. По-четверте, закони повинні бути правовими. Верховенство права не можна, як свідчить практика, забезпечити лише застосуванням прямої дії конституційних норм або норм міжнародного права в разі невідповідності законів цим нормам. Закони мають відповідати принципам демократії та соціальної справедливості, а також нормам моралі. По-п'яте – гармонійний взаєморозвиток закону і правової системи в сучасних умовах, її взаємозумовленість з економічною, політичною та соціальною системами. По-шосте, слід розглянути дефініції. Сформульоване юристами Давнього Риму положення, відповідно до якого «право може і повинно бути визначеним» (дигести Юстиніана), є актуальним для будь-якої правової системи. Принцип визначеності, точності, однозначності правової норми вважається гарантією міцного правопорядку, оскільки, коли кожному членові суспільства зрозумілі його права й обов'язки, він має певну свободу дій і рішень у межах правового простору. Правовий простір, у свою чергу, заданий словом, тими мовними формами, які використовуються законодавцем для вираження загальнообов'язкових правил поведінки в певному суспільстві.

Зміни, що відбуваються сьогодні в правовому полі України, стосуються якісного оновлення, трансформації, реформування права. Це не просто наміри чи побажання, а гостра життєва потреба,

органічно пов'язана з євроінтеграційним вибором нашої країни. Адже національне право в Українській державі істотно відрізняється від права в європейських країнах, передусім своїм «духом», своєю ідеологією; у країнах Європи воно спрямоване на забезпечення прав та інтересів людини, в нас – на забезпечення потреб держави, державного управління, державного апарату і його чиновників.

З метою вдосконалення правотворчості в Україні, адаптації законів та інших правових актів до європейського законодавства належить розробити відповідні правові засоби, а саме: поліпшити порядок розроблення, прийняття й реалізації нормативної продукції; розробити єдині правила адаптації правових норм до європейського законодавства. До правових засобів мають належати такі організаційно-правові, економічні та фінансові заходи: порівняльно-правовий аналіз відповідності національного права європейському законодавству та його ефективності; планування нормотворчої роботи; єдиний порядок розроблення, прийняття й реалізації правових актів; внутрішня та зовнішня правова експертиза щодо відповідності проектів нормативно-правових актів чинному національному та європейському законодавству; наявність фахівців, спроможних підготувати нормативні акти з урахуванням установлених вимог; інтегральна єдність у процесі адаптації смислової єдності національного права з європейським законодавством тощо.

Вважаємо цікавою, хоча й дискусійною думку про те, що правове регулювання юридичної відповідальності держави необхідно здійснювати загалом на рівні єдиного законодавчого акту шляхом ухвалення спеціального конституційного закону, в якому будуть передбачені «певні процедури й механізм залучення держави до відповідальності за порушення норм конституційного законодавства».

Отже, демократичні зміни потребують гармонійного розвитку економічної, політичної та правової систем. Велику роль у цьому процесі відіграють удосконалення правових механізмів та засобів і передусім ефективність законодавства. І поготів, така оцінювальна категорія, як якість нашого життя, прямо залежить, зрештою, від реалізації ефективності законодавства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Байтин М. Сущность права. – Саратов : Изд-во СГАП, 2001. – С. 300.

2. Краснов М. Публично-правовая ответственность представительных органов за нарушение закона // Советское государство и право. – 1993. – №6. – С. 53.

3. Марченко М. Проблемы теории государства и права. – М.: «Проспект», 2006. – С. 277-291.

4. Оніщенко Н. Інститут юридичної відповідальності держави перед собою: формування та тенденції розвитку // Судова апеляція. – 2007. – №1. – С. 6-13.

5. Проблеми ефективності законодавства. – К., 1995.

6. Селіванов А. Проблемні аспекти законодавчого процесу та їх відображення в рішеннях Конституційного Суду України. – Право України. – 2004. – №9. – С. 34.

7. Тимченко С., Калюжний Р., Пархоменко Н., Легуша С. Теорія держави і права. – Київ : Вид. Паливода А., 2006. – С. 28.

Ю.П. Бевза,

адвокат

(м. Хмельницький)

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТІЙ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Адвокати і професійні об'єднання адвокатів відіграють одну із засадничих ролей серед професій як суб'єктів системи правосуддя, через їх внесок у захист верховенства права, забезпечення доступу до правосуддя для співгромадян та захисту основних прав та свобод. З цих причин виникає потреба в справедливій системі відправлення правосуддя, яка гарантує незалежність адвокатів у виконанні їхніх професійних функцій без будь-яких неналежних обмежень, впливу, стимулювання, тиску, погроз чи втручань, прямих або опосередкованих, з будь-якого боку чи з будь-якої причини. Важливо вживати всіх необхідних заходів для забезпечення поваги до професії адвоката, її захисту та сприяння її свободі, без дискримінації та без неналежного втручання влади чи широкого загалу, зокрема в світлі відповідних міжнародних та європейських стандартів.

Професійні права адвокатів та гарантії адвокатської діяльності в Україні регламентуються як національним законодавством – Конституцією України, Кримінальним та Кримінальним процесуальним кодексами, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», так і європейськими нормами –

Європейською Конвенцією про захист прав людини і основних свобод, Рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи про свободу професійної діяльності адвокатів.

Так, для розробки засад гарантій адвокатської діяльності надзвичайно велике значення мають правові позиції Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) за скаргами адвокатів на порушення Конвенції про захист прав людини й основних свобод 1950 р. (далі – Конвенція). І хоча зазначена Конвенція не містить окремої норми про права адвокатів, а гарантовані нею права і свободи мають загальнолюдський характер, однак прецедентна практика Європейського суду з прав людини в тлумаченні нею застосування деяких норм Конвенції (ст.ст. 6, 8, 10, 11) та передбачених ними прав, є необхідним стандартом для національного законодавства у сфері забезпечення адвокатської правозастосовної практики [1].

Так, важливе значення для належної адвокатської діяльності належить розробці гарантій адвокатської таємниці. Європейським судом з прав людини сформовано правові позиції щодо гарантій адвокатської таємниці у випадках проведення посадовими особами правоохоронних органів обшуку за місцем роботи чи проживання адвоката, поширення правил про адвокатську таємницю на документи й відомості, що мають електронну форму, здійснення контролю за кореспонденцією адвоката з його клієнтами, визначення правового статусу місця роботи адвоката, здійснення спілкування адвоката з підзахисним.

Розглянемо детальніше деякі з прав адвокатів, які були предметом розгляду Європейського суду з прав людини.

1. Право адвоката на повагу до приватного життя та житла (стаття 8 Європейської конвенції з прав людини). Згідно з практикою Європейського суду захист житла, забезпечений ст. 8 Конвенції, поширюється в тому числі і на офіси адвокатів. Таким чином, проведення обшуку в помешканні адвоката визнається порушенням його професійних прав. На думку ЄСПЛ, у справі «Головань проти України» [2] було встановлено порушення статті 8 Конвенції. Відповідно до обставин справи 5 травня 2005 року в приміщенні, яке належало на праві приватної власності подружжю, заявнику та заявниці, та яке заявник використовував для здійснення адвокатської діяльності, на підставі постанови слідчого співробітниками податкової міліції Слов'янської ОДПІ було проведено обшук та вилучено документи, пов'язані з виконанням заявником доручення клієнта – компанії К. Вказана постанова слідчого не містила обставин, що

допускають проведення обшуку без санкції суду. 6 травня 2005 року вилучені документи були приєднані до кримінальної справи, порушеної проти посадових осіб компанії К., адвокатом якої був заявник. Враховуючи обставини справи, а саме, відсутності обґрунтування в постанові слідчого про проведення обшуку, його проведення без санкції суду та проведення обшуку незважаючи на заперечення першого заявника, в той час як національне законодавство забороняло огляд, розголошення чи вилучення документів, пов'язаних з виконанням адвокатом доручення без його згоди, Європейський суд встановив порушення статті 8 Конвенції. Таким чином, суд дійшов висновку, що національне законодавство України не надає відповідних гарантій стосовно нагляду за обшуком незалежним спостерігачем, здатним на запобігання свавільному втручання в роботу адвоката.

Важливого значення ЄСПЛ надає й обґрунтованості підстав для проведення обшуку. Суд вважає, що ордери на обшук повинні засновуватись на належних підозрах та оформлюватись з обґрунтованою точністю та подробицями. Особливого значення ЄСПЛ надає обґрунтованості підстав для проведення обшуку у адвокатів, оскільки це, окрім інших основоположних прав та свобод людини, закріплених в Конвенції, пов'язано також з гарантіями адвокатської таємниці та правосуддям [3]. Щодо гарантій адвокатської таємниці у випадках проведення посадовими особами правоохоронних органів обшуку в офісі адвоката характерною є справа «Німітц проти Німеччини» в офісі якого за скаргою заявника, адвоката за професією, був зроблений обшук. Так, ЄСПЛ дійшов висновку, що обшук посягав на професійну таємницю в тій мірі, яка не відповідає обставинам справи, у зв'язку з чим суд звертає увагу, що посягання на професійну таємницю адвоката може мати наслідки для здійснення правосуддя і тим самим порушувати приписи ст.6 Конвенції [4].

2. Право адвоката на повагу до таємниці кореспонденції. Це право пов'язане з правом на конфіденційність спілкування адвоката з клієнтом. Тобто це право як таке стосовно адвокатів окремо в Конвенції не закріплено, але воно впливає з цілої низки прав, гарантованих Конвенцією (ст.ст. 6, 8), та практики їх застосування. Так, ЄСПЛ 5 липня 2001 р. виніс рішення [5] у справі за скаргою гр. Туреччини Селакхаттина Ердема (за його словами) або Дурана Калкана (за даними суду). Заявник був затриманий на кордоні ФРН за підозрою в приналежності до терористичної організації (параграф 129 а Кримінального кодексу ФРН) і підробці документів (параграф 267 Кримінального кодексу). 20 жовтня 1988 р. Федеральний генеральний

прокурор розпочав розслідування відносно заявника й п'ятнадцяти інших лідерів Курдської робочої партії. Під час перебування заявника під вартою переписки між ним і його адвокатом контролювалася відповідно до п. 2 параграфу 148 КПК ФРН.

У скарзі, поданій до ЄСПЛ, заявник стверджував, що контроль за його перепискою з адвокатом, що здійснювався на підставі п. 2 параграфу 148 КПК ФРН, порушував п. 1 і п. 2 ст. 8 Конвенції, відповідно до якої кожний має право на повагу його особистого й сімейного життя, його житла і його кореспонденцій. Не допускається втручання з боку публічної влади в здійснення цього права (повага переписки), за винятком випадків, коли таке втручання передбачене законом і необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки й громадського порядку, для економічного добробуту країни, з метою запобігання безладів або злочинів, для охорони здоров'я або моральності, або захисту прав, свобод та законних інтересів інших осіб [1].

Також, у справі «Кемпбелл проти Сполученого Королівства» [6] Європейський суд, зазначивши, що «відносини адвокат–клієнт у своїй основі є привілейованими відносинами», підкреслив, що «в цьому контексті кореспонденція, хоч би яким було її призначення, має приватний і конфіденційний характер».

У справі «Кемпбелл і Фелл проти Об'єднаного Королівства» [6] було встановлено, що відсутність можливості зустрічей захисника й підзахисного наодинці є порушенням права доступу до суду, що не сумісно з п. 1. ст. 6 Конвенції.

Також, основні засади гарантій адвокатської таємниці у кримінальному процесі відображені у справах «Ердем проти Німеччини», «Із проти Швейцарії», «Німітц проти Німеччини», «Ромен і Шміт проти Люксембургу», «Колесніченко проти Росії».

Таким чином, гарантії адвокатської таємниці у рішеннях ЄСПЛ мають важливий імплементаційний вплив як на процесуальне законодавство України, так і інших держав-членів Ради Європи та їх правозастосовну практику.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

2. Головань проти України: Рішення ЄСПЛ від 5 липня 2012 р. у справі № 41716/06 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://golovan.ua/fileadmin/Blog/CASE_OF_GOLOVAN_v_UKRAINE.ukr.pdf.

3. Погорецький М.А., Погорецький М. М. Гарантії адвокатської таємниці у рішеннях Європейського суду з прав людини та їх імплементаційний вплив на кримінальне процесуальне законодавство України і правозастосовну практику. – Вісник кримінального судочинства. – 2016. – № 2.

4. Німитц проти Німеччини: Рішення ЄСПЛ від 16 грудня 1992 року у справі № 13710/88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/nimitc-protiv-germanii-postanovlenie-evropejskogosuda>.

5. Эджи и другие против Турции: Решение ЕСПЧ от 13 ноября 2003 г. № 23145/93 № 25091/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61442#«itemid»:«001-61442»>].

6. Кэмпбелл и Фелл против Соединенного Королевства: Решение ЕСПЧ от 28 июня 1984 г. № 7819/77, 7878/77 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogosuda-na-russkom-yazyke/kempbell-i-fell-protiv-soedinennogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogosuda>.

М.В. Бернадський,
магістрант 2 курсу
(м. Вінниця)

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ БЕЗПЕКИ КІБЕРПРОСТОРУ

У наш час кіберпростір відіграє вирішальну роль у забезпеченні благополуччя населення, підтриманні політичної незалежності та територіальної цілісності держав. Інтернет розширює можливості людини, але в той же час містить у собі величезні загрози самому її існуванню. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології у випадку недобросовісного та умисно шкідливого їх використання можуть призвести до катастрофічних наслідків глобального масштабу. Сучасний світ завдяки розвитку все тих же ІКТ являє собою надзвичайно тісно внутрішньо взаємопов'язаний механізм. Небезпека полягає у тому, що ризики та загрози розвиваються непропорційно швидко у порівнянні із засобами та механізмами протидії їм. Залежність повсякденного життя, науки, механізмів управління від автоматизованих систем підвищує їх вразливість до кібератак.

Кіберзлочинність та кібертероризм загрожують мирному існуванню людства та використанню кіберпростору у суспільно корисних цілях. У зв'язку з чим вкрай актуальним постає питання міжнародного співробітництва з метою забезпечення кібермиру та підтримання кіберстабільності на основі норм та принципів міжнародного права.

Інформаційно-комунікаційні системи та мережі покладено в основу національної безпеки та економічної стабільності більшості держав світу. На них також базується робота бізнес структур та державних органів. Інформаційна інфраструктура відіграє важливу роль у сферах громадського здоров'я, безпеки та соціального забезпечення. Порушення рівноваги у кіберпросторі може призвести до серйозних збоїв та неполадок у життєво важливих сферах існування людини.

Сучасне суспільство користується перевагами глобального інформаційного простору, разом з якими приходять загрози кібератак, що можуть виникнути у будь-якому місці, в будь-який час та спричинити величезні збитки. Розмір збитків зростає за рахунок взаємозв'язку інформаційно-комунікаційних технологій з життєво важливими національними інфраструктурами.

Наразі межа між миром та війною у кіберпросторі не має чітких контурів. У той же час, захист мережевої інфраструктури є одним із ключових пріоритетів у сфері національної безпеки. Кіберпростір може використовуватись з метою завдання терористичного удару або ведення атаки, яка за своїми масштабами не поступатиметься звичайній військовій атаці. Втім, відсутні будь-які спеціальні міжнародні договори, які б врегульовували дані питання. Розробка міжнародної конвенції з питань кіберпростору повинна стати ключовим пріоритетом міжнародного співтовариства.

Використання кіберпростору у цілях шпигунства та військових атак є предметом постійного та все зростаючого інтересу з боку збройних сил та розвідувальних служб різних держав. Здійснення усіх широкомасштабних атак приписують державам. Тим не менше, сама природа кіберпростору значно ускладнює можливості для виявлення виконавців таких атак. Такий стан речей створює серйозну загрозу для кібербезпеки і одночасно відкриває майже безмежні можливості для здійснення електронних атак. Кібератаки стали невід'ємною складовою арсеналу зброї, що використовується на сучасному полі бою, розуміння якого зазнало значних трансформацій у XXI столітті. Останнім часом усе міжнародне співтовариство було свідком зростаючого числа загроз та підвищеної вразливості кіберпростору.

Поширеною стала думка про те, що більшість збройних конфліктів у цифрову еру зачіпатимуть мирні відносини у кіберпросторі. Атаки у кіберпросторі мають далекосяжні наслідки й у реальному світі.

Протистояння між Росією та Грузією у 2008 році вперше продемонструвало одночасне використання традиційної та кіберзброї у міждержавному конфлікті. Після цього випадку повноцінного міжнародного збройного конфлікту багато кризових ситуацій містили кіберкомпонент.

Так, слід згадати комп'ютерний вірус Stuxnet, який у 2010 році атакував електростанцію та інші промислові об'єкти та значно сповільнив ядерну програму Ірану, вірус Duqu, який у 2011 році був спрямований проти комп'ютерних систем Ірану та, серед іншого, збирав інформацію про промислові системи країни, а також вірус Flame, який роком пізніше був запущений проти тієї ж іранської ядерної програми.

У відповідь на терористичні атаки 11 вересня 2001 року США оголосили війну проти тероризму, при цьому вони використовували традиційну зброю проти асиметричної загрози. Одночасно експерти з питань безпеки почали наголошувати на тому, що інформаційні технології можуть також бути використані для здійснення атаки, яка за своїми наслідками не поступатиметься традиційному збройному конфлікту. Так само, як і у випадку з терористичними організаціями, традиційні правові норми, що регулюють збройний конфлікт, важко застосувати до кібератак.

У той же час, не викликає сумнівів необхідність захисту електронних мереж, що є складовою частиною інфраструктури держави.

Для України питання кібербезпеки набули особливої актуальності в контексті триваючої агресії Російської Федерації, що супроводжує та посилює наслідки «традиційної» військової агресії. Досвід нашої держави яскраво продемонстрував, що неготовність до інформаційного протистояння та відсутність відповідного кіберпотенціалу можуть мати катастрофічні наслідки для держави, її суверенітету та територіальної цілісності.

Деякі держави уже заявили, що вони готові відбити найбільш складні кібератаки за допомогою традиційних військових озброєнь. Зокрема, аналогічне положення міститься в Стратегії з кіберпростору США від 2011 року. У Польщі було розроблено офіційну урядову програму з питань кібербезпеки на 2011-2016 роки. Поняття «кібератака» зустрічається також у стратегічних документах інших

країн, включаючи Сполучене Королівство, Канаду, РФ. Спеціальні кіберпідрозділи було створено у США, Ізраїлі та КНР. Кіберпростір є середовищем без кордонів, що становить інтерес для всього людства. Тому він потребує відповідного міжнародно-правового регулювання.

Міжнародне право ще не виробило універсального поняття кібервійни, що породжує суперечності з приводу того, з якого моменту атаку слід вважати актом кібервійни: як вона починається та закінчується, як відбувається, а також імовірні правові наслідки. Тим не менше, ключова ідея, що лежить в основі дискусії з питань кібервійни, зводиться до забезпечення кібербезпеки в умовах невідповідної інфраструктури, недостатнього фінансування, нестачі людських ресурсів, застарілих методів національної політики та відсутності належного нормативно-правового забезпечення як на державному, так і на міжнародному рівні.

Основними цілями кібератак стають стратегічні інфраструктури країн (ядерна, хімічна чи будь-яка інша промисловість, системи життєзабезпечення великих мегаполісів, фінансова, продовольча, енергетична національні системи, транспортні мережі, діяльність уряду, правоохоронних органів, армії тощо). Удари завдаються через інформаційно-телекомунікаційні системи, особливо, автоматизовані системи управління, які необхідні для функціонування повсякденного життя людей, структур економіки чи органів влади. Особливе місце в системі критичної інфраструктури сучасної держави займає інформаційна інфраструктура, ефективний захист якої виступає необхідним елементом забезпечення її національної безпеки.

Вважається, що концепція критичної інформаційної інфраструктури була сформульована та детально розроблена у США [1]. Переліки критично важливих інфраструктур є неоднаковими в різних країнах і визначаються у відповідності до традицій, суспільних та політичних уподобань, а також географічних та історичних особливостей кожної держави [2]. У Росії, як і в Україні, немає офіційного документа, який би визначав перелік критичних інфраструктур або напрями забезпечення їх безпеки.

Статут ООН визнає невід'ємне право на самооборону у випадку збройної атаки, яке може бути реалізоване до тих пір, доки Рада Безпеки ООН не застосує заходи для відновлення міжнародного миру та безпеки. Якщо кібератака загрожує безпеці держави, але ще не є атакою у розумінні статті 51 Статуту ООН, така держава може звернутися до Ради Безпеки з проханням втрутитися та застосувати

санкції. Очевидно, що такий підхід є виправданим у випадку масштабних кібератак. У той же час, деякі вчені стверджують, що якщо розглядати кіберпростір перш за все як простір для спілкування та ведення економічної активності, міжнародне право щодо використання сили виявляється повністю непридатним для регулювання питань кібербезпеки. Підходящим правом є право, що закріплює економічні права та право на невтручання, а не право самооборони. Хибність військової парадигми для кіберпростору полягає також у тому, що більшість вчених-міжнародників, які займаються питаннями кібербезпеки, з самого початку зародження Інтернету працювали у військовій сфері чи мали з нею тісні зв'язки. Український вчений І. Забара у складі міжнародної інформаційної безпеки виділяє кримінальний, терористичний та військовий елементи [3, с. 70].

Той факт, що кібератака чи кібершпигунство не є збройним нападом ще не означає, що міжнародне право не містить норм, які б регулювали це питання. Втручання у сферу економіки держави, повітряний, морський чи територіальний простір, навіть у випадку відсутності міжнародного договору, який би забороняв таке втручання, не допускається відповідно до загального принципу невтручання.

Даний принцип відображено у ряді міжнародних договорів, резолюціях ООН та рішеннях Міжнародного Суду ООН. Міжнародне право створює значні бар'єри для використання кіберзброї та захисту кіберпростору від кібератак за допомогою сили. У цілому, міжнародне право спрямоване на регулювання кіберпростору як економічної та комунікаційної сфери та має у своєму арсеналі засоби правомірного реагування на кіберпровокації будь-якого характеру. Примусові міри, що є правомірними у випадку економічних правопорушень та порушень угод про контроль над озброєнням, будуть також визнаватися правомірними у випадку кібератаки. У економічній сфері відповідь на порушення носить назву контрмір, у сфері контролю над озброєнням – санкцій [4].

Кіберзлочинність стає надзвичайно прибутковим видом злочинної діяльності. Злочини у кіберпросторі можуть стати ще більш небезпечними, враховуючи той факт, що ІКТ все частіше використовуються з метою контролю та моніторингу за критичними інфраструктурами, а держави стають все більше залежними від таких структур.

Чимало питань виникає щодо застосовності міжнародного гуманітарного права до регулювання правовідносин, пов'язаних з кіберзагрозами, кібератаками, кібервійною та кібертероризмом. Тут слід зауважити, що наразі відсутній єдиний підхід до тлумачення цих понять, що викликає труднощі вже на етапі кваліфікації відповідних діянь та пошуку ефективних регулювних механізмів. Правомірність звернення до самооборони та застосування збройної сили у відповідь на кібератаку встановлюється на основі принципів необхідності та пропорційності у кожному конкретному випадку. Таким чином, цілком очевидно, що кібератака, спрямована на критичну інфраструктуру держави, може бути визнана актом збройної агресії, що викличе відповідну реакцію з використанням традиційної зброї. Однак, свобода держав у веденні військових дій у кіберпросторі не є абсолютною. Держави як суб'єкти кіберпростору повинні дотримуватися певних правил, хоча наразі таким правилам ще бракує досконалості.

Зрештою, праву самооборони повинна відводитися незначна роль при обговоренні питань кібербезпеки. Навіть у випадку, коли кіберінцидент повністю підпадатиме під визначення збройної атаки, відповідь на таку атаку навряд чи буде правомірною чи розумною, якщо у якості контрмір застосовуватиметься сила. Наголос слід робити на невійськових методах подолання небезпек та атак у кіберсередовищі.

У розумінні міжнародного гуманітарного права кібероперація може бути визнана збройним конфліктом залежно від її руйнівних наслідків. При цьому, розуміння шкоди не обмежується виключно фізичними пошкодженнями, а поширюється також на випадки виведення з ладу об'єктів та порушення їх нормального функціонування [5]. Це відповідно тягне за собою серйозні наслідки. Гуманітарне право визначає захищені категорії осіб та майна в ході військових дій. Серйозні порушення законів, що застосовуються при збройному конфлікті, можуть призвести до індивідуальної кримінальної відповідальності окремих осіб за військові злочини. Так, незаконну кібератаку на об'єкти цивільної інфраструктури, що знаходяться під захистом, наприклад лікарні, слід розглядати як військовий злочин, а винні особи повинні бути притягнені до відповідальності, у тому числі через Міжнародний кримінальний суд.

Пріоритетним завданням міжнародного права та ООН є підтримання міжнародного миру та безпеки, уникнення випадків їх порушення. Для того, щоб військове реагування на кібератаку було

виправданим, необхідне дотримання кількох умов: атака має бути значною; вона повинна бути спрямована проти тієї держави, що застосовує міри самооборони; застосування сили повинно відбуватися в останню чергу та з великою вірогідністю повинно сприяти успішній обороні; таке застосування сили повинно бути необхідним та пропорційним завданій шкоді. На практиці дотримання усіх цих умов є неможливим, оскільки кібератаки здійснюються анонімно та дуже складно відслідковуються. Міжнародне право містить значні бар'єри на шляху до використання кіберзброї та захисту кіберпростору від кібератак через застосування сили.

Нагальною є потреба у прийнятті багатосторонньої конвенції з питань кіберпростору. Розробка чітких правових принципів, спрямованих на регулювання поведінки держав у кіберпросторі, відповідає інтересам усього міжнародного співтовариства. Зокрема, визначення потребують законні об'єкти для кібератаки, момент початку воєнних дій у кіберпросторі, захищені особи та об'єкти, заборонені види діяльності. Дана робота ведеться в рамках Міжнародного Комітету Червоного Хреста, Комісії з міжнародного права, НАТО та ЄС [6, с. 2].

У ході дослідження було виявлено відсутність єдиного підходу до вироблення універсального міжнародно-правового режиму безпеки у кіберпросторі. Так, США традиційно обмежувалися концепцією боротьби з тероризмом, а Європа зосередилася на кримінальних аспектах проблеми. Фрагментація правового регулювання сама по собі становить серйозний виклик міжнародній кібербезпеці. Досі складно було говорити навіть про наявність прагнення держав світу до вироблення універсального документу щодо кібербезпеки, що поступово призвело до регіоналізації відповідних обговорень. Саме тому нижче пропонуємо розглянути найбільш ефективні ініціативи щодо захисту критично важливої інфраструктури та забезпечення кібербезпеки, що були погоджені в рамках різних інтеграційних об'єднань. При проведенні аналізу спробуємо дотриматися справедливого регіонального представництва та представити передові практики у досліджуваній сфері. Загалом 82 держави світу підписали або ратифікували хоч якийсь з обов'язкових до виконання документів з питань кіберзлочинності. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 57/239 «Створення глобальної культури кібербезпеки» 2002 року [7] та 58/199 «Створення глобальної культури кібербезпеки та захист найважливіших інформаційних інфраструктур» 2003 року [8] є основними документами ООН, присвяченими питанню кібербезпеки.

Вони наголошують на необхідності міжнародної співпраці у боротьбі з кіберзлочинністю. Технологічна відсталість окремих держав розглядається як гальмівний фактор вироблення універсального міжнародно-правового режиму безпеки у кіберпросторі. Резолюція ГА ООН 64/211 «Створення глобальної культури кібербезпеки та оцінка національних зусиль щодо захисту найважливіших інформаційних інфраструктур» 2009 року пропонує добровільний механізм самооцінки національних зусиль щодо захисту найважливіших інформаційних інфраструктур, а також заохочує держави оновлювати списки відповідних правових органів.

Проблема кіберзлочинності обговорювалася також на кількох конгресах ООН щодо попередження злочинів та кримінального правосуддя. У відповідь на ініціативу Росії щодо вирішення на міжнародному рівні питання забезпечення міжнародної інформаційної безпеки Генеральна Асамблея ООН щорічно, починаючи з 1998 року, публікує резолюцію «Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки». Ухвалення резолюції стало свідченням визнання міжнародним співтовариством факту існування проблеми забезпечення інформаційної безпеки, а дане питання було включене в робочий план ГА ООН. У цей же період був запропонований проект Принципів міжнародної інформаційної безпеки, що фактично міг перетворитися на кодекс поведінки держав в інформаційному просторі. З метою практичного вирішення питань у сфері інформаційної безпеки у 2004 році була створена Група урядових експертів ООН. Глобальна програма кібербезпеки, прийнята Міжнародним союзом електрозв'язку у 2007 році, складається з п'яти основних елементів, зокрема нормативно-правової бази, технічних заходів, організаційних структур, нарощування потенціалу та міжнародної співпраці [9]. МСЕ володіє мандатом на надання допомоги країнам, що розвиваються в контексті розробки законодавчих заходів щодо захисту від кіберзагроз. У рамках МСЕ було ухвалено ряд резолюцій, присвячених питанням кібербезпеки.

Понад 140 урядів та представників бізнес кіл беруть участь в ініціативі МСЕ та Міжнародного багатостороннього партнерства проти кіберзагроз, у рамках якого організовано Глобальний центр реагування, що забезпечує раннє попередження про кіберзагрози та надає підтримку у врегулюванні інцидентів. При технічній підтримці МСЕ та Форуму груп реагування на інциденти та забезпечення безпеки були створені національні групи реагування на інциденти у сфері комп'ютерної безпеки. Крім того, МСЕ публікує щорічний

Глобальний індекс кібербезпеки, у якому дається оцінка потенціалу держав у контексті забезпечення кібербезпеки. Порівняно нещодавно з'явилася ідея створення автономного миротворчого контингенту для кіберпростору в рамках ООН у цілях боротьби із все зростаючою кількістю кібератак. Це є свідченням високої важливості кібероперацій у системі миротворчих операцій ООН [10].

У 2013 році Група урядових експертів ООН представила доповідь «Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки». У документі зазначалося, що «...всі держави зацікавлені у заохоченні використання ІКТ в мирних цілях. Держави також зацікавлені у попередженні конфліктів, що виникають у результаті використання ІКТ. Загальне розуміння норм, правил та принципів, що застосовуються державами у контексті використання ІКТ, та добровільні заходи зміцнення довіри можуть відігравати важливу роль у підтриманні миру та безпеки» [11].

Значна робота у сфері забезпечення кібербезпеки здійснюється Європейським Союзом. Так, у 2001 році Європейська комісія опублікувала повідомлення на тему «Створення безпечного інформаційного суспільства, підвищення безпеки інформаційних структур та боротьба з комп'ютерною злочинністю», у якому наголошувалося на необхідності забезпечення цілісності, доступності та надійності інформаційних систем та мереж. У цьому ж році Комісія видала комюніке «Мережа та інформаційна безпека», відповідно до якого гармонізація законодавства у сфері боротьби з кіберзлочинністю визнавалася одним із пріоритетних напрямків правотворчої діяльності ЄС. Крім того, була прийнята Рамкова угода про боротьбу з шахрайством та підркобою негрошових платіжних засобів, що зачіпає питання вчинення цих злочинів з використанням комп'ютерів та спеціальних програм.

У 2004 році було створено Європейське агентство мережевої та інформаційної безпеки. Тоді в рамках ЄС почали активно обговорюватися питання захисту інфраструктури. У 2009 році з метою обміну інформацією було засновано Державно-приватне партнерство для підвищення сталості. У серпні 2013 року була оновлена Європейська програма захисту критично важливої інфраструктури та виділено три напрямки роботи: попередження, підвищення готовності та реагування. Цього ж року було прийнято Директиву про атаки на інформаційні системи, що доповнила правову основу боротьби з кіберзлочинністю в ЄС. 2013 рік ознаменувався прийняттям Стратегії кібербезпеки ЄС.

У грудні 2015 року, після двох років обговорень, було ухвалено проект Директиви ЄС «Про мережеву та інформаційну безпеку» [12]. Навесні 2016 року очікується остаточне затвердження тексту директиви Європарламентом та Радою ЄС. Після опублікування директиви держави-члени ЄС матимуть 21 місяць для її імплементації у національне законодавство та приведення в дію, а також 6 додаткових місяців для встановлення переліку операторів необхідних послуг у межах своєї території. Директивою передбачається вжиття відповідних заходів операторами критичної інфраструктури та провайдерами цифрових послуг з метою захисту мереж та даних від кіберінцидентів, мінімізації ризиків, а також повідомлення про найсерйозніші з них відповідним національним регуляторним органам. Діяльність операторів критичної інфраструктури є особливо активною у таких важливих секторах, як енергетика, транспорт, медицина та фінанси. Цифрові послуги охоплюють онлайнові ринки, пошукові системи та хмарні сервіси. Більш суворі вимоги передбачені для операторів критичної інфраструктури, що пов'язано з непропорційно великою шкодою, яка може бути завдана суспільству та економіці держави внаслідок порушення функціонування критичної інфраструктури. На виконання директиви держави-члени ЄС повинні будуть ухвалити відповідні стратегії кібербезпеки та створити один чи кілька національних органів, відповідальних за координацію національної політики у цій сфері, а також групи швидкого реагування на інциденти, пов'язані з комп'ютерною безпекою (Computer Security Incident Response Teams - CSIRTs). Фактично, директива охоплює доволі значне коло приватних суб'єктів та встановлює обов'язкові рамки їх взаємодії з державними структурами з питань інформаційної безпеки, що свідчить про тенденцію до централізації. У той же час, директива є рамковим документом, що відображає компромісне рішення держав, які так і не змогли досягти згоди щодо конкретного переліку операторів, створивши тим самим передумови для подальшої фрагментації правового регулювання у сфері інформаційної безпеки. Подібний підхід негативно відобразиться на діяльності транснаціональних компаній, що мають представництва у кількох державах-членах ЄС, де відтепер вони можуть стати об'єктом різних регуляторних вимог у контексті забезпечення мережевої та інформаційної безпеки.

В ЄС розроблена також Інформаційна мережа попередження критично важливих інфраструктур, що спрямована на обмін ідеями, дослідженнями та передовим досвідом між державами-членами ЄС та

їх установами. На виконання Цифрового порядку денного для ЄС під керівництвом Європейського агентства мережевої та інформаційної безпеки проводяться загальноєвропейські навчання кібербезпеки, у ході яких перевіряються системи забезпечення безпеки критично важливої інфраструктури на всій території ЄС. Крім того, були визначені мінімальні базові можливості, послуги та політичні рекомендації, необхідні для ефективного функціонування національних груп швидкого реагування на комп'ютерні інциденти.

Один із ключових документів у сфері кібербезпеки був розроблений у 2001 році в рамках Рада Європи та отримав назву Конвенції про кіберзлочинність. Остання набрала чинності у 2004 році, втім не була підписана та ратифікована, зокрема, Росією. Серед держав, що не є членами РЄ, Конвенцію ратифікували, зокрема, Канада, Японія та США. Станом на квітень 2016 року Конвенцію підписали лише 54 держави, шість з яких досі не ратифікували її [13]. Основним предметом суперечок є небажання держав забезпечити безперешкодний доступ на свою територію правоохоронним органам інших країн. Таке небажання обґрунтовується тим, що подібна діяльність правоохоронних органів призведе до порушення державного суверенітету. Однак, надмірна територіальна прив'язка розслідування злочинів у кіберпросторі робить дану Конвенцію вкрай неефективним правовим інструментом. Розвиток ІКТ за останні 15 років пішов далеко вперед, і норми Конвенції більше не відповідають тим викликам, що існують у сфері забезпечення безпеки у кіберпросторі. Це свідчить про необхідність перегляду конвенційного механізму. Негативним фактором є також нехтування інтересами країн, що розвиваються та обмеження їх права на участь в обговореннях щодо внесення поправок до Конвенції. А приєднання до Конвенції потребує одностайної згоди держав-учасниць. НАТО долучилася до захисту критично важливої інфраструктури у 2001 році. У 2006 році глави держав та урядів підтвердили роль Альянсу щодо захисту критично важливої інфраструктури в контексті охорони населення, території, інфраструктури та збройних сил країн-учасниць від наслідків терористичних атак, а також з метою захисту власних інтересів безпеки від переривання потоку життєво важливих ресурсів.

У відповідь на кібератаки в Естонії у 2007 році Європейське агентство з питань мережевої та інформаційної безпеки (ENISA), Шанхайська організація співробітництва (ШОС) та НАТО заснували Спільний центр передового досвіду з кіберзахисту у Таллінні. А вже у новій Стратегічній концепції НАТО 2010 року йшлося про

необхідність формування потенціалу з метою виявлення, попередження та захисту від кібератак, а також створення єдиної системи інформаційної безпеки всіх структур Альянсу [14]. Відповідно до концепції кібернетичної оборони НАТО ефективний захист кіберпростору повинен складатися з трьох взаємопов'язаних напрямків: розвиненої міжнародної співпраці, розробки коаліційної політики та посилення оборонного потенціалу у кіберпросторі.

У березні 2013 року з ініціативи Спільного центру передового досвіду з кіберзахисту був опублікований Таллінський посібник щодо міжнародного права, яке застосовується до кібервійни [15]. Документ неофіційний і саме тому становить неабиякий інтерес. Фактично, посібник є найбільш комплексним експертним міжнародно-правовим аналізом військової складової кіберпростору, що охоплює як сферу *jus ad bellum*, так і питання *jus in bello*. Принципи ведення кібервійни об'єднані в 95 правил, кожне з яких детально описане. Серед правил є умови фізичної атаки на супротивника та перетворення цивільних об'єктів на військові тощо. Посібник детально розглядає юридичні проблеми, пов'язані з правом збройних конфліктів у кіберпросторі. Принципи, що містяться у ньому, можуть оформити юридичні рамки для військових дій у кіберпросторі, оскільки рекомендації, що покладені в основу документу, швидше за все будуть взяті до уваги при розробці національного законодавства із зазначеного питання. Основним досягненням посібника є те, що він вказує на прогалини у міжнародному праві, зокрема, щодо того як уникнути атак у кіберпросторі та з якого моменту відраховувати початок воєнних дій. Таллінський посібник наголошує на необхідності прийняття якісно нових міжнародно-правових норм, оскільки вже існуючі не враховують нових кіберобставин, хоча в окремих випадках можуть бути застосовані за аналогією.

Наразі відбувається процес обговорення Таллінського посібника 2.0, що охопить також питання застосування міжнародного права до кіберпростору в мирний час. Зокрема аналізуються такі питання, як права людини, дипломатичне право, відповідальність міжнародних організацій, право міжнародних телекомунікацій та мирні операції. Друга, розширена версія посібника вже не є виключно академічним дослідженням. У ній містяться посилання на відповідні міжнародно-правові документи та їх практичне застосування до кіберпростору. Відмінною рисою підготовчого процесу є так званий Гаазький процес, тобто залученість держав до обговорень в рамках експертної групи, що свідчить про зростаючу значимість Таллінського

посібника. У тексті Посібника знаходять відображення ті норми поведінки у кіберпросторі, що на думку експертів є звичаєвою нормою міжнародного права. Остаточне затвердження документу очікується у другій половині 2016 року.

У квітні 2015 року НАТО задовольнила прохання України про надання допомоги у розробці планів дій у надзвичайних ситуаціях та антикризових заходів. З цією метою в Україну була направлена Консультативна група підтримки НАТО щодо захисту критично важливої інфраструктури та цивільного населення. ОБСЄ вперше проявила інтерес до питань кібербезпеки ще у 1983 році, провівши дослідження щодо можливості міжнародної гармонізації кримінального законодавства з метою подолання комп'ютерної злочинності. У 2002 році були ухвалені Керівні принципи щодо забезпечення безпеки інформаційних систем і мереж, що лягли в основу культури кібербезпеки в регіоні. У грудні 2013 року було прийнято Рішення про першочерговий перелік заходів зміцнення довіри в рамках ОБСЄ з метою скорочення ризиків виникнення конфліктів у результаті використання інформаційних та комунікаційних технологій. До цього переліку, серед іншого, увійшли добровільне проведення консультацій на відповідному рівні для зниження ризику неправильного сприйняття та захисту критично важливої національної та міжнародної інфраструктури ІКТ, у тому числі забезпечення їх цілісності.

Питаннями захисту критично важливої інформаційної інфраструктури у державах арабського регіону займається Організація ісламського співробітництва. Вона консулює зацікавлені держави-члени з метою зміцнення їх потенціалу на національному рівні. У 2008 році Організація створила Групу екстреного реагування на комп'ютерні інциденти. У свою чергу, у рамках Ліги арабських держав було ухвалено Керівний закон про боротьбу зі злочинами у сфері інформаційних технологій 2003 року.

У січні 2012 року Африканський союз розробив проект Конвенції про зміцнення довіри та безпеки у кіберпросторі. Метою Конвенції є створення надійної основи для кібербезпеки в Африці. Документ планувався до прийняття у січні 2014 року, чого не сталося в силу заперечень Кенії щодо питання конфіденційності. У червні 2014 року було прийнято Конвенцію про кібербезпеку та захист персональних даних, що охоплює питання електронних операцій, захисту даних, кібербезпеки та кіберзлочинності [16].

У 2004 році члени Організації американських держав схвалили резолюцію, відповідно до якої Секретаріат розпочав роботу над питаннями кібербезпеки. Метою цієї роботи було створення Груп екстреного реагування на комп'ютерні інциденти в кожній державі-члені та аналогічної групи та рівні самої організації.

Іншою організацією, що включила питання кібербезпеки в сферу своєї компетенції, є Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН). Вже у Сінгапурській декларації 2003 року містився заклик до створення інформаційної інфраструктури АСЕАН та Груп екстреного реагування на комп'ютерні інциденти у всіх державах-членах до 2005 року. У 2010 році був прийнятий Генеральний план розвитку зв'язку в країнах АСЕАН. А в 2011 році було погоджено Генеральний план розвитку ІКТ в АСЕАН до 2015 року. У 2012 році з метою підтримки Ради АСЕАН з питань мережевої безпеки державами-членами АСЕАН було прийняте рішення про продовження навчань під керівництвом Групи екстреного реагування на комп'ютерні інциденти АСЕАН. У 2013 році була оновлена програма співпраці щодо мережевої безпеки 2005 року.

Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС) долучилося до обговорення питань кібербезпеки у 2002 році. У рамках об'єднання була прийнята Стратегія кібербезпеки 2005 року, у якій визнавалася важливість безпеки інфраструктури зв'язку і, зокрема, Інтернету в регіоні АТЕС. Особливо слід відзначити діяльність Шанхайської організації співробітництва (ШОС). Так, у 2007 році держави-члени ШОС ухвалили спільний План дій щодо забезпечення інформаційної безпеки. Згодом, у 2009 році була прийнята Угода про співпрацю у сфері забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, яка вперше на міжнародно-правовому рівні закріпила наявність конкретних загроз та визначила основні напрямки, принципи і форми співпраці у досліджуваній сфері. У 2013 році були підписані двосторонні угоди про боротьбу з використанням чи потенційним використанням комп'ютерних мереж у терористичних, сепаратистських чи екстремістських цілях. На рівні СНД діє Угода про співпрацю держав-членів СНД щодо боротьби зі злочинами у сфері комп'ютерної інформації 2001 року.

Між країнами світу існують серйозні протиріччя щодо класифікації кібератак, що особливо помітно на прикладі США та Росії. У 2011 році Росія запропонувала концепцію Конвенції про забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, у якій визначаються основні загрози міжнародному миру та безпеці в інформаційному

просторі. В основу документу покладено принцип збереження державного суверенітету та юрисдикції у кіберпросторі. Натомість США послідовно критикують російські ініціативи та виступають за відкритість Інтернету. У концепції перелічуються принципи забезпечення міжнародної інформаційної безпеки. Окремо розглядаються заходи попередження і вирішення військових конфліктів, протидії терористичним актам та правопорушенням в інформаційному просторі [17]. Документ не отримав загального визнання та наразі існує у вигляді Декларації ШОС, що визначає основні принципи відповідальної поведінки у кіберпросторі.

У 2012 році Росія запропонувала прийняти угоду, яка б забороняла таємно вводити шкідливі коди чи схеми, які згодом можуть бути активовані з віддаленої точки світу у випадку війни. США виступили проти такої ініціативи, оскільки послідовно відстоюють ідею військового реагування на кібератаки [18]. Росія орієнтує міжнародне співтовариство на дослідження загроз у сфері інформаційної безпеки і можливих спільних заходів щодо їх усунення, у тому числі на створення міжнародно-правового режиму, що обмежує можливості створення і застосування інформаційної зброї. Крім того, Росія виступає ініціатором обговорення проблеми інформаційної безпеки на регіональному рівні в рамках таких організацій як ШОС, ОБСЄ, ОДКБ, НАТО тощо.

Першими документами у сфері кібербезпеки, прийнятими США, стали Національна стратегія боротьби з тероризмом, Національна стратегія захисту кіберпростору та Національна стратегія фізичного захисту критичної інфраструктури. Ці стратегії вперше офіційно визнали «повну залежність інфраструктури США від інформаційних систем і мереж» та передбачили створення Єдиної національної системи реагування на кібернетичні напади [19-20].

Відповідно до Стратегії щодо діяльності у кіберпросторі США зобов'язуються підтримувати тісні зв'язки зі своїми союзниками з метою захисту спільних інтересів у кіберпросторі та розробки заходів стримування потенційних агресорів [21]. Це, в свою чергу, повинно сприяти поширенню американської моделі кібербезпеки.

У лютому 2014 року в США були представлені перші добровільні стандарти кібербезпеки для приватного сектору, спрямовані на захист їх критично важливої інфраструктури. Стандарти також заохочують більш широкий обмін інформацією між секторами бізнесу та відповідними державними органами. Міжнародна стратегія з кібербезпеки США спрямована на передачу державам, що прагнуть

створити свій власний технічний потенціал та потенціал кібербезпеки, необхідного досвіду, знань та інших ресурсів. Така підтримка може мати найрізноманітнішу форму – від зміцнення національного потенціалу у сфері ліквідації наслідків інцидентів до створення державно-приватних партнерств, підвищення безпеки систем управління та допомоги у розробці ефективних законів про кібербезпеку [22].

На початку 2015 року США ухвалили нову Стратегію національної безпеки, у якій згадується й про кібербезпеку. У документі зазначається про зростаючу небезпеку підривної чи подекуди руйнівної кібератаки. З метою реагування на нові виклики пропонується збільшити інвестиції у цифровий потенціал, співпрацювати з власниками та операторами критичної інфраструктури, законодавчо супроводжувати цифрове регулювання, а також сприяти розвитку цифрових можливостей держав світу. Однак, кібербезпека не увійшла в число восьми головних стратегічних ризиків.

Стратегія закріплює положення про необхідність вжиття заходів для захисту американського бізнесу та мереж від кіберкрадіжок торговельних таємниць для отримання комерційної вигоди як з боку приватного сектору, так і зі сторони уряду Китаю. США, таким чином, декларують захист приватного сектору від кібершпionажу. Показово, що в документі підтверджується застосовність міжнародного права до відносин у кіберпросторі [23].

На жаль, не виділяється ефективністю правового регулювання сфери кібербезпеки Україна. Вкрай негативною рисою національного законодавства є відсутність єдиного комплексного загальнообов'язкового документу та розпорошеність окремих питань у численних нормативно-правових актах різної юридичної сили. При цьому, важливі питання закріплюються на рівні підзаконних нормативно-правових актів, що свідчить про те, що Україна до останнього часу не усвідомлювала усієї важливості інформаційної безпеки. Не менш важливою проблемою для ефективного забезпечення інформаційної безпеки України є неузгодженість нормативно-правових актів між собою та з чинною Конституцією.

Характерною рисою національного інформаційного законодавства є декларативність значного масиву норм. Відповідно до ч. 1 ст. 17 Конституції України захист інформаційної безпеки є однією з найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу [24]. Крім того, інформаційна безпека України є невід'ємною

складовою національної безпеки та критично важливою умовою для забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держави.

Починаючи з 1999 року, традиційно невдалими були спроби на законодавчому рівні врегулювати питання інформаційної безпеки та державної інформаційної політики. Чинними нормативно-правовими актами, що регулюють відносини у сфері інформаційної безпеки України є Закон України «Про основи національної безпеки України» від 2003 року [25] та Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» від 2014 року [26]. В останньому документі нарешті наголошується на необхідності прийняття таких основоположних документів як Стратегія розвитку інформаційного простору України, Стратегія кібернетичної безпеки України, Закону про кібернетичну безпеку України, а також внесення численних змін до чинного законодавства. Пропонується також розробити заходи протидії інформаційній агресії іноземних держав та негативному інформаційно-психологічному впливу. Крім того, у березні 2016 року була затверджена Стратегія кібербезпеки України, написана у вкрай загальних формулюваннях. Залишається сподіватися, що в нашій державі зрештою будуть проведені необхідні законодавчі зміни, що у комплексі із реструктуризацією системи національної безпеки дозволять створити потужний механізм стримування та протидії зовнішньому агресору, зокрема, в інформаційній сфері, яка у сучасних умовах перетворюється на вагомий чинник суспільного та державного розвитку.

Незважаючи на ті виклики та загрози, що несуть у собі кібератаки для світового миру та безпеки, деякі вчені та науковці продовжують вважати, що напади у кіберпросторі не становлять небезпеки для реального світу. Їх позиція є абсолютно невиправданою, хоча б тому, що сучасний світ є надзвичайно залежним від інформаційно-комунікаційних мереж та технологій середовищем. Держави вже сьогодні ведуть боротьбу за контроль та вплив у кіберпросторі, який відіграє надзвичайно значущу роль у перерозподілі світових сил. Найкращим способом стримування кіберконфлікту є зниження національних та міжнародних ризиків, одночасно із дослідженням усіх можливостей використання кіберпростору. Держави повинні прагнути до зменшення гонки кіберозброєнь шляхом побудови взаємовідносин на основі довіри. В якості першого кроку у напрямку зниження ризику виникнення

конфлікту кожна держава повинна провести внутрішню оцінку стану своєї захищеності від можливих атак. Це вимагає ретельного та досконалого огляду усіх сфер, в основі яких лежить критична інфраструктура. По-друге, держави повинні вжити заходів для підвищення безпеки устаткування і програмного забезпечення. По-третє, держави повинні співпрацювати між собою з метою поширення інформації, особливо в періоди криз, а також у цілях встановлення загальнообов'язкових норм поведінки.

Співпраця держав у кіберпросторі повинна відбуватися за принципом розумного стримування та обмеження розвитку кіберпотужностей. В основу універсального міжнародно-правового договору має бути покладена добровільна відмова держав від використання кіберозброєння, що може спричинити руйнівні наслідки. Подібні домовленості на міжнародному рівні уже мали місце, коли держави домовились про обмеження розвитку та поширення ядерної, хімічної та біологічної зброї. Однак кіберпростір настільки ускладнює процес атрибуції суб'єктів, винних у вчиненні кіберзлочинів та завданні кібератак, що надзвичайно складно говорити про ефективність пристосування вже існуючих контрольних та каральних механізмів до правовідносин, що виникають внаслідок порушення кібербезпеки.

Саме тому наразі міжнародні організації активно працюють над питанням розробки заходів підвищення довіри у кіберпросторі. Так, у 2012 році з метою оцінки ролі заходів довіри в забезпеченні стабільності кіберпростору була проведена конференція ООН. У 2013 році ОБСЄ прийняла перші багатосторонні заходи зміцнення довіри у сфері кібербезпеки та безпеки ІКТ. Хоча подібні норми не мають обов'язкової сили, вони є свідченням розвитку дипломатичного діалогу щодо досягнення консенсусу з питання створення заходів довіри. Останні повинні задовольняти критерії прозорості, передбачуваності та перевірки [27].

Одна з ключових перешкод на шляху до створення універсального режиму кібербезпеки полягає у тому, що кожна держава прагне зайняти стратегічні позиції для кібервійни. Відбувається перегляд військових доктрин на предмет включення до них кібервійни як важливої сфери протиборства. Очевидно, що для вироблення єдиних стандартів кібербезпеки держави повинні, в першу чергу, довіряти одна одній. Але вкрай складно говорити про довіру в умовах, коли кожна з них намагається здобути першість у гонці кіберозброєнь.

Кібервійна розпочинається у кіберпросторі з використання ІКТ, втім вона може дуже швидко перекинутися за межі онлайнового світу, створюючи загрозу урядам, бізнес-середовищу та індивідам. Слід з усією серйозністю поставитися до потенційно можливих негативних наслідків кібервійни і кіберзлочинності для міжнародної безпеки та миру. Складність і взаємозалежність інформаційних систем веде до того, що наслідки порушення їх нормальної роботи можуть бути непередбачуваними і в найгіршому випадку викликати «ефект доміно».

Отже, незважаючи на відсутність єдиного розуміння того, що являє собою кібервійна чи кібертероризм, держави повинні бути впевнені у тому, що їх інфраструктури належним чином захищені від різних типів кіберзагроз, а також у тому, що їх правові та політичні норми дозволяють ефективно попередити, відбити та зменшити негативні наслідки можливих кібератак. Неспроможність виробити універсальне визначення ключових понять «кібератаки» та «кібервійни» не зменшує нагальності підвищення готовності держав до можливих кіберконфліктів [28].

Упродовж останніх десятиліть міжнародне право з перемінним успіхом забезпечувало мирне співіснування держав, що, однак, не повинно нівелювати його ролі як інструмента підтримання кібермиру і кіберстабільності. Наразі більшість міжнародно-правових актів та обговорень зосереджені навколо військової складової кібербезпеки. Вважаємо за доцільне змістити акцент на мирне використання кіберпростору, зміцнення заходів довіри та культивування відповідальної поведінки держав у кіберпросторі. Така неагресивна риторика сприятиме досягненню компромісу з питань вироблення універсального міжнародно-правового режиму безпеки для кіберпростору. Модель підтримання кібермиру та створення системи захищеності суб'єктів у кіберпросторі потребує затвердження на універсальному рівні загальнообов'язкових норм та правил поведінки в інформаційному середовищі.

Однак, як і у випадку із захистом персональних даних, намітилася чітка тенденція до регіоналізації обговорень з питань кібербезпеки. При цьому, значної гармонізації термінологічного апарату та норм і правил поведінки у кіберпросторі у військовий та мирний час вдалося досягти на рівні юридично незобов'язуючого документу – Таллінського посібника. Фактично, державам залишилося лише перенести відповідні режими у юридично обов'язкову площину, якщо вони, все-таки, збережуть тенденцію до визнання своєї першості

у питаннях міжнародної безпеки. З іншого боку, інтенсифікація співробітництва з іншими зацікавленими суб'єктами на основі багатостороннього діалогу дозволить створити максимально глобальний механізм забезпечення кібербезпеки, що охоплюватиме як нормативну, так і технологічну складову. Лише вироблення універсального міжнародно-правового режиму безпеки у кіберпросторі здатне забезпечити належний рівень захисту прав людини онлайн, у тому числі, що стосується передачі персональних даних.

Одним із семи принципів загального міжнародного права, закріплених у Декларації про принципи міжнародного права щодо дружніх відносин та співробітництва між державами 1970 року, визнається принцип співробітництва держав, що не втрачає своєї актуальності й у контексті правотворення та правозастосування з питань розвитку глобального інформаційного суспільства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Brunner E. M., Suter M. International Critical Information Infrastructure Protection Handbook 2008/2009 / Elgin M. Brunner and Manuel Suter. – Center for Security Studies - ETH Zurich, 2009. – 652 p.
2. Забара І. М. Інститут міжнародної інформаційної безпеки: правові аспекти [Електронний ресурс] / І. М. Забара // Правова інформатика. – № 1(41)/2014. – С. 64-71. – Режим доступу: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/14zimbpa.pdf>.
3. O'Connell M. Cyber Security without Cyber War [Електронний ресурс] / Mary Ellen O'Connell // Journal of Conflict and Security Law. – Vol. 17. – Issue 2. – Pp. 187-209. – Режим доступу: <http://jcs.oxfordjournals.org/content/17/2/187.full>.
4. What limits does the law of war impose on cyber attacks? [Електронний ресурс] // ICRC. – 28 June 2013. – Режим доступу: <https://www.icrc.org/eng/resources/documents/faq/130628-cyber-warfare-q-and-a-eng.htm>.
5. Tarnogórski R. Time for an International Law on Cyber Conflicts / Rafał Tarnogórski // Bulletin of the Polish Institute of International Affairs. – No. 32 (485). – 26 March 2013. – 2 p.
6. UN GA Resolution No. 57/239 Creation of a global culture of cyberssecurity dated 20 December 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/57/239.

7. UN GA Resolution No. 58/199 Creation of a global culture of cybersecurity and the protection of critical information infrastructures' dated 23 December 2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/58/199.

8. Global Cybersecurity Agenda (GCA) [Электронный ресурс] // ITU. – Режим доступа: <http://www.itu.int/en/action/cybersecurity/Pages/gca.aspx>.

9. Watts S. Call for Cyberwar «Peacekeepers» Force [Электронный ресурс] / Susan Watts // BBC. – 26 January 2012. – Режим доступа: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/newsnight/9687338.stm>.

10. Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union [Электронный ресурс] // EUR-Lex - Access to European Union law. – Режим доступа: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2016.194.01.0001.01.ENG.

11. Report of the Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security A/68/98 dated 24 June 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/68/98.

12. Convention on Cybercrime No. 185 dated 23 November 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=185&CL=ENG>.

13. Active Engagement, Modern Defence. Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization adopted by Heads of State and Government in Lisbon. – 19 November 2010 [Электронный ресурс] // NATO. – Режим доступа: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_68580.htm.

14. Schmitt M. Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare / Michael N. Schmitt. – Cambridge University Press, 2013. – 300 p.

15. African Union Convention on Cyber Security and Personal Data Protection dated 27 June 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pages.au.int/sites/default/files/en_AU%20Convention%20on%20CyberSecurity%20Pers%20Data%20Protection%20AUCyC%20adopted%20Malabo.pdf.

16. Конвенция об обеспечении международной информационной безопасности (концепция) [Электронный ресурс] //

Официальный сайт Совета Безопасности Российской Федерации. – Режим доступа: <http://www.scrf.gov.ru/documents/6/112.html>.

17. US Cyber Command Fact Sheet dated 21 May 2010 [Електронний ресурс] // US Department of Defense. – Режим доступа: <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB424/docs/Cyber-038.pdf>.

18. The National Strategy for The Physical Protection of Critical Infrastructures and Key Assets as of February 2003 [Електронний ресурс] // The White House, Washington. – Режим доступа: http://www.dhs.gov/xlibrary/assets/Physical_Strategy.pdf.

19. The National Strategy to Secure Cyberspace as of February 2003 [Електронний ресурс] // The White House, Washington. – Режим доступа: https://www.us-cert.gov/sites/default/files/publications/cyberspace_strategy.pdf.

20. Department of Defense Strategy for Operating in Cyberspace as of July 2011 [Електронний ресурс] // Department of Defense United States of America, Washington. – Режим доступа: <http://csrc.nist.gov/groups/SMA/ispab/documents/DOD-Strategy-for-Operating-in-Cyberspace.pdf>.

21. Чарльз Барри о защите критически важной инфраструктуры [Электронный ресурс] // Digital Report. – 02 сентября 2015. – Режим доступа: <http://digital.report/zashhita-infrastruktury/>.

22. National Security Strategy as of February 2015 [Електронний ресурс] // The White House, Washington. – Режим доступа: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf.

23. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

24. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

25. Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» від 28 квіт. 2014 року, введене в дію Указом Президента України № 449/2014 від 01 травня 2014 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14>.

26. Sanjay Goel об адаптации права к конфликтам в киберпространстве [Електронний ресурс] // Digital Report. – 11 сентяб. 2015. – Режим доступу: <http://digital.report/adaptatsiya-prava-k-konfliktam-v-kiberprostranstve/>.

27. Talihärm A. M. Towards Cyberpeace: Managing Cyberwar through International Cooperation [Електронний ресурс] / Anna-Maria Talihärm // UN Chronicle. – Vol. L. – No. 2. – August 2013. – Режим доступу:

<http://www.un.org/wcm/content/site/chronicle/home/archive/issues2013/security/towardscyberpeacemanagingcyberwarthroughinternationalcooperatio>.

28. Кирилюк О.В. Становление универсального международно-правового регулирования в сфере защиты персональных данных / О. В. Кирилюк // Международный научно-практический правовой журн. «Legea si Viata». – Кишинёв. – 2015. – № 11. – С. 65-69.

Е. Г. Вох,

вчитель історії та правознавства

(м. Хмельницький)

ПРОФІЛАКТИЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКА РОБОТА В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ З ПИТАНЬ ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Новітня епоха – це не лише епоха надсучасних технологій, а й спільна справа. Саме за допомогою норм права врегульовано складні соціальні відносини, формуються норми й правила життя людей в суспільстві, підтримується й забезпечується мир та стабільність на нашій планеті, виховується нове покоління, твориться добро та справедливість. Для того, щоб норми права були реальними та дієвими необхідно, щоби не лише фахівці – юристи, а й кожна людина була освічена в праві, щоб кожний громадянин не лише знав, а й умів застосовувати правові знання.

Великого значення сьогодні у суспільстві набувають правова освіта та правове виховання, які формують правову культуру і правову свідомість.

Щоб захистити свої права потрібно їх знати. Важливо не тільки знати, а й вміти застосовувати правові знання. Тому сьогодні в закладах освіти слід навчати не лише певному обсягу знань, а й навичкам, які можна застосовувати на практиці.

Обізнаність з нормативно – правовою базою держави дає можливість вільно почувати себе у вирі сучасних подій, задовольнити матеріальні та духовні потреби захистити себе у будь – якій ситуації.

Сьогодні немає однозначної відповіді чому віддати перевагу: навчанню чи вихованню?

Що важливіше для молодшої особистості в сучасному інформаційному XXI ст.? Знання чи висока духовність? професіонал, інтелектуал чи громадянин патріот. Звичайно, міцні знання потрібні, тому що кожен випускник школи – майбутній професіонал в обраній сфері людської діяльності. Але набагато важливіше, яка людина, ніж «що вона знає і вміє».

Що таке правове виховання, необхідно чітко з'ясувати, що це таке. У довіднику «Юридична термінологія» правове виховання визначено як соціально – правову та педагогічну допомогу особі, передусім молодій, у формуванні правової свідомості та правової культури, вихованні почуття людської гідності, розумінні соціальної цінності права, найгуманніший спосіб профілактики правопорушень, подолання явищ і наслідків правового нігілізму.

Правосвідомість охоплює знання, почуття, волю, думку і сферу підсвідомого духовного досвіду особистості.

В школі не ставиться мети – перевиховати дитину. Школа повинна допомагати сформувати позитивну мотивацію на здоровий спосіб життя, повагу до законів держави та внутрішнє переконання у необхідності їх дотримання.

Головним у правовиховній роботі має бути правило: «Моє право закінчується там і тоді, коли починається право іншого»! Це один із способів навчання основам демократії. Поряд з традиційними уроками правознавства необхідно розробити систему правотворчого розвитку особистості.

В організації позакласної діяльності в напрямку формування демократичних цінностей школярів більшу увагу необхідно приділяти правовим тижням, олімпіадам, пошуковій роботі, правовим конкурсах (конкурс «Мої права»), урокам правової культури, урокам права для батьків, зустрічам з представниками влади та працівниками правоохоронних органів, адже правомірна поведінка особи можлива лише після активного впливу правового виховання та характеризується певною особливістю вирішення завдань. Велике значення має підготовка, рівень засвоєння особою правових знань. Також важливу роль відіграє внутрішнє бажання підлітка до засвоєння правових знань та співвідношення своїх вчинків з нормами права.

Правове виховання ефективне лише тоді, коли чітко визначені принципи гуманності, систематичності, послідовності здобуття правових знань, наявний практичний зв'язок права з реальним життям слухачів, органічна єдність правового та морального виховання високої правової культури.

У формуванні потрібного світогляду ЗМІ мають особливе значення, тому що під впливом видовищних та інформаційних продуктів у підлітків з'являється можливість встановлювати та підтримувати зв'язок з сучасним світом. Одним із найбільш дієвих шляхів підвищення ролі ЗМІ у формуванні ціннісних орієнтацій молоді – це обґрунтованість, реальність і правдивість продуктів ЗМІ, їх глибина, емоційність, гострота і неординарність мислення у викладенні матеріалу. ЗМІ стають фактором соціалізації молоді. Інформація, розповсюджена через ТБ, радіо, інтернет, другі є дієвим видом соціального спілкування. Інформація є засобом, яка впливає на поведінку молоді, та особистості (навчання, переконання, навіювання).

Важливим чинником виховання є молодіжні та дитячі громадські організації. Адже в колективі молода людина більше піддається певному впливу, їй важливо, щоб її почуття, погляди знаходили відгук у однолітків. Участь у громадських організаціях допомагають формувати відповідальність перед суспільством.

Найважливіше завдання правового виховання – озброєння учнів знаннями законів, підвищення їх юридичної обізнаності, систематичне інформування їх про актуальні питання права. Правові знання є тим підґрунтям, на якому формується правова свідомість. Вони допомагають учням співвідносити свої вчинки і поведінку своїх товаришів не лише із загальновідомими моральними нормами, а й з вимогами законів, коригувати свою поведінку, змінювати її у правильному напрямі.

У процесі правового виховання слід виховувати в учнів правові норми: норми моралі, духовності звичай.

У процесі правового виховання дуже важливо виховувати правові почуття, які б регулювали їх поведінку (відповідальність, справедливість та ін.), інакше головним регулятором її стануть прості емоції (гнів, страх тощо), які сприяють ситуативну поведінку.

Формування в учнів поваги до держави і права, розуміння необхідності дотримання вимог законів. Такі якості виховують, розкриваючи соціальну суть і роль держави та права. Виховання у школярів поваги до закону і правопорядку, переконаності й необхідності дотримання правових норм здійснюють через виховання

поваги до правоохоронних органів людей, які охороняють закони. Проте не слід залякувати учнів цими органами, бо вони не зможуть усвідомити, що закони виконують не лише каральну функцію, а й захищають інтереси всього суспільства, кожного його члена.

Реалізація завдань і змісту правового виховання шкільної молоді здійснюється передусім у процесі навчання. Вивчення гуманітарних предметів спрямоване на формування в них високих ідеалів, морально – правових якостей, не примиренності до аморальних явищ, правопорушень і злочинності. Правові знання, засвоєні на уроках, поглиблюються і розширюються у позакласній роботі. Обираючи методи і форми виховної роботи важливо враховувати чи популярні вони серед школярів, чи запліють їх, чи дають їм задоволення.

У правоосвітній та правовиховній роботі НВК №7 накопичено досвід даної роботи. Як результат школа вже багато років немає правопорушників.

Зібрано відповідну інформацію про учнів девіантної поведінки, схильних до різних видів порушень дисципліни та внутрішкільного розпорядку. Напрацьована певна схема діагностики й корекції причин скоєння правопорушень, ведеться статистичний та графічний облік їх скоєних порушень, запроваджено інформування батьків про негативні вчинки учнів та листи – подяки за виховання дітей.

В школі співпрацюють психолог та соціальний педагог, які вивчають проблемні ситуації на уроках та позаурочний час, проводять анкетування, бесіди, вікторини. «Мої права – мої обов'язки», проводяться опитування «Звідки ми можемо дізнатись про свої права», «Чи запитували про свої права у батьків?».

Вже стало традицією проводити декаду правових знань та Всеукраїнський тиждень права. Особливу зацікавленість учнів викликають заходи, які проводяться у нестандартній формі. Учні працюють над презентаціями «Кожен має знати свої права» («Переселенці зі Сходу», «Захист прав учасників АТО»), приймають участь у конференціях «Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні» (проводиться щорічно в Хмельницькому інституті МАУП), брейн – рингу (щорічно в ХУУПі), конкурсах малюнків на правову тематику.

Співпрацюємо з шкільною бібліотекою, та бібліотеками міста, кінотеатром ім. Шевченка (перегляд фільмів на правову тематику), головним управлінням юстиції Хмельницької області, соціальними службами.

Важливе місце в системі правової освіти школи відводиться роботі з батьками. Намагаються працювати в тісному контакті з кожною сім'єю. У центрі особливої уваги – неблагополучні сім'ї, багатодітні, сім'ї, де виховуються підлітки девіантної поведінки.

Особливу увагу на сьогодні приділяється увага дітям, батьки яких воюють на Сході України, дітям – переселенцям з Криму та Сходу.

Тракуємо проведення Днів відкритих дверей для батьків та зустрічей за «Круглим столом». До участі в таких заходах запрошуємо лікарів, працівників соціальних служб, правоохоронних органів.

Система право виховної роботи, яка склалась сьогодні у школі, дає змогу зробити висновок, що певних результатів у правовому вихованні школярів досягнуто.

Вся пророблена робота педагогічним колективом школи сприяє розширенню правових знань учнів, формує вміння співвідносити в житті норми моралі та права, застосовувати знання в повсякденному житті.

Список використаних джерел та літератури:

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zosh5.jimdo.com>.

2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studopedia.org/4-85607.html>.

3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studopedia.su/15_113878_profilaktichna-prosvitnitska-robota-sotsialnogo-pedagoga-z-ditmi-ta-simyami-yaki-opinilisya-v-skladnih-zhittievih-obstavinah.html.

4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ppsh2014.pedrada.com.ua/information/news/priijom_konkursnikh_za_javok_zaversheno.

5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lnvk22.com.ua/about/psyholohichna-sluzhba>.

О. П. Григоренко,
доктор історичних наук, професор
(м. Хмельницький)
Л.О. Григоренко
студентка
(м. Київ)

ВНЕСОК РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ (1971-1975 РОКИ)

В Україні сільське господарство є визначальним елементом соціально-економічного розвитку. Роль і місце сільського господарства в системі економіки країни полягає в тому, що воно створює відповідні умови для нормального функціонування суспільства, є невід'ємним від життя кожного його члена і винятково важливим чинником життя і практичної діяльності народу. Аграрне виробництво України є тією сферою, результати діяльності в якій неминуче зачіпають усе населення, кожному без винятку сім'ю, кожного жителя міста і села. Шефство міста над селом в умовах радянської дійсності розглядалося як одна із форм співробітництва робітничого класу і колгоспного селянства, розвитку сільськогосподарського виробництва. Зазначені роки характеризувалися посиленням шефської допомоги міста селу. Це було обумовлено, з одного боку, зростаючими можливостями індустрії, збільшенням чисельності робітничого класу і міського населення, новими досягненнями в галузі науки і техніки, а з іншого – необхідністю значного прискорення темпів розвитку сільськогосподарського виробництва, забезпечення жителів міст продукцією рослинництва і тваринництва.

У даній статті зроблено спробу висвітлити один з аспектів багатогранної допомоги міста селу, а саме: шефську допомогу робітничого класу трудівникам села в роки, які були вкрай несприятливими для розвитку сільськогосподарського виробництва.

Більш складні завдання шефської допомоги міста селу, нові умови їх здійснення вимагали і вищого рівня організації планування шефської роботи. Важлива особливість в організації планування шефської допомоги селу в 1971–1975 роках полягала в тому, що багато виробничих колективів розробляли шефські п'ятирічки [1]. Завдяки цьому шефство набувало конкретного, цілеспрямованого характеру. П'ятирічні шефські плани давали можливість виявити і використовувати резерви і можливості шефів і підшефних.

Надаючи шефську допомогу за перспективними п'ятирічними планами, шефські колективи Одеської області щорічно в період підготовки до весняних польових робіт і збору врожаю брали участь в ремонті в середньому 1 800 тракторів, 500 комбайнів, 2 000 плугів, 1 700 сіялок і більше тисячі інших сільськогосподарських машин [2, арк. 63]. Щорічна допомога підшефним господарствам колективом Кіровоградського (тепер-Кропивницького) заводу сільськогосподарського машинобудування «Червона зірка» становила майже 100 тисяч карбованців [3, с. 195].

На основі перспективного плану складався річний план-договір шефської допомоги, який давав можливість більш детально його продумати і вносити певні корективи, найбільш ефективно використовувати сили і засоби шефів і підшефних. Такі плани приймалися на спільних засіданнях представників шефів і підшефних. Важливо підкреслити, що шефська допомога надавалась на госпдоговірних засадах. Підшефні господарства фінансували всі роботи, а шефи в своїх зобов'язаннях гарантували робочу силу і спеціалістів. Таким чином, шефську допомогу міста селу не можна розглядати як опіку. Вона здійснювалась на госпдоговірній основі, зобов'язання приймалися з обох сторін, що, безумовно, підвищувало спільну відповідальність за їх виконання шефів і підшефних.

Дальшого розвитку набула в першій половині 1970-х років діяльність шефських комісій, комітетів, штабів, оперативних груп на промислових підприємствах, які планували і координували шефську роботу. Значну роботу з організації шефської допомоги трудівникам сільського господарства проводила загальнозаводська шефська комісія Київського заводу «Арсенал» [4, арк. 84]. Комісія складалася з 17 осіб. В неї входили головний механік і головний енергетик, помічник генерального директора з договірно-правових питань, представники відділу збуту, планового відділу, інженерно-технічні робітники, начальники цехів, робітники – всіма шановані виробничники, які добре знайомі з економікою і станом справ в розвитку сільського виробництва в підшефних господарствах [5].

Раз на квартал відбувалися засідання комісії, на яких розглядались питання виконання плану шефських робіт, заслуховувались звіти голів кушових шефських комісій. Часто виїжджали члени комісії безпосередньо в підшефні господарства. В кінці кожного року розглядались результати шефської роботи, аналізували допущені недоліки, виявляли невикористані резерви. В 1971–1975 роках арсенальці побудували в семи підшефних

колгоспах Богуславського району і радгоспі «Великодимерський» Броварського району 4 механізованих кормоцехи, 3 зерноочисних комплекси, теплиці площею 3 гектари під поліетиленовою плівкою, виконали великий обсяг інших робіт. Всього за 1971–1975 роки виконано робіт для сільського господарства в порядку шефської допомоги на 1 250 000 карбованців [6].

Севєродонецький хімічний комбінат Луганської області вперше в місті розробив перспективний план шефства на 1971–1975 роки. Міська влада схвалила рішення колективу хімічного комбінату і його досвід поширила на інші підприємства [7]. На основі розробленого на 1971–1975 роки плану підприємства-шефи міста Харкова в 1972 році допомогли колгоспам і радгоспам області в комплексній механізації 53 тваринницьких ферм, обладнанні 82 кормоцехів, електрифікації 114 корівників. В цьому ж році харків'яни допомогли обладнати 59 ремонтних майстерень і 180 пунктів технічного обслуговування, в будівництві 70 механізованих токів і 37 силососховищ. Під час польових робіт 1 000 тракторів і біля 2 000 автомобілів міста брали в них участь [8]. Використовуючи всі форми впливу міська влада намагалася довести до кожного трудівника думку, що піднесення сільського господарства – це загальнонародна справа і від зусиль кожного виробничника також залежить доля врожаю [9, арк. 56-57].

Активним помічником профспілкових організацій в пропаганді ідей шефства і тим самим посиленні його була періодична преса. Центральні, обласні, міські, районні і багатотиражні газети систематично публікували передовиці, статті, замітки, нариси, кореспонденції, присвячені досвіду шефської роботи на місцях, ходу і результатам виконання шефських зобов'язань, гостро критикували виявлені недоліки. Наприклад, Тернопільська обласна газета “Вільне життя” за 1971–1975 роки опублікувала 31 матеріал, присвячений всебічним питанням шефської діяльності [10]. Крім періодичної преси на промислових підприємствах, в колгоспах і радгоспах виходили тисячі стінних газет, які поруч з іншими питаннями багато уваги приділяли питанням шефських зв'язків між містом і селом. Матеріали пов'язані з участю робітничого класу в зміцненні матеріально-технічної бази сільського господарства, безпосередньою участю в проведенні сільськогосподарських робіт відзначаються всебічністю і дозволяють достатньо повно простежити участь преси у всенародній боротьбі за дальше піднесення сільського господарства, за зміцнення шефських зв'язків між містом і селом.

Велику увагу приділяла преса поширенню передового досвіду шефської роботи. Так, в передовій статті газети «Радянська Україна» – «Робітнича допомога селу» розповідалось, зокрема, про досвід кораблебудівників Чорноморського суднобудівного заводу міста Миколаєва. В статті підкреслювалось, що розробка робітничими колективами шефських п'ятирічок, заводське навчання сільських спеціалістів, організація в господарствах диспетчерських служб, змагання між цехами за найбільш ефективні контакти з підшефними господарствами значно посилили шефську роботу. Газета звернула увагу профспілкових організацій на те, щоб ці і інші прогресивні починання знаходили активну підтримку і поширювались на всіх промислових підприємствах, в усіх галузях індустрії [11].

628 колективів підприємств промисловості, будівництва і транспорту міста Києва надавали шефську допомогу майже 400 колгоспам, радгоспам і об'єднанням «Сільгосптехніка» [12, арк. 43]. Питання розвитку і розширення шефських зв'язків робітничих колективів міста Києва з господарствами області регулярно висвітлювались на сторінках місцевих газет. В газеті «Київська правда» цій темі було присвячено три постійні рубрики: «Місто – селу», «Вчені – селу», «Майстри мистецтв – майстрам праці». Газета «Вечірній Київ» друкувала аналогічні матеріали під рубриками «Київський робітничий ешелон – селу», «Місто – селу».

В першій половині 1970-х років з особливою силою проявилася шефська допомога робітничого класу в безпосередній участі в проведенні сільськогосподарських робіт. Розвиток сільського господарства в ці роки проходив в надзвичайно важкій боротьбі з силами природньої стихії. З п'яти років тільки один – 1973 рік – був добрим, два роки – 1972 і 1975 – відзначались небувалою посухою. 1972 рік був виключно важким з точки зору погодних умов. Гідрометеорологічна служба того року не фіксувала такої несприятливої погоди для розвитку сільського господарства за ціле століття. Внаслідок суворої і безсніжної зими посіви на території України загинули на площі більш як на 4 мільйонах гектарів [13]. Фронт весняно польових робіт значно розширився і їх необхідно було провести в стислі строки. Боротьбу за врожай хлібороби здобували спільно з робітниками. Колективи промислових підприємств додатково випустили значну кількість техніки, запасних частин, мінеральних добрив, а також направили на село механізаторів.

Виробничі колективи міста Дніпропетровська (тепер – Дніпра) направили на весняні польові роботи 758 механізаторів, 214 колісних і

гусеничних тракторів, 10 пересувних майстерень для обслуговування сільськогосподарської техніки [14, арк. 43]. Всього колективи промислових підприємств і будов Дніпропетровської області направили для допомоги хліборобам в колгоспи і радгоспи 600 тракторів і біля двох тисяч висококваліфікованих робітників для їх обслуговування. Площа зернових була не тільки відновлена, але і розширена на шість тисяч гектарів [15, арк. 4]. Більше півтисячі механізаторів було направлено в господарства з Одеси [16], 430 з Херсона [17, арк. 25], 400 з Сум [18, арк. 51], сотні механізаторів з робітничих колективів Чернігівської області [19, арк.91]. всього шефські колективи України направили весною 1972 року в підшефні господарства більше 10 тисяч тракторів, забезпечивши їх своїми кадрами для двозмінної роботи [20]. Це дало можливість успішно виконати обсяг весняно польових робіт, який зріс в півтора рази. Площа зернових культур склала 15,7 мільйонів гектарів – на 161 тисячу гектарів більше, ніж передбачалося планом [21]. Більшість господарств організовано провели роботи по догляду за посівами і збору врожаю. Самовіддана праця принесла свої плоди. В Україні було зібрано в середньому по 21,3 центнера зернових з гектара, тобто врожай 1972 року майже був рівним середньорічному в 1966–1970 роках і був значно вищим, ніж у роки навіть з добрими погодними умовами [22].

Справді всенародний характер набрала битва за хліб в 1973 році. Профспілкові організації промислових підприємств на своїх зборах приймали рішення організовано допомогти хліборобам в зборі врожаю, сформували для цього спеціальні бригади. В найбільш відповідальний момент, коли необхідно було збирати врожай, робітники з Херсону і Полтави, які мали крім своєї основної спеціальності і професію механізатора, звернулись через обласні газети до всіх робітників, колишніх механізаторів вийти на збір врожаю [23]. Ця патріотична ініціатива знайшла широку підтримку. В ряді промислових центрів в профспілкові комітети звертались робітники, які мали спеціальність механізатора з проханням послати їх на збір врожаю [24]. Достатньо сказати, що тільки з Херсону в колгоспи і радгоспи було відкомандировано 790 комбайнерів, трактористів, водіїв, слюсарів, працівників інших професій [25, с. 6]. Всього хлібороби області отримали від своїх шефів більше 1 000 тракторів, 1 440 вантажних автомобілів, працівників, які обслуговували цю техніку [26]. В тому, що в 1973 році в Україні було зібрано понад 1 мільярд пудів зерна, була велика заслуга працівників

промислових підприємств. Шефські колективи надавали також значну допомогу господарствам в догляді за посівами, заготівлі кормів для громадського тваринництва, зборі овочів і фруктів.

Варто відзначити глибоке розуміння і особисту відповідальність робітників на роботах в підшефних господарствах. В 1972 році колектив Житомирського заводу «Електровимірювач» брав участь в сільськогосподарських роботах в 16 колгоспах Володар-Волинського, Житомирського і Черняхівського районів. Протягом двох місяців в цих колгоспах працювало 300 чоловік. По закінченні робіт всі 16 колгоспів висловили свою вдячність за надану допомогу і зразкове ставлення до праці [27, арк. 104]. За добру допомогу колгоспи і радгоспи дякували своїм шефам через пресу, на профспілкових зборах, конференціях. Внесок робітників в справу піднесення сільського господарства оцінювався державою. За самовіддану працю на полях і фермах 36 чоловік з шефських підприємств міста Одеси були нагороджені орденами і медалями [28].

Під керівництвом профспілкових організацій шефські колективи в 1971–1975 роках надавали велику допомогу трудівникам сільського господарства в усіх галузях сільськогосподарського виробництва. Робітники міста Дніпра за досліджувані роки побудували 147 механізованих токів, 113 силососховищ, здійснили зрошення на площі понад 5 тисяч гектарів [29, с. 498], робітники міста Одеса побудували і устаткували 546 об'єктів обслуговування сільгосптехніки, 119 тваринницьких приміщень, 50 кормоцехів [30], робітники міста Львова допомогли побудувати 295 тваринницьких приміщень, 206 кормокухонь і кормоцехів, відремонтували 1 325 сільськогосподарських машин, тракторів, комбайнів, 650 автомобілів [31].

Масштаби шефської допомоги селу в зазначений період значно зросли. Однак це не означає, що всі можливості були вже вичерпані, що організація шефської допомоги селу не мала недоліків. Мали місце випадки, коли шефська допомога зводилась тільки до виконання окремих, інколи випадкових прохань підшефних господарств без врахування конкретних умов, достатнього аналізу стану справ і перспективи розвитку господарств. У великому боргу перед хліборобами були працівники машинобудівної галузі промисловості. Трудівники села роками чекали від конструкторів і працівників промисловості машин, які б збирали моркву, капусту, кормові коренеплоди. Але їх не було. В результаті збір овочів здійснювався

ціною великих трудових витрат і ручної праці з залученням багатьох жителів міст.

Допомога робітничого класу трудівникам села тому і називалася шефською, що вона надавалася на такий фінансовій основі, яка була доступна господарствам. Однак були випадки, коли підприємства завищували ціни за надані послуги. В 1974 році Полтавський завод «Продмаш» виконав в колгоспі ім. Воровського Полтавського району робіт з монтажу обладнання в свинарнику-відгодівельнику на 14,8 тисяч карбованців, а взяв з господарства 22,7 тисяч карбованців [32]. Аналогічні випадки мали місце також і в інших місцях. Така шефська допомога завдавала великої моральної шкоди тій великій роботі, яку здійснювали шефські колективи на селі.

Аналіз шефської допомоги міста селу свідчить про те, що трудівники сіл України досягли в 1971–1975 роках певних успіхів в розвитку землеробства і тваринництва. Середньорічні валові збори зернових культур збільшились проти попереднього п'ятиріччя на 6,6 мільйона тонн, або на 20 відсотків, і досягли 40 мільйонів тонн, виробництво м'яса в забивній вазі зросло на 23 відсотки і склало 3,3 мільйона тонн, молока – відповідно – на 14 відсотків (20,4 мільйона тонн), яєць – на 35 відсотків (11,2 мільярда штук). Державі продано зерна на 27 відсотків більше, ніж за 1966–1970 роки, а в 1973 і 1974 роках обсяг хлібозаготівель складав більш ніж по мільярду пудів. Закупівлі картоплі, м'яса, молока збільшились в 1,3–1,4, яєць в 1,8 рази [33, с. 85]. Це дало можливість в певній мірі забезпечити населення продуктами харчування, а промисловість – в сировині.

Список використаних джерел та літератури:

1. Радянська Україна. – 1971. – 23 черв.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 262, спр. 310, арк. 63.
3. Бондаренко І. Незламний союз робітників і селян. – К., 1976. – С. 195.
4. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 261, спр. 1992, арк. 84.
5. Арсеналець. – 1977. – 14 лип.
6. Арсеналець. – 1977. – 24 листоп.
7. Робітнича газ. – 1975. – 8 лип.
8. Соціалістична Харківщина. – 1972. – 4 черв.; Вечірній Харків. – 1972. – 20 груд.
9. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 261, спр. 2164, арк. 56–57.

10. Підрахунки авторів за матеріалами комплекту газет «Вільне життя» за 1971–1975 роки.
11. Радянська Україна. – 1975. – 5 лют.
12. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 261, спр. 1992, арк. 43; Сільські вісті. – 1974. – 2 листоп.
13. Радянська Україна. – 1972. – 12 жовт.
14. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 261, спр. 1888, арк. 43.
15. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 261, спр. 1888, арк. 4; Радянська Україна. – 1972. – 29 берез.
16. Радянська Україна. – 1972. – 22 берез.
17. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 261, спр. 2184, арк. 25.
18. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 261, спр. 2131, арк. 51.
19. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 261, спр. 2230, арк. 91.
20. Правда. – 1972. – 11 квіт.
21. Радянська Україна. – 1972. – 12 жовт.
22. Радянська Україна. – 1972. – 12 жовт.
23. Наддніпрянська правда. – 1973. – 7 черв.; Зоря Полтавщини. – 1973. – 8 черв.
24. Робітнича газета. – 1973. – 13 черв.
25. Мозговий І. Чуття високого обов'язку // Хлібороб України. – 1973. – № 10. – С. 6.
26. Сільські вісті. – 1973. – 5 серп.
27. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 261, спр. 1926, арк. 104.
28. Вечерня Одесса. – 1974. – 9 лют.
29. Днепропетровску 200 лет. 1776–1976. Сборник документов и материалов. – К., 1976. – С. 498.
30. Вечерня Одесса. – 1975. 17 груд.
31. Вільна Україна. – 1976. – 19 верес.
32. Зоря Полтавщини. – 1972. – 5 серп.
33. Український іст. журн. – 1978. – № 9. – С. 85.

РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ВЛАСНИМИ ОЧИМА

У рамках стратегії держави на децентралізацію влади саме на територіальні органи юстиції сьогодні покладено відповідальність за успішність та продуктивність у реалізації реформ цього напрямку.

Територіальні органи юстиції є провідними суб'єктами реалізації напрямків діяльності не лише Міністерства юстиції України, але й локальними центрами здійснення державної правової політики. Їх діяльність суттєво впливає на рівень довіри населення до органів державної влади та перспективу захисту прав та свобод громадян.

В свою чергу, потребує реформування вся система юстиції України. У зв'язку з чим, першочерговим завданням є наближення принципів діяльності територіальних органів юстиції до європейських стандартів прозорості, відкритості, оперативності та орієнтації на роботу «для людей».

Функціонування будь-якого державного органу є неможливим без трьох ключових складових – людського потенціалу, норм та алгоритмів діяльності, системи комунікацій. Тому, на мою думку, реформування має відбуватись синхронно у всіх зазначених аспектах.

Вивчення досвіду роботи Головного управління юстиції у Харківській області, ознайомлення з діяльністю районних управлінь свідчить про значне технологічне та методичне «відставання» діяльності територіальних органів юстиції від вимог часу, актуальних викликів та очікувань громадян.

У кадровому потенціалі територіальних управлінь юстиції на сьогодні спостерігається дефіцит кваліфікованих кадрів. Це пояснюється як низьким рівнем заробітної плати, так і доволі складною процедурою проходження конкурсного відбору та відповідності кваліфікаційним вимогам.

Вступ на державну службу сьогодні не є простим та конкурентним, а мотивація роботи людей у системі – вкрай низька. Як результат – плинність кадрів, що не дає можливості для підвищення якості роботи системи в цілому. Актуальним на сьогодні є не лише підвищення рівня заробітної плати працівників, але й розробка системи чинників підвищення мотивації – більш ефективне

використання системи кадрового резерву, запровадження соціально-професійних ліфтів, можливість стажування за кордоном тощо. До того ж, необхідною є боротьба із «законсервованістю» професійних знань та навичок співробітників, постійне навчання та самовдосконалення. Саме такий підхід відповідає викликам часу в умовах «суспільства знань» та парадигми навчання «протягом усього життя».

Вважаю, що має право на запровадження ідея платних послуг, які надаються територіальними органами юстиції, з метою самоокуповування. При цьому, на мою думку, така ідея не протирічить концепції запровадження ЦНАП.

Це призведе до наповнення спеціальних фондів, створить умови для покращення матеріально-технічного стану установ, попередить корупцію. Прикладом може бути надання витягів та довідок з державних реєстрів не лише на безоплатній, але й на платній основі у стислі строки (ДП «Інформцентр» вже частково запроваджена ця ідея у практиці отримання довідок з питань банкрутства). На розширені підрозділи судової роботи Головних управлінь юстиції може бути покладена функція захисту інтересів державних органів, зокрема – місцевих державних адміністрацій та забезпечення представництва у судах на платній основі. Використання засад платності послуг територіальних органів юстиції сприятиме підвищенню прозорості їх функціонування та нівелюванню «побутової корупції».

Обрана Міністерством юстиції України орієнтація на оптимізацію організаційно-управлінської структури системи органів юстиції та підвищення якості кадрового потенціалу звичайно має відбуватись паралельно з удосконаленням норм та алгоритмів діяльності сфери юстиції на всіх її рівнях. Проблема територіальних органів юстиції (як і будь-якого іншого органу виконавчої влади) - забюрократизованість як системи документообігу, так і всіх сфер внутрішньої та зовнішньої комунікацій органу (процедура отримання довідок з реєстрів, система внутрішніх резолюцій та доручень).

Нормативність реалізації та необхідність здійснення цих процедур ніхто не піддає сумніву, однак мова має йти про удосконалення механізмів та техніки їхньої реалізації завдяки використанню сучасних технологій.

Мова йде про запуск системи електронного документообігу, електронної звітності, прийому громадян за допомогою відео зв'язку, використання системи googledocs, надання безоплатної правової

допомоги у режимі онлайн тощо. Зменшення бюрократичних кроків у реалізації тієї чи іншої процедури призведе до вивільнення робочого часу працівників та буде більшою мірою відповідати оптимізованій системі територіальних органів.

Сфера зовнішніх та внутрішніх комунікацій територіальних органів юстиції також потребує системного реформування на засадах прозорості, відкритості та доступності. Реалізація цих засад полягає у роботі з більш ефективною стратегією публічності територіальних органів юстиції (щодо висвітлення головних напрямів їхньої роботи у засобах масової інформації). А також у можливості залучення (у певних випадках) громадськості та незалежних експертів до процедури перевірок, нарад, прийомів у діяльності територіальних органів юстиції.

Список використаних джерел та літератури:

1. Офіційне інтернет-представництво Головного територіального управління юстиції в Хмельницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://justice-km.gov.ua>.

Л.К. Жданкіна,
*аспірант інституту законодавства
Верховної Ради України
(м. Київ)*

АНАЛІЗ ДОСВІДУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЛІКУ ЗУСТРІЧНИХ ОДНОРІДНИХ ВИМОГ ЯК СПОСОБУ ПРИПИНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ НА ПРИКЛАДІ ОКРЕМИХ КРАЇН ЄС

Актуальність теми. Розвиток вітчизняного законодавства відбувається в умовах постійної еволюції форм і моделей цивільних, господарських та адміністративних відносин. Законодавство України все частіше потребує змін, оскільки не спроможне ефективно забезпечувати той рівень розвитку суспільних відносин, який встановлюється в державі. Вітчизняний законодавець має постійно перебувати в пошуку ефективних нормативно-правових регуляторів тих чи інших аспектів суспільних відносин. Одним із таких напрямків є проблема застосування та регулювання інституту припинення зобов'язання зарахуванням зустрічних однорідних вимог. Цей спосіб припинення зобов'язання є одним із найбільш відомих та поширених в

правових доктринах і законодавчих практиках, а тому цілком природним та об'єктивним є інтерес, який необхідно проявити досліджуючи, зокрема, закордонний досвід в даному аспекті.

Крім того, важливо розуміти, що інтеграційні процеси, що нині відбуваються в Україні, потребують пошуку нових форм та методів правового регулювання окремих моделей взаємовідносин, що пов'язано із необхідністю уніфікації й приведення у відповідність вітчизняних стандартів правового регулювання до європейських. Зазначене вище, а також зростаюча міжгалузева значущість інституту зарахування зустрічних однорідних вимог, повною мірою пояснюють актуальність даного напрямку дослідження.

Ступінь наукової розробки проблеми. На сучасному етапі розвитку вітчизняної науки цивільного права окрему увагу з точки зору спеціального вивчення зарахування зустрічних однорідних вимог як способу припинення цивільних зобов'язань за законодавством країн ЄС приділяло вкрай мало фахівців. Натомість ця проблема широко висвітлена в працях закордонних дослідників. Загалом, серед основних робіт, на які слід звернути увагу досліджуючи інститут припинення зобов'язання зарахуванням зустрічних вимог в законодавстві країн ЄС, є праці таких учених, зокрема, Г.М. Будневої, Є.О. Васильєва, О.В. Грібанова, В.В. Зайцевої, М.В. Горбачової, А.В. Єгорова, І.О. Зеніна, І.І. Новосельцева, В.І. Степанова та ін.

Мета статті. Дослідити моделі та способи регулювання зарахування зустрічних однорідних вимог як засобу припинення цивільних зобов'язань на прикладі окремих країн ЄС з метою пошуку напрямків удосконалення вітчизняного законодавства в цій сфері.

Виклад матеріалу. Сучасний стан розвитку цивільного законодавства в країнах ЄС ознаменувався істотним впливом інтеграційних факторів, що обумовило необхідність створення спільної системи права в рамках ЄС, яка б визначала принципи, засади, а інколи і конкретний порядок реалізації суспільних відносин в тій чи іншій сфері. Враховуючи важливість інституту припинення зобов'язань зарахування зустрічних однорідних вимог та його спорідненість із торговельним і комерційним правом, законодавці більшості європейських країн підійшли до проблеми його законодавчого забезпечення системно – визначивши за пріоритет створення єдиних правил реалізації взаємного зарахування зобов'язання.

Слід наголосити на тому, що зарахування зустрічних вимог є одним із способів умовного виконання зобов'язання, оскільки

доктрина права більшості європейських країн виходить із того, що виконання зобов'язання має відбуватися в будь-якій формі й обсягах, але однозначна відмова від виконання неможлива.

Тобто зарахування зустрічних однорідних вимог розцінюється як засіб захисту прав відповідача або спосіб зменшення вимог позивача пред'явленням непогашених вимог (що виникли в результаті іншого правочину) до позивача відповідачем [9, с. 11].

Г.М. Буднєва зазначає, що «залік (compensation. Aufrechnung, Vorrechnung, set-off) як засіб припинення зобов'язання визнається всіма правовими системами континентальної Європи. Порядок здійснення заліку і умови, за яких залік може бути використаний для припинення зобов'язання, досить докладно врегульовані цивільними кодексами, а серед основних ознак та підстав заліку слід виокремити такі: існування взаємної заборгованості сторін; зарахуванню підлягають лише однорідні за своїм предметом вимоги; строк виконання зобов'язання, яке буде зараховуватися має настати» [1, с. 489-493].

Отже, можна зробити висновок, що вимоги, які висуваються до зустрічних зобов'язань щодо можливості проведення їх взаємного зарахування в законодавствах країн ЄС тотожні тим, що містяться у вітчизняному ЦК України. Це пояснюється переважно тим, що зарахування зустрічних однорідних вимог є загальновідомим інститутом римського цивільного права, який в процесі його рецепції був поширений майже у всі правові системи сучасності.

Слід підкреслити, що правові системи більшості європейських країн містять тотожні і навіть абсолютно однакові норми, що регулюють припинення цивільних зобов'язань зарахуванням зустрічних однорідних вимог, але водночас слід наголосити і на наявності відмінностей. Як зазначають В.В. Безбах та В.К. Пучинський, «основною відмінною рисою зарахування зустрічних однорідних вимог у Великій Британії є застосування цього цивільно-правового інституту лише за домовленістю між сторонами, або за заявою відповідача в ході судового розгляду, натомість у континентальній системі залік є способом припинення зобов'язань, предметом яких є замісні речі» [3].

Втім, як акцентує увагу Г.М. Буднєва, у праві Великої Британії зарахування зустрічних вимог взагалі не має законодавчого регулювання. Цей спосіб припинення зобов'язань не застосовується для припинення договірних зобов'язань тільки в силу існування таких вимог. Для застосування заліку з метою врегулювання відносин між

сторонами необхідне укладення окремого договору [1, с. 489-493]. Однак, слід підкреслити, що хоча в Великій Британії відсутнє законодавче забезпечення зарахування однорідних вимог як цілісного цивільно-правового інституту, англійське право виробило низку принципів провадження заліку.

Важливим аспектом виникнення можливості в сторін договірних відносин застосувати щодо один до одного заліку (set-off) як способу припинення зобов'язань є неможливість захисту права кредитора в інший, крім зарахування однорідних вимог, засіб. Така умова демонструє, що зобов'язання повинно бути виконано, навіть щодо несумлінного контрагента, а тому дає всі підстави засвідчити, що в англосаксонському праві зобов'язання є не просто моделлю відносин, а характеристикою, ознакою чи властивістю суб'єкта цивільних відносин. Тобто мова йде про те, що наявність в особи зобов'язання надає можливість використати таке зобов'язання в подальшому в порядку поступки боргу, факторингу або в будь-який інший спосіб, але зобов'язання перетворюється на об'єкт цивільного обороту.

З цих позицій можливість автоматичного застосування зарахування зустрічних однорідних вимог як способу припинення такого зобов'язання шкодить цивільному та комерційному обороту. Оскільки невиконане зобов'язання автоматично породжує в кредитора-особи, яка таке зобов'язання не виконала, права звернення стягнення за цим зобов'язанням на інші активи або майнові чи немайнові права боржника. Але задоволення вимог за рахунок зустрічного зобов'язання також можливе, і навіть здається більш раціональним та доцільним з точки зору тих витрат, які кредитор вчинятиме при зверненні стягнення за зобов'язанням на інше майно боржника.

Така позиція англійської цивільно-правової традиції видається нам суперечливою, хоча і раціональною стосовно того, що невиконання зобов'язання має породжувати певні більш істотні юридичні наслідки, ніж зарахування зустрічного зобов'язання. Саме в цьому контексті – посилений режим захисту прав кредиторів через обов'язковість настання відповідальності за невиконане зобов'язання – є, на нашу думку, одним із елементів стабільності цивільних відносин і непорушності принципів цивільного обороту. Однак, на наш погляд, найбільш актуальним з точки зору приналежності вітчизняної правової системи до континентальної є дослідження інституту припинення

цивільних зобов'язань зарахуванням зустрічних однорідних вимог за законодавством Франції та Німеччини.

Так, привертає увагу положення ст. 1234 Цивільного кодексу Франції (далі – ЦК Франції), згідно з яким залік є одним зі способом погашення зобов'язання. Тому акцентуємо увагу на конструкції «погашення». Тобто не існує розподілу на виконання/невиконання, а передбачається обов'язкове погашення зобов'язання в будь-який спосіб. Важливість такої конструкції та її неординарність з позиції категоріального апарату вітчизняної науки цивільного права можна сформулювати так:

- погашення означає відсутність можливості залишення зобов'язання без уваги або повного невиконання;

- погашення передбачає обов'язковість задоволення хоча б частини вимог кредитора;

- погашення як правова категорія розкриває можливості для застосування великої кількості способів його практичної реалізації.

«Французький» підхід до взаємозаліку визначає його як абсолютно практичний спосіб забезпечення прав кредитора. Але у випадку господарської неспроможності суб'єкта та запровадження механізмів банкрутства, проведення зарахування неможливе, і тому такий правочин у разі його вчинення визначатиметься судами досить обмеженим. Це свідчить про те, що доктрина цивільного права у Франції надає перевагу реабілітації прав боржника, аніж беззаперечному погашенню вимог кредитора» [5, с. 224-225].

Отже, регулюється процедура зарахування зустрічних однорідних вимог, яка у французькому цивільному праві отримала назву «залік», ст.ст. 1289-1299 ЦК Франції. Так, відповідно до ст. 1290 «залік відбувається без звернення до суду безпосередньо в силу закону, навіть без відома боржників; обидва зобов'язання (борги) погашаються взаємно в той момент, коли вони виявляються одночасно існуючими, в розмірі тієї частини, в якій вони існують обопільно» [11].

Вказана норма засвідчує, що залік є автоматичною формою виконання зустрічного зобов'язання. При його здійсненні не виникають жодні умови стосовно ініціативи, модальності поведінки чи будь-які інші умовності, які б могли вплинути в подальшому у разі визнання однією зі сторін заліку як обмеженим правочином. Тобто закон максимально спростив відносини двох сторін, які мають обопільні зобов'язання. При чому не мають навіть значення обсяги зустрічних зобов'язань, оскільки ЦК Франції передбачає, що залік

відбувається в пропорційних обсягах стосовно будь-якого зустрічного зобов'язання.

Надзвичайно важливим питанням цивільно-правового регулювання заліку за французьким законодавством є визначення ліквідності його предмета. Так, на думку А.В. Єгорова, «умова про ліквідність зустрічної вимоги, що висувається до заліку, на відміну від французького, невідома німецькому і швейцарському правопорядкам. Тобто вимога є ліквідною (підлягає заліку) тоді, коли відсутні жодні сумніви щодо наявності зустрічного зобов'язання у грошовому вимірі» [4, с. 119].

Інакше кажучи, французький законодавець уможливорює проведення заліку виключно стосовно ліквідних предметів, якими можуть бути не обов'язково гроші, а такі речі, що мають високу цивільну оборотоздатність.

Більш суттєвий інтерес становить аналіз положень ст. 1294 ЦК Франції, в якій передбачається можливість включення у відносини заліку третьої сторони, що автоматично свідчить про те, що залік необов'язково є одностороннім правочином. Мова йде про поручителя, який «може висунути, у вигляді заперечення, вимогу про зарахування заліком предмета зобов'язання боржника перед кредитором у відносинах основного зобов'язання. Разом з тим, поручитель може вимагати проведення заліку у випадку невиконання кредитором зустрічних зобов'язань перед боржником по основному зобов'язанню, оскільки в таких зобов'язаннях кредитор є боржником поручителя» [11]. Подібна норма стосується і солідарних боржників, які не можуть вимагати припинення зобов'язання зарахуванням, якщо таке зобов'язання не виконано стосовно головного боржника. Тобто можна констатувати той факт, що поручитель є не лише суб'єктом відносин зобов'язання, але і певним арбітром в процесі припинення зобов'язання зарахуванням з метою дотримання прав боржника за основним зобов'язанням.

Доречною з точки зору вітчизняного досвіду цивільно-правового забезпечення інституту припинення зобов'язання зарахуванням зустрічних однорідних вимог є норма ЦК Франції, яка регулює залік у випадку поступки боргу. Так, відповідно до ст. 1295 «боржник, який прийняв поступку його вимоги кредитором третьої особи, втрачає право на заперечення щодо заліку на вимогу особі, якій відбулася поступка. У випадку заперечення проти поступки боргу, у боржника залишається право на заперечення щодо проведення заліку. Якщо боржника не поінформували, що його борг було передано на

правах поступки третій особі, він має право на заперечення при проведенні заліку такою особою, але така поступка перешкоджає заліку лише тих вимог, які виникли після такого повідомлення» [11].

Таким чином, проаналізувавши норми французького цивільного законодавства стосовно застосування механізму заліку як способу погашення зобов'язання, можна зробити низку ключових висновків:

- залік є автоматичним у випадках зустрічного зобов'язання і здійснюється за законом без додаткових умов чи дій з боку сторін;

- залік може здійснюватися автоматично виключно щодо сторін основного зобов'язання. Якщо ж у їх відносинах наявна третя сторона, поручитель, або відбувається поступка боргу, то тоді автоматичне проведення заліку неможливе;

- залік неможливий за умови множинності зобов'язання та множинності кредиторів у одного боржника. Така ситуація є традиційною для справ про неспроможність і банкрутство, оскільки французьке законодавство сприяє фінансовому оздоровленню боржника.

Переходячи до аналізу цивільно-правового регулювання такого способу припинення зобов'язання, як зарахування зустрічних однорідних вимог за німецьким цивільним законодавством, звернемо увагу на той факт, що Цивільне уложення Німеччини (далі – ЦУ Німеччини), так само як і французький аналог, містить інститут заліку, який не належить до способу припинення зобов'язання, однак є засобом виконання зустрічних зобов'язань. Крім того, як вказує М.В. Горбачова, ЦУ Німеччини відносить залік напряму до односторонніх правочинів та імперативно забороняє «надавати боржником заліку умовного характеру у випадках односторонньої відмови від виконання зустрічного зобов'язання із подальшим відновленням відносин зобов'язання після здійснення заліку кредитором такого боржника» [2, с.73-74]. Тобто головний акцент у німецькому цивільному праві робиться на неприпустимості зловживання заліком у відносинах зустрічного зобов'язання. На думку І.О. Зеніна, неприпустимість зловживання заліком як «цивільно-правове втілення принципу обов'язковості виконання зобов'язання шляхом розширювального тлумачення положень закону поширюється доктриною і правозастосовною практикою на всі випадки реалізації секундарних прав (Gestaltungsrechte) [6, с. 117-119].

Як підкреслює М.В. Горбачова, спираючись на результати досліджень Д.В. Гудкова, традиційно німецька доктрина цивільного

права заперечує можливість «заліку при умовному характері пасивної і (або) активної вимоги. Обґрунтовується це тим, що умовна вимога не відповідає необхідним критеріям, встановленим для пред'явлення її до заліку. Вимоги, що висуваються до заліку, мають бути зустрічними і однорідними, термін виконання вважатися таким, що настав. Сучасне вчення виходить з неприпустимості застосування до зобов'язальних відносин характерного для речового права принципу *pacta sunt servanda* з метою обмеження можливостей сторін по створенню нових конструкцій» [2, с. 73-74]. Інакше кажучи, залік за німецьким цивільним правом завжди має реальний характер, а тому по відношенню до зобов'язання німецька доктрина цивільного права і розглядає залік як спосіб його виконання, що означає неможливість застосування заліку у тому випадку, коли зобов'язання є незіставним за розміром (навіть за умови родової тотожності вимог, що підлягають виконанню) або множинними.

Як зазначає А.В. Єгоров, важливим для німецького законодавця є однорідність предметів зустрічних зобов'язань: «однорідність предмета означає, що він повинен мати однакові якості. Це стосується в першу чергу грошових вимог, якщо вони мають виконуватися в однаковій валюті. У Німеччині допускають залік і в тому випадку, якщо вимога виражена в іноземній валюті» [4, с. 119].

Окремо слід звернути увагу, що ЦУ Німеччини містить навіть окрему норму § 320, яка передбачає відмову від виконання зобов'язання в зв'язку з виконанням зустрічного зобов'язання. Ця норма передбачає, що «особа, яка зобов'язана за двосторонньою угодою, може відмовитися від виконання свого зобов'язання до виконання зустрічного зобов'язання, за винятком випадків, коли така особа повинна виконати своє зобов'язання першою. Якщо зобов'язання має бути виконане по відношенню до кількох осіб, то окремій особі може бути відмовлено у виконанні частини її вимог доти, доки повною мірою не будуть виконані зустрічні зобов'язання» [10].

Якщо ж більш детально проаналізувати норми ЦУ Німеччини, які регулюють залік, то тут слід звернути увагу на безпосередню відмінність цього цивільно-правового інституту від, скажімо, аналогічного інституту в праві Франції або України. Так, відповідно до § 387 ЦУ Німеччини встановлюються ознаки заліку, до яких однак не належить необхідність настання терміну виконання зобов'язання. Натомість німецький законодавець вважає, що залік може відбуватися за умови «існування зустрічних вимог, виконання яких може

вимагатися стороною тоді, коли будуть виконані вимоги, що висуваються до цієї сторони» [10].

Тобто, залік можливий навіть за умови відсутності тотожно встановленого строку виконання зобов'язання. А фактично на вимогу іншої сторони зобов'язання, яка свою частину вже виконала. Ігнорування німецьким законодавцем строку настання зобов'язання як важливої умови здійснення заліку демонструє його намагання інтенсифікувати відносини між сторонами, а також підкреслює точку зору А.В. Єгорова стосовно об'єктивності існування заліку у зустрічному зобов'язанні.

Крім строку, вказаного для виконання зобов'язання, ЦУ Німеччини має ще одну особливість реалізації інституту зобов'язання. Йдеться про § 388, відповідно до якого «залік здійснюється за допомогою заяви, зверненої до іншої сторони. Заява вважається недійсною, якщо зроблена за умови або із зазначенням терміну» [10]. Тобто ЦУ Німеччини виключає будь-яку строковість чи іншу часову детермінанту заліку як одностороннього правочину. При чому автоматичного правочину. Багато в чому саме за рахунок автоматичності і пояснюється неприйнятність і неможливість існування строків та термінів у відносинах заліку.

Досить цікавий досвід німецького законодавця в світлі врегулювання процедури заліку у випадку накладення арешту на ті вимоги, щодо яких залік застосовується. Так, відповідно до § 392 ЦУ Німеччини «при накладенні арешту на вимогу залік вимоги боржника до кредитора виключається тільки у випадках, якщо боржник набув свою вимогу після накладення арешту, або якщо термін виконання його вимоги настав після накладення арешту, або якщо вимога має бути виконана пізніше, ніж вимога, на яку було накладено арешт» [10].

На нашу думку, ця норма цілком має бути імплементована у вітчизняне законодавство. Доводячи цю тезу, слід акцентувати увагу на відносинах з приводу банкрутства, коли суб'єкт господарювання, потрапивши в ситуацію неплатоспроможності, не може виконувати власні зобов'язання не лише в силу браку коштів, але і в силу закону, причому у другому випадку такий боржник може володіти ресурсами та активами, достатніми для виконання зобов'язання, однак закон прямо заборонятиме йому розраховуватися з кредиторами.

Висновки. Підбиваючи підсумки законодавчого регулювання інституту зарахування зустрічних однорідних вимог в законодавстві європейських країни, доцільно зробити такі висновки.

По-перше, привертає увагу різність підходів законодавців різних європейських країн стосовно сутності заліку. Зрозуміло, що їх позиція ґрунтується на цивільно-правовій доктрині, а, відтак, на правових традиціях регулювання суспільних відносин в ті чи іншій правовій системі. Так, у Франції залік – це спосіб погашення зобов'язання, у Німеччині – це спосіб його виконання. Право Великої Британії визнає, що у випадку застосування заліку відбувається неправомірне припинення зобов'язання, і воно не виконується повною мірою.

По-друге, існують різні моделі цивільно-правового регулювання заліку. Так, в праві Англії залік можливий виключно за умови наявності попередньої домовленості сторін відносин зобов'язання. У Франції, навпаки – залік передбачається автоматично за законом лише за умови наявності однорідних, зустрічних зобов'язань із ліквідним предметом. Згідно з цивільним законодавством Німеччини, залік є правом сторін відносин зобов'язання.

По-третє, серед основних напрямків удосконалення вітчизняного цивільно-правового регулювання відносин припинення зобов'язання зарахуванням зустрічних однорідних вимог слід назвати поширення цього способу завершення відносин зобов'язання на відносини із публічними органами влади; удосконалення механізму застосування зарахування при арешті майна боржника; запровадження автоматичності проведення зарахування у випадку зустрічності та однорідності вимог.

Список використаних джерел та літератури:

1. Буднева Г.Н. Гражданское и торговое право зарубежных государств. [Учебник: В 2-х томах. Т. 1 / Буднева Г.Н., Васильев Е.А., Грибанов А.В., Зайцева В.В., и др.; отв. ред.: Васильев Е.А., Комаров А.С. – 4-е изд., перераб. и доп]. – М. : Междунар. отношения, 2006. – 560 с.
2. Горбачёва М.В. Зачет в немецком праве / М. В. Горбачёва // Сибирский юридический вестник. – № 2. – 2011. – С. 71-76.
3. Гражданское и торговое право зарубежных стран / под общ. ред. В.В. Безбаха, В.К. Пучинского – М., 2004. – 440 с.
4. Егоров А. В. Германская модель зачета в приложении к российским реалиям: теория и практика / А. В. Егоров // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. – №3. – 2014. – С. 108-128.

5. Жюллио де ла Морандьер Л. Гражданское право Франции : [пер. с фр. Е. А. Флейшиц ; [Рецензия] / Н. В. Рабинович. – М., 1958. – 742 с.

6. Зенин И. А. Гражданское и торговое право зарубежных стран : учебник для бакалавров : [И. А. Зенин / 13-е изд., перераб. и доп]. – М. : Изд. Юрайт, 2013. – 282 с.

7. Кабанов А.А. Гражданское и торговое право зарубежных стран: Вопросы, ответы и словарь терминов. 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: СПбУУиЭ, 2015. – 432 с.

8. Кудинов О.А. Гражданское и торговое право зарубежных стран [2-е изд./ О.А. Кудинов. – М.: Дашков и К°, 2012. – 92 с.

9. Новосельцев І.І. Транскордонна неплатоспроможність у міжнародному приватному праві: дис. к. ю. н. ; спеціальність : 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / І. І. Новосельцев. – К.: НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2012. – 20 с.

10. Bürgerliches Gesetzbuch [Electronic resource] – Access point: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb>.

11. Code civil France [Electronic resource] – Access point: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=E3D2688FF9527029AE46D8538FF8AD09.tpdila10v_3?idSectionTA=LEGISCTA000006150261&cidTexte=LEGITEXT000006070721&dateTexte=20160101.

О.Л. Ковальчук,
старший викладач
(м. Хмельницький)

СТАНОВЛЕННЯ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА РІВЕНЬ СПРИЙНЯТТЯ ФЕМІНІЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Фемінізм – це широкий соціальний рух за рівність прав і можливостей жінок, який протистойть соціальній системі, де становище людей різних статей нерівноправне. Особливої актуальності вивчення ідей фемінізму та особливостей його становлення в Україні набуває з огляду на потребу реформування українського суспільства на засадах дотримання гендерної рівності.

Тому основною метою цієї статті є: дослідити сучасний розвиток феміністичного руху в Україні, із врахуванням ставлення громадськості до фемінізму та феміністок, а також відповісти на

питання, чи рахуються в Україні з правами та свободами жінок, чи є доцільною боротьба феміністок в Україні?

В Україні ж рух жінок за свої права та свободи почав розвиватися лише у 18 столітті, але найбільше цікавить сучасний стан фемінізму в Україні.

На жаль, у сучасній Україні мало хто знає, що таке фемінізм. У більшості фемінізм асоціюється чи з оголенням жінок на Хрещатику (як це практикують учасниці руху «Femen»), чи з нестандартною сексуальною орієнтацією, чи з ненавистю до чоловіків взагалі.

Натомість, існує безліч українських феміністичних організацій, які виступають за рівність прав з чоловіками. Маємо багато українських письменниць-феміністок. Зокрема, Ольга Кобилянська найяскравіше втілює ідею українського літературного фемінізму на межі XIX та XX століть. Письменниця була феміністкою за переконанням, феміністками є її героїні. Сьогодні в літературі тема жінки певним чином трансформується. Якщо раніше про жінку – в українській традиції – писали як про матір, цнотливу дівчину, вона була символом чистоти, кохання, беззахисності (від «Катерини» Т.Шевченка, «Наталки-Полтавки» І. Котляревського, «Марусі» Квітки-Основ'яненка до «Марусі Чурай» Л. Костенко та «Чорнобильської Мадонни» І. Драча чи «Марії» У. Самчука тощо), то тепер з'являється тенденція до висвітлення жінки як неоднозначної постаті, зі складною психікою та розвиненою чуттєвістю, жінки як джерела плотської пристрасті, як об'єкта сексуальних домагань, як цільної особистості зі своїми бажаннями, відчуттями і правом вибору, правом першості тощо.

Після встановлення більшовицького режиму в Україні жіночі організації не мали умов для вільного розвитку. Деякий час існували створені за ініціативою компартії так звані «жінвідділи». У 1930 роки «жіноче питання» в СРСР і, зокрема, в УРСР було оголошене повністю вирішеним. Незважаючи на відхід від традиційного фемінізму, розв'язання проблеми суспільного рівноправ'я жінок у радянський період характеризувалося підвищенням їхнього освітнього та професійного рівня, активною участю в науковому, літературно-мистецькому житті країни.

У перші роки незалежності України специфіка українського жіночого руху полягала в тому, що жіночі інтереси в ньому були підпорядковані інтересам національно-державним, тобто проблеми боротьби з дискримінацією жінок, законодавче забезпечення гендерної рівності та відстоювання їх прав розглядались як другорядні у

порівнянні із завданнями національно-культурного відродження та державотворення.

Першим документом фемінізму вважають «Декларацію прав жінки та громадянки», написану французенкою Олімпією де Гуж у 1791 р., в якій було заявлено, що жінка має такі самі права на свободу, володіння власністю, як і чоловік. Але на заваді цьому є «тиранія сильної статі». Декларація викликала в суспільстві потужний спротив, особливо фраза: «Якщо жінка має право зійти на ешафот, то вона повинна мати право зійти і на трибуну».

Наприкінці XVIII ст. ідеї фемінізму заявили про себе у Великобританії передусім завдяки старанням журналістки Мері Волстонкрафт. У 1827 р. у місті Сенека-Фоллзе (США) відбувся перший з'їзд американських феміністок-суфражисток, на якому було висловлено протест проти дискримінації жінок, прийнято Декларацію прав жінок. У середині XIX ст. боротьба за надання жінкам виборчого права стала провідною ідеєю фемінізму.

У тогочасному фемінізмі чітко окреслилося три напрями: суфражизм – рух за надання жінкам права обирати; гуманістичний, який вбачав звільнення жінки у розвитку її інтелекту, підвищенні грамотності; марксистський вважав, що становище жінки-робітниці зумовлене класовими причинами, тому боротьба за її звільнення збігається із загальним завданням звільнення пролетаріату. У зв'язку з цим окремого жіночого питання не існує, воно вирішуватиметься разом з вирішенням проблем пролетаріату. Цей напрям найпоширенішим був у Росії. Головний ідеолог його – Олександра Коллонтай.

Успіх суфражизму (у багатьох країнах напередодні Другої світової війни жінки здобули виборче право), а також об'єктивні чинники – війна, повоєнне відродження – призвели до того, що фемінізм фактично не виявляв себе майже до 60-х років XX ст. Поштовхом до його відродження стала книга французенки Симони де Бовуар «Друга стаття» (1949 р.), яка є повним історико-філософським дослідженням становища жінки від створення світу. Авторка обстоювала тезу, що в жінках закладені такі ж потенції, як і в чоловіках. Головна вимога жіночого руху – визнати рівноправність жінки, яка не є другою статтю.

Саме ця праця засвідчила появу неофемінізму, основними ідеями якого є:

– боротьба не за отримання рівних прав (фактично в усьому світі вони є однаковими), а за рівні можливості;

– виклик патріархальній культурі з метою не тільки змінити становище жінок, а ревізувати всі можливості соціальної реальності, всі сфери буття;

– прагнення до того, щоб у збалансованій культурі жіночі соціальні ролі, духовні потенції набули цінності та значущості для суспільства.

Неофемінізм констатує, що сучасна західна культура є патріархальною, маскулінною, організованою не тільки за чоловічим зразком, а й пронизаною забобонами стосовно жінок, що виявляється в усіх сферах: науці, сім'ї, владі, релігії, мистецтві, рекламі тощо.

У 60-ті роки ХХ ст. оформилося три напрями неофемінізму:

1. Ліберальний. Основні вимоги його – ліквідація дискримінації жінок, законів, що обмежують їх права. Нерівність жінок є наслідком упередженості та неосвіченості, що можна подолати розвитком освіти та спеціально зорієнтованими урядовими реформами. Одна з теоретиків цього напрямку Бетті Фріден у роботі «Містичне жіноче» акцентувала увагу на жінці передусім як на особистості, а вже потім як на дружині та матері.

2. Радикальний. Виходить з того, що головним злом, яке породжує нерівність жінок, є чоловічий шовінізм. Тому необхідно зруйнувати все створене чоловіками, передусім державу. Теоретик цього напрямку Мері Дейлі закликала до «священної боротьби проти чоловіків». Серед головних вимог: безкоштовні ясла, доступність протизаплідних засобів, право на аборти, ліквідація дискримінації лесбійок, рівні можливості щодо освіти жінок, подолання загрози насилля. На думку його представників, пригнічення жінок породив патріархат. Адже жінок пригнічують саме чоловіки, які століттями використовують свій контроль над економічними відносинами, ідеями, культурою, правовими нормами, узаконюючи інститути, які захищають лише їх інтереси. Влада чоловіків над жінками пронизує як суспільну, так і сімейну, інтимну сфери. Її підтримують соціалізація, освіта, засоби масової інформації, релігія. Чоловіки контролюють жінок засобами сексуальності та насилля. Вихід з цього становища вони вбачають у сепаратизмі, який зможе примусити деяких чоловіків змінити свою поведінку та переглянути відданість патріархату.

3. Марксистський (соціалістичний). Жіночу пригніченість розглядає як продукт капіталістичних і патріархальних суспільних відносин, вважаючи можливим їх звільнення із завершенням капіталістичної фази та подоланням чоловічого контролю. Його прихильники стверджують, що дискримінація жінок вигідна

капіталізму. Недооцінка жінок на роботі, значно нижча оплата праці, ніж у чоловіків, перетворює їх на резервну «армію дешевої праці».

Спільним для всіх напрямів є зосередження на проблемі пригнічення жінок, а відмінним – підхід до з'ясування причин такого становища та бачення шляхів його подолання.

В Україні феміністські погляди стали поширюватися в XIX ст. У них домінували ліберальна та марксистська концепції.

Переважає більшість наших співгромадян, чуючи про фемінізм, подумки чи вголос висловлює своє здивування (у кращому разі) і починає сприймати співрозмовника через деякий бар'єр (ярлик малоадекватності). Причина для цього досить проста – фемінізм у нас сприймається як набір певних маргіналізованих радикальних стереотипів (екстремізм, войовничість, чи навіть автоматичне зачислення до лесбійок). Шукаючи пояснень цьому можна скільки завгодно посилатися на розумовий розвиток, менталітет, традиційне мислення, патріархальні цінності і т. д. Безперечно, не обходиться і без цього. Але, одна із основних причин такого стану речей є сам феміністичний дискурс в Україні, який має досить специфічний характер. Переважає більшість громадян в Україні переконана, що якщо жінка має право голосу і має право бути обраною, якщо вона має право працювати на майже будь-якій посаді у будь-якій галузі економіки, якщо вона має рівне право на освіту – то з гендерною рівністю у цих сферах у нас все добре. Однак ще в 1970 – 80 роках минулого століття західні феміністки зрозуміли і прописали різницю між «правом» і реальною можливістю.

Що ми маємо з правом і реальною можливістю в Україні? Декларовано у нас абсолютно гендерно рівне суспільство. Але, як і в інших багатьох аспектах суспільного життя, реальність далека від декларацій. »В реальності жінки складають лише 11% у Верховній Раді України. 80% держслужбовців в Україні – жінки, однак 92% вищих керівних посад (посад першої категорії) займають чоловіки. За даними 2014 року у жодній із сфер зайнятості загальний рівень зарплати жінок не дотягує до загального рівня зарплати чоловіків (в середньому зарплата жінок становить 67% від зарплати чоловіків) – переважно через ту ж таки вертикальну сегрегацію (керівні високооплачувані посади займають чоловіки). При цьому всьому рівень освіти жінок в українському суспільстві на кілька відсотків вищий за рівень освіти чоловіків.» Це так – кілька фактів для відчуття загальної картини.

Звісно, часи змінюються. Уже минули ті віки, коли жінкам заборонялося відвідувати університети або читати книги. Однак і зараз ми спостерігаємо сучасні абсурдні речі, які треба долати.

Ще одна проблема: різниця в оплаті праці. На одній і тій же посаді чоловік і жінка отримуватимуть різну зарплатню. До того ж в Україні відслідковується закономірність, що більшість керівних посад належать чоловікам. Виховательки садочків, учительки, завучі та директори шкіл – це переважно жінки. Однак, якщо переглянути списки ректорів університетів та членів Академії наук, майже всі у цих переліках – чоловіки. Виправдання, що жінка не може займати керівні посади, бо вона за природою емоційна, – абсурдне. Це те ж саме, коли в Середньовіччі жінці забороняли читати книги, бо вірили, що вона після цього стане безплідною. Жінкам набридло слухати про те, що їхнє місце – кухня, церква і діти. Ми можемо набагато більше. Жінки почали з самоосвіти, а тепер помалу переходять до створення різноманітних ініціатив.

Дехто має негативні стереотипи щодо самого слова «фемінізм». Інколи ці люди починають агресивно з'ясовувати, навіщо взагалі це потрібно. Тішить, що ця тема цікавить багатьох. Однак часом здається, що ми не маємо банальної культури спілкування і ведення дискусій.

Основна проблема фемінізму в Україні – необізнаність у тому, що таке гендер. Це треба вивчати в школах, жоден потужний феміністичний рух цьому не зарадить. Якщо говорити про інституційну підтримку, то фемінізм має пов'язуватись із розвитком демократії та соціальної рівності. Тобто якщо якась організація наголошує на власних демократичних порядках, то вирішення гендерних проблем має бути одним із її завдань. Зараз це питання обходять.

Отже, фемінізм – не лише захист прав жінок. Цей рух тісно перетинається із загальними поняттями: підтримка й солідарність.

Фемінізм – свобода бути такою, як тобі самій подобається. Сучасне суспільство потребує реалізації феміністичних ідей. Хоча, користь вони принесуть не лише жінкам.

Фемінізму, як цілісного явища, не існує. Це радше набір ідей та практик, що допомагають нам зауважити, окреслити й почати боротися проти гендерних нерівностей, стереотипів, дискримінації. Фемінізм є лише частиною боротьби за більш справедливий і толерантний світ. Він тісно пов'язаний із рухом проти гомофобії, ксенофобії, расизму, дикого капіталізму, утискання прав людей із інвалідністю тощо.

Практика гендерної рівності у Україні вкрай необхідна, адже допоможе дівчатам та жінкам реалізуватися у різних сферах суспільного життя. Безперечно, варто ознайомлюватися з європейським досвідом та практиками іноземних феміністичних організацій.

Також хороший результат має дати співпраця та кооперація між уже існуючими організаціями чи нещодавно створеними активістськими угрупованнями.

«У моєму ідеальному світі будь-яке виховання повинно відштовхуватися взагалі не від того, чи це хлопчик, чи дівчинка.

Є певні правила, як люди можуть взаємодіяти, поважаючи кордони одне одного.

Ти маєш бути чемною дитиною не тому, що ти дівчинка. Ти маєш не бруднити сукню не тому, що ти дівчинка, а хлопчику можна. І бити когось іншого не можна – не тому, що ти хлопчик, а тому що не правильно робити іншим людям погано.

Можна виховувати людину як особистість без прив'язки до гендеру: це реально, але ми до цього не звикли.

Це чи не найбільший виклик. Моделі «чоловічі» і «жіночі» засвоєні в дитинстві. І це не математика, вивчена в школі. Це базові моделі поведінки, які формуються під впливом наших батьків, нашого оточення, з того, які книжки ми читаємо, яку рекламу бачимо, що показують по телевізору... І зазвичай ми не рефлексуємо.

І коли я стикаюся з тим, що чоловіки ставляться зверхньо до всього, що каже жінка, коли я помічаю, наскільки в суспільній культурі жінка зводиться до об'єкту, коли рівень домашнього насилля над жінками зашкалює – усе це в мене викликає спротив і ще більше посилює бажання щось змінити. Я вкотре переконуюсь: фемінізм має сенс.» Ці думки належать Анні Довгопол (феміністці, координаторці програми «Гендерна демократія» Фонду імені Гайнріха Бьоля в Україні). Думка слушна, адже найбільше людина формується в дитинстві.

Отже, фемінізм – це культурний рух за визнання прав жінок на рівні з чоловіками, свобода бути такою, як тобі самій подобається.

Список використаних джерел та літератури:

1. Филлипс Ч. Томас, Антонов А. И. Феминизм и семья: историко-социологический анализ. – Грааль, 2010

2. Емдін Д. Французький фемінізм у XX столітті // Незалежний культурологічний часопис «І» «Гендерні студії». – 2000. – Вип. 17.

3. Кісь О. Дефініції фемінізму // Незалежний культурологічний часопис «І» число «Гендерні студії». – 2000. – Вип. 17.

4. Слюсар В. Постмодерністський фемінізм про детермінацію самореалізації особистості // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна – №598. – 2013. – С. 153-156.

5. Успенська У. Стереотипи по дорозі жінок до лідерства // Феміністське теорія і практика Схід-Захід. – СПб., 1996. – С. 71.

6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://humanrights.org.ua/material/feminizm__ce_pro_spravedlivist_kilka_argumentiv_za.

7. Гендерний аналіз українського суспільства. – К., 2010. – С. 13, 15.

В.О. Кусмінська
(м. Хмельницький)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТА ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ

Обравши шлях демократичного розвитку і закріпивши це в Конституції 1996 року, Україна посіла гідне місце серед європейських держав як повноправний член Ради Європи, чим засвідчила своє прагнення будувати власне майбутнє на засадах верховенства права, громадянського суспільства і принципів справжньої демократії.

Конституція України встановлює, що кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно.

Безоплатна правова допомога – правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел.

Забезпечення реалізації права на правову допомогу є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й дотриманням взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про

громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Міжнародні стандарти прав людини являють собою систему, що розкриває сучасну ідею прав людини, закріплену в основних міжнародно-правових документах і, відповідно, визнану в усьому світі.

Міжнародно-правові стандарти забезпечення права особи на правову допомогу закріплені у Загальній декларації прав людини, прийнятій 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, прийнятому 6 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятій 11 квітня 1950 р. Радою Європи та інших міжнародно-правових актах.

Загальна декларація прав людини зазначає, що кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її вина не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту.

У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., передбачено, що кожна держава зобов'язується забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалось компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими органами або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, та вживати заходів щодо розвитку можливості судового захисту.

Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р., передбачено, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя.

Реформа системи надання правової допомоги на сьогодні є однією із найбільш успішних реформ Міністерства юстиції України для життя нашого суспільства.

Національні стандарти щодо забезпечення конституційного права особи на безоплатну правову допомогу закріплені у Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексі України, Цивільному процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства України, Господарському

процесуальному кодексі України, Законі України «Про безоплатну правову допомогу», Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та інших нормативно-правових актах.

Право на безоплатну правову допомогу – гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених Законом України «Про безоплатну правову допомогу».

Безоплатна первинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Безоплатна первинна правова допомога включає такі види правових послуг:

- 1) надання правової інформації;
- 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань;
- 3) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру);
- 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

До суб'єктів надання безоплатної первинної правової допомоги в Україні є:

- 1) органи виконавчої влади;
- 2) органи місцевого самоврядування;
- 3) фізичні та юридичні особи приватного права;
- 4) спеціалізовані установи.

Слід зазначити, що Порядок роботи громадської приймальні з надання безоплатної первинної правової допомоги, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 21.09.2011 №3047/5, встановлює, що органами виконавчої влади Автономної Республіки Крим, територіальними органами центральних органів виконавчої влади, місцевими органами виконавчої влади безоплатної первинної правової допомоги особам, які перебувають під юрисдикцією України, створюються громадські приймальні з надання безоплатної первинної правової допомоги. Приймальня утворюється за рішенням керівника відповідного органу.

Безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг:

- 1) захист;
- 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- 3) складення документів процесуального характеру.

Стаття 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» передбачає, що право на безоплатну вторинну правову допомогу згідно з цим Законом та іншими законами України мають такі категорії осіб:

1) особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо середньомісячний сукупний дохід їхньої сім'ї нижчий суми прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб, – на всі види правових послуг;

2) діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, – на всі види правових послуг;

3) особи, до яких застосовано адміністративне затримання, – на правові послуги, передбачені даним Законом;

4) особи, до яких застосовано адміністративний арешт, – на правові послуги, передбачені даним Законом;

5) особи, які відповідно до положень кримінального процесуального законодавства вважаються затриманими, – на правові послуги, передбачені даним Законом;

6) особи, стосовно яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, – на правові послуги, передбачені даним Законом;

7) особи, у кримінальних провадженнях стосовно яких відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії, а також особи, засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі, тримання в дисциплінарному батальйоні

військовослужбовців або обмеження волі, – на всі види правових послуг;

8) особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», – на всі види правових послуг, з моменту подання особою заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні, до прийняття остаточного рішення за заявою, а також іноземці та особи без громадянства, затримані з метою ідентифікації та забезпечення примусового видворення, з моменту затримання;

9) ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, особи, які належать до числа жертв нацистських переслідувань, – на правові послуги, передбачені пунктами 1-3 частини другої статті 13 цього Закону, стосовно питань, пов'язаних з їх соціальним захистом;

10) особи, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, – на правові послуги, передбачені даним Законом, протягом розгляду справи в суді;

11) особи, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, – на правові послуги, передбачені даним Законом, протягом розгляду справи в суді;

12) особи, реабілітовані відповідно до законодавства України, – на правові послуги, передбачені даним Законом, стосовно питань, пов'язаних з реабілітацією.

Ієрархію системи надання безоплатної вторинної правової допомоги складають:

1) Міністерство юстиції України;

2) Координаційний центр з надання правової допомоги;

3) регіональні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;

4) місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;

5) бюро правової допомоги.

Конституція України гарантує право на правову допомогу кожній особі, і не містить жодних винятків із цього правила. Зважаючи на вимоги ст. 22 Конституції України, згідно з якою не допускається

звуження змісту та обсягу уже встановлених прав і свобод, право на рівнозначну правову допомогу мають одержувати усі категорії громадян, незалежно від рівня їх статків.

Однак суттєвим компонентом функціонування даної системи є те, що основним критерієм для вирішення питання про право конкретної особи отримати безоплатну правову допомогу має стати рівень її доходів. У Законі України «Про безоплатну правову допомогу» визначений чіткий перелік осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу. Зокрема, особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо середньомісячний сукупний дохід їхньої сім'ї нижчий суми прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб. Тому такий низький рівень доходів надзвичайно обмежує у праві на безоплатну правову допомогу осіб, які бажають скористатися такими послугами.

Також у значній частині законодавчої бази України проголошується лише право на безоплатну правову допомогу, зокрема, Закони України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про психіатричну допомогу», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» та інші акти, проте у них відсутня процедура, суб'єкти та види її надання. Таким чином коло замикається – особа має право на безоплатну правову допомогу відповідно до закону, а суб'єкт надання цієї допомоги не зазначається.

Ще одним суперечливим моментом у сфері безоплатної правової допомоги є вирішення питання чи належать до осіб з надання безоплатної правової допомоги юридичні особи. У рішенні Конституційного Суду України від 11.07.2013 р. № 6-рп/2013 визначається, що право кожного на правову допомогу є гарантованою Конституцією України можливістю фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги. Представництво інтересів юридичних осіб у господарському суді здійснюють керівники підприємств і організацій, інші особи, повноваження яких визначені законодавством або установчими документами, а також особи, повноваження яких підтверджуються довіреністю від імені підприємства, зокрема адвокати та інші фахівці у галузі права. Конституційний Суд України

виходить з того, що юридична особа самостійно вирішує питання про вибір свого представника у господарському суді.

У Меморандумі про співпрацю між Національною асоціацією адвокатів України та Міністерством юстиції України у сфері надання безоплатної правової допомоги від 19.11.2013 р., зазначається, що безоплатна правова допомога властива усім без виключення різновидам юрисдикційних процесів, так як у ньому відсутні позиції щодо розмежування надання такої допомоги між фізичними та юридичними особами.

Питання наділення юридичної особи правом на безоплатну правову допомогу потребує детальнішого опрацювання, але, зважаючи на досвід деяких зарубіжних країн, така можливість існує.

Підводячи підсумок, варто вказати, що створення системи надання безоплатної правової допомоги є «реформою для громадян». На сьогодні такий інститут користуються попитом серед великої кількості громадян. Адже не кожний може в наш час дозволити собі адвоката, за послуги якого потрібно витратити значну суму. Однак, є деякі аспекти законодавцем ще не враховані та мають бути конкретизовані розвиненою законодавчою базою, достатнім та ефективним бюджетним фінансуванням. Саме заповнення таких прогалин забезпечить повноцінну та якісну реалізацію права на безоплатну правову допомогу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Загальна декларація прав людини: Організація об'єднаних націй; Міжнародний документ від 10.12.1948 р.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; Міжнародний документ від 04.11.1950 р.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 р.
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
5. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – С. 56.
6. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, № 37. – С. 446.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – С. 88.

8. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – С. 492.

9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 27. – С. 282.

10. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – С. 577.

11. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 16. – С. 146.

12. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №19. – С. 143.

13. Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні: Закон України від 17.04.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 22. – С. 262.

14. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 45. – С. 425.

15. Про реформування територіальних органів Міністерства юстиції та розвиток системи надання безоплатної правової допомоги: Постанову Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 р. № 99.

16. Порядок роботи громадської приймальні з надання безоплатної первинної правової допомоги, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 21.09.2011 №3047/5, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 22 вересня 2011 р. за N 1114/19852.

17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Приватного малого підприємства - фірми «Максима» щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 59 Конституції України, частини першої статті 44 Господарського процесуального кодексу України (справа про відшкодування витрат на юридичні послуги у господарському судочинстві) від 11.07.2013 р.

18. Меморандум про співпрацю між Національною асоціацією адвокатів України та Міністерством юстиції України у сфері надання безоплатної правової допомоги від 19.11.2013 р.

В. Г. Кривов,
старший викладач, PhD
(м. Хмельницький)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДИСПОЗИТИВНОГО МЕТОДУ У ФІНАНСОВОМУ ПРАВІ

Комплекс реформ у регулюванні фінансових відносин характеризується змінами підходів з боку Держави щодо переходу від імперативного методу правового впливу до широкого застосування елементів диспозитивності, які дозволяють суб'єктам обирати можливий варіант поведінки.

Особливості методології фінансового права, що відокремлює його від інших галузей права у системі українського права розглядали такі науковці як: Ю. Белошапко, Л. Воронова, О.Горбунова, М. Кучерявенко, Т. Латковська, В. Мазур, В. Мозолін, Ю. Ровинський, С. Шохін та ін. У юридичній доктрині метод правового регулювання визначають як сукупність юридичних засобів впливу, за допомогою яких забезпечується правове регулювання якісно однорідних, відособлених суспільних відносин [1, с. 63].

Фінансовому праву характерна владність як основна складова імперативного методу правового регулювання. О. Орлюк, влучно зазначає, що до кінця XIX століття фінансове право було складовою частиною адміністративного права, основним методом якого є метод владних приписів [4, с. 25]. Саме завдяки цьому, основною особливістю фінансово-правового регулювання є владна підпорядкованість, заборона самостійного вибору поведінки суб'єктам та високий рівень визначеності фінансово-правових норм, які вимагають точного і безумовного виконання.

Практика застосування переважно імперативного методу не виключає використання погоджень, рекомендацій, наявності права вибору в поведінці суб'єкта. І. Рукавишнікова поряд з імперативним методом пропонує як метод фінансово-правового регулювання і диспозитивний метод. Зазначає, що галузь фінансового права володіє унікальним методом правового регулювання, поєднуючи в собі

елементи імперативного та диспозитивного методу, з переважанням владних способів юридичного впливу [5, с. 81].

Як альтернативну можливість вибору варіантів поведінки в межах фінансового законодавства, доводячи, що «у фінансовому праві метод диспозитивності має умовний характер і його дія має певні особливості, зумовлені насамперед пріоритетом публічних інтересів», пропонує розглядати Ю. Крохина та Т. Латковська. Науковці наголошують, що у фінансовому праві метод диспозитивності має умовний характер і його дія має певні особливості, зумовлені насамперед пріоритетом публічних інтересів [3, с. 4].

Погоджуємося з думкою науковців, що доцільно поділяти диспозитивний метод на 2 види: 1) юридичні дозволяння диспозитивного типу (даний вид вміщується у диспозитивних нормах та найбільш розповсюджений у приватноправових відносинах, який при регулюванні фінансових відносин зустрічається досить рідко); 2) юридичні дозволяння імперативного типу [2, с. 117; 5, с. 210-211]. Є. Ровинський зазначає, що уповноважений орган, ґрунтуючись на законі та врахуванні конкретних умов, приймає в межах, що встановлені уповноваженою нормою, найбільш доцільне рішення. Саме таким нормам, які встановлюють права учасників фінансових правовідносин на здійснення певних самостійних дій, властива імперативність [2, с. 117]. Тобто, фінансовому праву більш властиві юридичні дозволяння імперативного типу, наприклад, у ст. 16 Бюджетного кодексу зазначено, що Верховна Рада Автономної Республіки Крим та міські ради мають право здійснювати місцеві внутрішні запозичення.

На практиці наявні приклади диспозитивного правового регулювання, відповідно до п.100.2 ст. 100 Податкового Кодексу України з метою розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу платник податків має право звернутися до контролюючого органу із відповідною заявою, тобто сама особа вирішує вступати в договірні відносини з державою чи ні. Крім того, часткова диспозитивність поведінки платника податків – може проявлятися й у можливості податкового планування. Договірні відносини виникають також щодо інституту держаної позики, оскільки юридичні і фізичні особи шляхом придбання на добровільній основі державних цінних паперів можуть виступати учасниками внутрішніх запозичень.

Ще одним проявом диспозитивності є можливість місцевої ради вільно обирати раду з якою вона хоче укласти договір про

передачу коштів між місцевими бюджетами. Заборона та примус до укладання такого договору є неможливим. Отже, у Бюджетному Кодексі передбачено можливість сторін визначати розмір видатків та їх передачу між місцевими бюджетами на договірних засадах (ст. 92, 93 Бюджетного Кодексу України).

Таким чином, на даний момент метод правового регулювання фінансових відносин має яскраво виражені риси методу публічного права – імперативного методу, тобто застосування чіткого підпорядкування та заборон але щодо окремих сфер наявне тяжіння до диспозитивності у відносинах між суб'єктами.

У найбільш розвинених країнах світу медіація користується популярністю через свою практичність. Така альтернативна процедура вирішення конфлікту є добровільною, не довготривалою, найменш фінансово затратною для сторін, а головне – ефективною. Хоча в Україні і відсутнє законодавче врегулювання інституту медіації, проте є перспектива його запровадження. Адже, як свідчить практика Нідерланд, Франції, Німеччини, Великобританії та інших країн, медіаційний спосіб вирішення конфлікту для сторін зручніший за судовий.

Але якщо медіація в Україні почне діяти, клієнт в першу чергу зацікавитиметься тим, щоб медіаційна угода виконувалась на практиці. Безумовно, одним із принципів медіації є добровільність, що, в тому числі, передбачає добровільне укладення сторонами кінцевої домовленості. Логічним продовженням є і її добровільне виконання. Але, беручи до уваги український менталітет, особа за будь-яких причин може в результаті відмовитись від виконання угоди, навіть складеної ним добровільно.

Саме тому український законодавець має звернути увагу на цю проблему, та на законодавчому рівні захистити сторін від можливого порушення умов медіаційної угоди.

Сторони мають право на вільне укладення умов договору за умови, якщо такі не суперечитимуть чинному законодавству (ст. 627 ЦК України). Отже, в них є можливість домовитись (а потім зафіксувати в медіаційній угоді) санкцію за невиконання або неналежне виконання укладеного договору. Але санкції мають не виходити «за межі дозволеного» діючим законодавством України. А контролювати це мав би спеціально підготовлений медіатор – організатор та керівник медіаційною процедурою. Український законодавець повинен також зобов'язати медіатора проінформувати сторони про їх право урегулювати в угоді питання про

відповідальність сторін у разі порушення ними обов'язків, зафіксованих в медіаційній угоді. Адже правова культура в Україні знаходиться на задовільному щаблі, і не кожен українець знає про те, що ЦК України дозволяє, за обопільною згодою, в договорі зафіксувати будь-які умови, що є допустимими з огляду законодавця. Згідно зі ст. 5 Закону України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Цей нормативний акт є основою для того, щоб сторони медіації були повідомлені про свої законні права щодо можливості закріплення в медіаційній угоді відповідальності за порушення умов угоди. Медіатор також мав би проінформувати сторін про те, що вони мають право нотаріально посвідчити свою угоду (ч.4 ст. 639 ЦК України). Особа, знаючи те, що може бути покарана (наприклад, фінансовими санкціями), навряд чи матиме бажання умисно порушувати медіаційну угоду, тим паче яка була складена ним добровільно.

Гарантія захисту особи від порушення умов медіаційної угоди на законодавчому рівні зумовить активне розповсюдження та популярність медіації серед населення. Це є позитивом для країни в цілому. Адже особа матиме реальну альтернативу вирішення конфлікту, а українські суди – шанс на розвантаження.

Отже, за умови запровадження в Україні інституту медіації, законодавець мав би врахувати те, що медіатора необхідно зобов'язати до інформування сторін медіаційної угоди про їх право зафіксувати в домовленості конкретні санкції за невиконання (або неналежне виконання) умов угоди. Це б надало сторонам медіації впевненості в тому, що вони захищені від невиконання добровільної домовленості, що б в свою чергу активізувало населення до користування послугами медіаторів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бездітний В. Виконання медіаційної угоди [Текст] / В. Бездітний // Юридична газета – 2013. – № 17. – С. 12-13.
2. Давиденко Д. Медиация как примерительная процедура в коммерческих спорах: сущность, принципы, применимость / Д. Давиденко // Хозяйство и право. – 2005. – № 5. – С.107-109.
3. Кільдюшкіна О.О. Медіація як засіб захисту цивільних прав: сутність та переваги / О.О.Кільдюшкіна // Проблеми цивільного права та процесу: Матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті Пушкіна, 2010. – С. 279-281.

4. Цивільний кодекс України. – Х.: Одиссей, 2013. – 384 с.
5. Список використаних джерел:
6. Кравчук М.В. Теорія держави і права / М.В. Кравчук – К.: Атіка, 2003. – 307 с.
7. Латковська Т.А. Основні способи правового регулювання фінансових відносин / Т.А.Латковська // Наше право. – 2011. – № 2, ч.2. – С. 117.
8. Латковська Т.А. Фінансове право у системі українського права / Т.А. Латковська // Фінансове право. – 2010. – № 1(11). – С. 4.
9. Орлюк О.П. Фінансове право / О.П. Орлюк – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 527 с.
10. Рукавишникова І.В. Метод фінансового права / І.В. Рукавишникова [отв. ред. Н.І.Химичева]. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2006. – 285 с.

О.О. Лобик,
доктор філософії в галузі права

А.О. Фомінова,
докторант
(м. Львів)

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ДИСЦИПЛІНАРНИХ ПРОСТУПКІВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

В умовах побудови єдиного європейського простору, соціально-політичних змін, становлення громадянського суспільства пріоритетним завданням є не лише переосмислення організації діяльності державних службовців в Україні, а й пошук шляхів її вдосконалення. Вагомою значущістю набуває забезпечення ефективного функціонування державної служби на засадах професіоналізму, стабільності, відкритості, політичної нейтральності й підзвітності громадянам. У зв'язку із цим українська дійсність ставить нові завдання перед державними службовцями й висуває особливі вимоги до рівня їх професійної підготовки і службової дисципліни, оскільки невиконання або неналежне виконання ними своїх обов'язків не лише дискредитує держслужбовця, а й порушує права та свободи громадян. Тому зміцнення службової дисципліни є важливим кроком на шляху створення належних умов функціонування державної служби. Забезпечення високого рівня службової дисципліни неможливе без

дослідження сутності дисциплінарного проступку державних службовців та особливостей накладення на них дисциплінарних стягнень та припинення трудових правовідносин з ними у випадках його вчинення. Нині правове забезпечення інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців відчутно відстає від потреб і функцій демократичного суспільства. Основною проблемою є відсутність закону, загального для всіх видів державних службовців, який чітко визначав би поняття дисциплінарного проступку, склади таких проступків, співвідношення зі стягненнями за їх учинення та інші важливі питання в цій сфері. Неврегульованість названих положень ускладнює кваліфікацію дисциплінарних проступків державних службовців і відмежування їх від злочинів у службовій сфері та адміністративних правопорушень. Невід'ємною складовою стратегічних перетворень, започаткованих в Україні, є наближення державної служби до європейських принципів, які висуваються до країн-кандидатів на вступ до ЄС, а також принципів «належного врядування», які закріплені рішеннями Ради Європи. У затвердженій Кабінетом Міністрів України Стратегії реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року [4], визначено, що сучасний стан розвитку державної служби вимагає нормативно-правового удосконалення та актуалізації положень законодавства щодо: запобігання проявам корупції серед державних службовців; чіткого і прозорого механізму відповідальності державних службовців за порушення вимог законодавства, невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків та ін. Для реалізації намічених напрямів реформування державної служби України першочерговим завданням було поставлено розробку та прийняття нового Закону України «Про державну службу» (набрав чинності з 01.05.2016 р.) [1]. Цей Закон містить низку новел у порівнянні із Законом України «Про державну службу» від 16.12.1993 р. № 3723-XII [2], зокрема, щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності. Новий Закон містить окремий розділ VIII, який присвячений питанням дисциплінарної та матеріальної відповідальності державних службовців, але цей розділ не позбавлений недоліків, одним із яких є недосконалий підхід до визначення підстави притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності. У ч. 1 ст. 64 Закон встановлює три юридичних підстави для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності: 1) невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, визначених цим Законом та іншими

нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією; 2) порушення правил етичної поведінки; 3) інше порушення службової дисципліни.

Проте такий підхід не узгоджується із ч. 1 ст. 65 цього Закону, де вперше на законодавчому рівні надається дефініція поняття дисциплінарного проступку - протиправна винна дія або бездіяльність чи прийняття рішення, що полягає у невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, встановлених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення. Порівнявши зміст норм ч. 1 ст. 64 та ч. 1 ст. 65 Закону, можна констатувати, що ними встановлено два різних підходи до визначення підстави притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності. Адже згідно із ч. 1 ст. 64, окрім невиконання або неналежного виконання посадових обов'язків (тобто дисциплінарного проступку) підставою до притягнення до дисциплінарної відповідальності є ще: а) порушення правил етичної поведінки та б) інше порушення службової дисципліни. Порушення правил етичної поведінки відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 65 Закону є одним із видів дисциплінарного проступку, тому відокремлення цього порушення від дисциплінарного проступку суперечить змісту поняття дисциплінарного проступку та його видам, що встановлені у ст. 65 цього Закону. Категорія «інше порушення службової дисципліни» означає дисциплінарний проступок, який передбачений іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби чи посадовими інструкціями. Такий висновок можна зробити виходячи із приписів нормативних актів, що регламентують питання службової дисципліни, оскільки в таких актах як синонім категорії «дисциплінарний проступок» використовується саме поняття «порушення службової дисципліни». Зокрема, Дисциплінарний статут служби цивільного захисту у пункті 8 передбачає, що порушенням службової дисципліни є протиправне, винне (умисне чи необережне) діяння або бездіяльність особи рядового чи начальницького складу, спрямоване на недодержання вимог Присяги, зокрема на невиконання або неналежне виконання службових обов'язків, перевищення прав, порушення обмежень і заборон, установлених законодавством з питань проходження служби в органах і підрозділах цивільного захисту, чи вчинення інших дій, що ганьблять або дискредитують особу як представника служби цивільного захисту [3]. Звідси вбачається, що законодавець виходить з того, що «дисциплінарний

проступок службовця» та «порушення службової дисципліни» є синонімами. У зв'язку з цим ми вважаємо, що у нормативно-правових актах зазвичай не варто використовувати синоніми, оскільки вони не сприяють вираженню законодавчої волі, а лише порушують термінологічну єдність правових норм, позбавляють їх необхідної чіткості і призводять до суперечностей та неузгодженості в юридичній діяльності. Отже, на нашу думку, за доцільне було б виключити ч. 1 ст. 64 із Закону, оскільки фактичною підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності державного службовця є вчинення певного дисциплінарного проступку, вичерпний перелік яких визначено у ст. 65 Закону. Нормами ч. 2 ст. 65 та ч. 5 ст. 66 Закону визначено перелік дисциплінарних проступків та загальні умови застосування дисциплінарних стягнень за їх вчинення, які ми наведемо у таблиці №1.

Таблиця № 1

Дисциплінарні проступки та стягнення

Дисциплінарний проступок	Дисциплінарне стягнення
Порушення Присяги державного службовця	Звільнення з посади державної служби (ч. 5 ст. 66 Закону)
Порушення правил етичної поведінки державних службовців	Попередження про неповну службову відповідність (ч. 4 ст. 66)
Вияв неповаги до держави, державних символів України, Українського народу	Звільнення з посади державної служби (ч. 5 ст. 66)
Дії, що шкодять авторитету державної служби	Оголошення догани (ч. 3 ст. 66). У разі вчинення систематично (повторно протягом року) цього дисциплінарного проступку – попередження про неповну службову відповідність (ч. 4 ст. 66)
Невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, актів органів державної влади, наказів (розпоряджень) та доручень керівників, прийнятих у межах їхніх повноважень	Оголошення догани (ч. 3 ст. 66). У разі вчинення систематично (повторно протягом року) цього дисциплінарного проступку –

	попередження про неповну службову відповідність (ч. 4 ст. 66)
Недотримання правил внутрішнього службового розпорядку	Зауваження (ч. 2 ст. 66)
Перевищення службових повноважень, якщо воно не містить складу злочину або адміністративного правопорушення	Звільнення з посади державної служби (ч. 5 ст. 66)
Невиконання вимог щодо політичної неупередженості державного службовця	Попередження про неповну службову відповідність (ч. 4 ст. 66)
Використання повноважень в особистих (приватних) інтересах або в неправомірних особистих інтересах інших осіб;	Звільнення з посади державної служби (ч. 5 ст. 66)
Подання під час вступу на державну службу недостовірної інформації про обставини, що перешкоджають реалізації права на державну службу, а також неподання необхідної інформації про такі обставини, що виникли під час проходження служби	Звільнення з посади державної служби (ч. 5 ст. 66)
Неповідомлення керівнику державної служби про виникнення відносин прямої підпорядкованості між державним службовцем та близькими особами у 15-денний строк з дня їх виникнення	Звільнення з посади державної служби (ч. 5 ст. 66)
Прогул державного службовця (у тому числі відсутність на службі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин	Оголошення догани (ч. 3 ст. 66). У разі вчинення систематично (повторно протягом року) цього дисциплінарного проступку – звільнення з посади державної служби (ч. 5 ст. 66)
Поява державного службовця на службі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння	Звільнення з посади державної служби (ч. 5 ст. 66)
Прийняття державним службовцем необґрунтованого рішення, що спричинило порушення цілісності державного або комунального майна, незаконне їх використання або інше заподіяння шкоди державному чи комунальному майну, якщо	Звільнення з посади державної служби (ч. 5 ст. 66)

такі дії не містять складу злочину або адміністративного правопорушення	
--	--

Окрім цього, у ч. 1 ст. 65 Закону встановлено, що за вчинення дисциплінарного проступку до держслужбовця може бути застосоване дисциплінарне стягнення. Вважаємо, що якщо у діях держслужбовця буде встановлено конкретний склад дисциплінарного проступку, то відповідальність повинна наставати безумовно, оскільки Закон встановив особисту відповідальність керівника держслужби – у разі не притягнення держслужбовця до відповідальності за певне діяння. Відповідальність за це діяння буде покладена на керівника (ч. 4 ст. 63 Закону). Тому у дефініції поняття дисциплінарного проступку, на нашу думку, слід визначити, що дисциплінарним проступком є невиконання або неналежне виконання державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, встановлених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього має бути застосоване дисциплінарне стягнення.

На підставі вищенаведеного, можна зробити висновок, що наявність правових дефініцій створює сприятливі умови для однакового розуміння та застосування нормативно-правового акту. Одні й ті ж правові категорії повинні мати єдину правову сутність, відповідати одному правовому поняттю не лише в рамках одного нормативного акту, а й в цілому. Точність юридичних формулювань, їх адекватне відображення у тексті нормативно-правових актів значною мірою визначають ефективність останнього, сприяють правильному та однаковому застосуванню правової термінології та захисту прав і законних інтересів громадян. Використання у текстах нормативних актів законодавчих дефініцій є одним із способів забезпечення правової визначеності та зрозумілості правових норм, а також ефективного втілення у тексті нормативного акту наміру законодавця. Законодавчі дефініції допомагають віднайти та зіставити «букву» та «дух» закону. Проте формулювання понятійного апарату повинно відповідати певним принципам, зокрема, принципу цілісної системи юридичних понять, тобто визначені законодавцем дефініції понять повинні бути єдині як для галузі трудового права, так і для інших галузей права.

Слід зазначити, що новий Закон на противагу закону «Про державну службу» від 16 грудня 1993 року [3] передбачає перелік дисциплінарних проступків. Вважаємо, що цей перелік не є вичерпним, бо через різноманітність порушень дисципліни, які можуть бути допущені в сфері державної служби, їх неможливо

певним чином систематизувати. Разом з тим, не можна применшувати значення спроби законодавця провести фіксацію основних, на його погляд, дисциплінарних проступків. У зарубіжних країнах важливим є питання про необхідність законодавчого визначення переліку дисциплінарних проступків. Для цього застосовуються три підходи. Зокрема, у Бельгії, Японії, Греції всі види дисциплінарних проступків вичерпно передбачені нормативно-правовими актами. У Великій Британії, ФРН, Австрії, Швейцарії хоча й вимагається, щоб види дисциплінарних проступків по можливості були встановлені законодавством, але визнається неможливим нормативне закріплення усіх видів зазначених проступків, і тому, як виняток, суб'єкт призначення може самостійно визначати дисциплінарні проступки, які не передбачені нормативно-правовими актами. У США, Канаді, Франції суб'єкт призначення наділений правом визначати чи є те чи інше діяння дисциплінарним проступком, оскільки вважається неможливим закріпити у законодавстві вичерпний перелік таких проступків [18, с. 137].

Категорія дисциплінарного проступку має важливе значення як для трудового, так і для адміністративного права. Проте підходи стосовно визначення цього поняття у фахівців зазначених галузей права різняться. Зокрема, серед учених-трудоників існують такі підходи до розуміння сутності дисциплінарного проступку. Так, на думку Л.О. Сироватської, встановлення дисциплінарного проступку відбувається шляхом виключення з числа інших правопорушень - кримінальних та адміністративних. На її думку, якщо те чи інше правопорушення не відноситься до злочину чи адміністративного правопорушення, то можна говорити про дисциплінарний проступок [17, с.54]. А.В. Андрушко дисциплінарний проступок визначає як протиправне, винне, шкідливе невиконання чи неналежне виконання працівником у робочий час трудових обов'язків, покладених на нього законодавством, колективним і трудовим договорами, іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосовано дисциплінарне стягнення [6, с. 385]. Ю.М. Полетаєв дисциплінарним проступком визнає винне, протиправне (але виключаюче кримінальну відповідальність) невиконання трудових обов'язків, їх нездійснення, перевищення повноважень, що забезпечують процес праці, особою, яка перебуває в трудових правовідносинах з конкретною організацією [16, с. 64].

З нашої точки зору, наголошувати на тому, що дисциплінарний проступок не тягне кримінальної відповідальності є зайвим, якщо у

визначенні не передбачено такої ознаки, як суспільна небезпечність діяння. В.І. Щербина визначає дисциплінарний проступок як протиправне, винне діяння, яке посягає на службову дисципліну в державному органі шляхом невиконання або неналежного виконання працівником своїх обов'язків, порушення заборон або обмежень, зловживання повноваженнями, або вчинення проступку, який порочить його як державного службовця чи дискредитує орган, в якому він працює [20, с. 168]. На думку М.І. Іншина, дисциплінарним проступком є свідоме (винне) невиконання або неналежне виконання державним службовцем своїх посадових обов'язків, може виявлятися у навмисному порушенні правил службового розпорядку, посадових інструкцій, наказів начальників і керівників, морально-етичних вимог, обумовлених специфікою проходження служби в цих органах [11, с. 360-361]. Як бачимо, на думку вчених, особливе значення для дисциплінарного проступку має час дії. Порушення трудової дисципліни вважається таким за умови, що воно сталося в робочий час. Проте М.І. Іншин вважає, що дисциплінарний проступок може бути вчинений як під час службової діяльності, так і позаслужбовий час [12, с. 10]. Водночас, слід мати на увазі, що для працівників з ненормованим робочим днем час після закінчення роботи теж вважається робочим.

Дещо інші міркування стосовно розуміння сутності дисциплінарного проступку висловлюють учені-адміністративісти. Зокрема, Д.М. Бахрах визначає дисциплінарний проступок як шкідливе, антисуспільне діяння, вчинене членом колективу, що полягає в порушенні обов'язків, пов'язаних з перебуванням особи в такому колективі [7, с. 238]. В.М. Манохін дисциплінарним проступком називає протиправне, суспільно небезпечне, винне діяння (дію чи бездіяльність), що завдало шкоди суспільству і державі, хоч і не суттєву [14, с. 485]. В.В. Зуй під дисциплінарним проступком розуміє невиконання або неналежне виконання державним службовцем своїх службових обов'язків, перевищення своїх повноважень, порушення обмежень, пов'язаних із проходженням державної служби, а також вчинення проступку, який порочить його як державного службовця або дискредитує державний орган, в якому він працює [5, с. 171]. На підставі проведеного аналізу, запропонуємо власне визначення «дисциплінарного проступку державного службовця», яке бажано закріпити на законодавчому рівні - це протиправне, винне (умисне чи необережне), шкідливе невиконання або неналежне виконання державним службовцем своїх службових

обов'язків, порушення морально-етичних правил, покладених на нього законами та іншими нормативно-правовими актами, трудовим договором і посадовою інструкцією, що тягне застосування дисциплінарного стягнення.

Сутність дисциплінарного проступку може бути визначена шляхом аналізу його загальних ознак. Наприклад, А.В. Адрушко виокремлює такі характерні ознаки дисциплінарного проступку: 1) може виражатися як у дії, так і в бездіяльності; 2) дисциплінарна відповідальність настає виключно за винні дії, тобто вина є головною, обов'язковою ознакою дисциплінарного проступку; 3) є протиправним та шкідливим вчинком працівника; 4) полягає у порушенні трудових обов'язків працівників; 5) порушення трудової дисципліни вважається таким за умови, що воно сталося у робочий час; 6) за вчинення дисциплінарного проступку до працівника може бути застосоване дисциплінарне стягнення [6, с. 384, 385].

Н.М. Вапнярчук до ознак дисциплінарного проступку відносить, зокрема: 1) ним можуть бути як дії, так і бездіяльність, визначені в законі як невиконання чи неналежне виконання трудових (службових) обов'язків; 2) відповідальність за його вчинення настає виключно за винні дії, тобто вина є обов'язковою ознакою; 3) виражається у виді порушень трудових (службових) обов'язків працівника; 4) за його вчинення на працівника може бути накладено дисциплінарне стягнення [8, с. 93]. Слід звернути увагу і на той факт, що в науковій літературі триває дискусія стосовно питання, чи є дисциплінарний проступок суспільно небезпечним, чи тільки суспільно шкідливим явищем. На цю проблему одним із перших звернув увагу М.Д. Шаргородський, який визначав суспільну небезпеку як дії, що вчиняються в конкретних умовах, і небезпеку осіб, які їх учинили [9, с. 7]. При цьому варто наголосити, що ступінь суспільної небезпечності діяння визначається не правозастосовником, а законодавцем, коли він те чи інше діяння відносить до кримінального, адміністративного чи дисциплінарного правопорушення. На думку Н.М.Вапнярчук, ознака суспільної небезпеки (шкідливості) дисциплінарного проступку не є вирішальною для встановлення факту наявності невиконання чи неналежного виконання державним службовцем своїх посадових обов'язків, тому й не може служити його обов'язковою ознакою [8, с. 95].

Дисциплінарні проступки у сфері державної служби вирізняються своєю несхожістю. Тому є сенс не лише закріпити їх

перелік, а й передбачити, які дисциплінарні стягнення повинні застосовуватися за їх учинення, що забезпечить захист державного службовця від необґрунтованого звільнення. А. В. Куракін вважає, що необхідно розробити і прийняти Основи чи Кодекс дисциплінарної відповідальності посадових осіб державної служби, в особливій частині яких містився би перелік дисциплінарних проступків і відповідальність за кожний з них [13, с. 35]. Вважаємо, що можна говорити лише про необхідність закріплення примірної, але не вичерпної системи дисциплінарних проступків державних службовців.

Формуючи таку систему, слід пам'ятати, що не всі дисциплінарні проступки на державній службі є однаковими за напрямом негативного впливу. Так, погоджуючись із класифікацією дисциплінарних проступків державних службовців С. Є. Чаннов [19, с. 85], вважає, що всі дисциплінарні проступки державних службовців можна переділити на умовно внутрішні, публічні та змішані. Критерієм цієї класифікації є напрям негативного впливу дисциплінарного проступку. Залежно від форми вини дисциплінарні проступки державних службовців переділяються на умисні та необережні. Ця класифікація має значення для застосування до державного службовця певного дисциплінарного стягнення. Важливе практичне значення має класифікація дисциплінарних проступків державних службовців за суб'єктом, який має право застосовувати дисциплінарні стягнення.

На нашу думку, необхідно детально класифікувати дисциплінарні проступки залежно від виду стягнення, яке може бути застосоване за його вчинення, що забезпечить обґрунтоване застосування стягнення за певний проступок. Ю. А. Жукова пропонує ввести такі дисциплінарні стягнення: затримку в підвищенні розряду чи посади на максимальний період - один рік, обмеження просування по роботі протягом дії дисциплінарного стягнення, сувору догану, попередження про можливе звільнення [10, с. 15]. Деякі науковці обстоюють думку про доцільність введення штрафів [15, с. 46]. Ми вважаємо, що законодавчого закріплення має набути класифікація, в якій поєднано два критерії, як за ступенем тяжкості, так і за видом дисциплінарного стягнення, що має застосовуватись до державного службовця. Матеріальним критерієм такої класифікації буде ступінь небезпечності певних видів дисциплінарних проступків. Формальним критерієм цієї класифікації має бути певне дисциплінарне стягнення. Водночас, на наш погляд, є недопустимим установлення абсолютно визначеного дисциплінарного стягнення за конкретний

дисциплінарний проступок. Дисциплінарні стягнення мають установлюватись альтернативно. На наш погляд, інститут дисциплінарної відповідальності державних службовців слід урегулювати в окремому нормативному акті, таким може бути Кодекс основних правил поведінки державного службовця України. Прийняття такого кодифікованого акту приведе чинне законодавство (в частині дисциплінарної відповідальності) у відповідність з вимогами Конституції України та дасть змогу на практиці користуватися не численними підзаконними актами, а одним законодавчим актом у формі Кодексу. В межах цього нормативного акту, це, наприклад, може бути Кодекс державного службовця, доцільним є виокремлення окремого розділу «Дисциплінарна відповідальність державного службовця», в якому слід визначити дисциплінарну відповідальність держслужбовця як різновид юридичної відповідальності, що полягає в накладенні передбачених законом дисциплінарних стягнень на службовця за передбачені цим Кодексом порушення службової дисципліни у вигляді дисциплінарного проступку.

Таким чином, радикальне вдосконалення правового регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців має відбуватися шляхом створення окремого масиву відповідних норм законодавства України про державну службу – у вигляді структурної частини Кодексу державного службовця (або, як варіант, в окремому Законі України «Про дисциплінарну відповідальність у сфері державної служби»).

Список використаних джерел та літератури

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. // Відомості Верховної Ради України (далі-ВВР). – 2016. – № 4. – Ст. 43.
2. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 р. // ВВР. – 1993. – № 52. – Ст. 490.
3. Про Дисциплінарний статут служби цивільного захисту: Закон України від 05.03.2009 р. // ВВР. – 2009. – № 29. – Ст. 398.
4. Про схвалення Стратегії реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.03.2015 р. № 227-р // Офіційний вісник України. – 2015. – № 24. – Ст. 680.
5. Адміністративне право: підруч. / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гаращук, В. В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. – Х. : Право, 2010. – 624 с.

6. Андрушко А.В. Дисциплінарний проступок як підстава дисциплінарної відповідальності // Держава і право : Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – Вип. 32. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – С. 380-385.

7. Бахрах Д.Н. Административное право России : учебн. – М. : Норма-Инфра, 2000. – 651 с.

8. Вапнярчук Н.М. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні. – Х. : Юрайт, 2012. – 312 с.

9. Голик Ю.В. Философия уголовного права: современная постановка проблемы. – СПб : Юрид. центр Пресс, 2004. – 316 с.

10. Жукова Ю.А. Дисциплинарная ответственность работников как правовое средство обеспечения исполнения трудовых обязанностей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Ю.А. Жукова. – Пермь, 2005. – 22 с.

11. Іншин М.І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців України: дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.05. – Х., 2005. – 452 с.

12. Іншин М.І. Поняття дисциплінарного проступку як фактору, що дестабілізує дисципліну та законність в ОВС // Право і безпека. – 2006. – № 5. – С. 7-10.

13. Куракин А.В. Административно-правовые аспекты юридической ответственности в механизме проти-действия коррупции в системе государственной службы РФ / А. В. Куракин // Административное и муниципальное право. – М.: Nota Bene, 2008, № 5. – С. 31-37.

14. Манохин В.М. Советское административное право: учебн. – М.: Юрид. лит., 1977. – 541 с.

15. Панасюк О. Т. Правове регулювання застосування штрафів до працівників / О. Т. Панасюк // Право України. – 2006. – № 8. – С. 44-47.

16. Полетаев Ю.Н. Трудовой распорядок в организации и ответственность за его нарушение по новому Трудовому кодексу РФ // Труд. право. – 2002. – № 3 (25). – С. 64-69.

17. Сыроватская Л.А. Ответственность за нарушение трудового законодательства. – М.: Юрид. лит., 1990. – 176 с.

18. Форманюк В.В. Правові засоби забезпечення трудової дисципліни. – Одеса: Фенікс, 2012. – 182 с.

19. Чаннов С.Е. Служебное правоотношение: понятие, структура, обеспечение / С. Е. Чаннов / под ред. В. В. Володина. – М. :

Ось-89, 2009. – 103 с.

20. Щербина В.І. Дисциплінарна відповідальність державних службовців органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. – Х., 1998. – 208 с.

Матвійчук Т.О.
студентка 4 курсу
(м. Хмельницький)

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ – ГОЛОВНА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ УКРАЇНИ

Пріоритетом для будь-якої держави має бути дотримання прав і свобод людини. У 1991 році Україна, ставши незалежно державою, зробила перший крок на шляху до ствердження демократичності, верховенства права.

У Конституції України окремий розділ присвячено правам і свободам людини і громадянина

Але для розуміння сутності прав людини потрібно засвоїти, що людина – ціль, а не засіб. Держава в особі чиновника має апелювати не до ефемерних «українців», «робітників», «селян», «підприємців», «чорнобильців» тощо, а до конкретних громадян-індивідів, їх інтересів та бажань. При цьому головне завдання українського суспільства – не забувати, що держава (національний лідер) не дарує права, вона лише закріплює їх у законі та забезпечує їх реалізацію .

Права будь-якої людини є універсальними (тобто, вони належать усім людям в будь-яких ситуаціях незалежно від соціального становища), вродженими (тобто, вони вже належать кожній людині лише за фактом народження) і невід’ємними (це означає неможливість позбавити індивіда цих прав чи неможливість його добровільної відмови від цих прав).

Спрощено права людини характеризуються трьома головними рисами:

1. Кожна влада має обмеження для своєї діяльності.
2. У кожної людини є своя суверенна сфера, в яку ніяка влада не може втручатися.
3. Кожна людина може виступити проти держави або іншого індивіда з метою захисту своїх прав.

Права людини і громадянина в Україні можуть обмежувати тільки у випадках, прямо передбачених Конституцією і з метою:

врятування життя людей та майна; запобігання злочинів чи його припинення; забезпечення інтересів національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, економічного добробуту; забезпечення охорони здоров'я і моральності населення, захисту репутації або прав і свобод інших людей; запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно.

Ні в якому разі не можуть бути обмежені: право мати рівні з іншими конституційні права і свободи та право бути рівними перед законом; право громадянина України не бути позбавленим громадянства; право не бути вигнаним за межі України та право не бути виданим іншій державі; право на життя і право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань; право кожного на повагу до його гідності і право не бути підданим катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню; право не бути підданим без власної згоди медичним, науковим чи іншим дослідям; право на свободу та особисту недоторканність; право не бути заарештованим або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах і в порядку, встановлених законом, тощо. Тобто, фундаментальний характер прав людини означає, що будь-яке втручання державної влади у реалізацію Ваших прав має бути чітко юридично закріплено, відповідати положенням Конституції та бути обґрунтованим.

Дотримання прав людини є ключовою національною ідеєю усіх демократичних країн світу. Незалежно від обраної формули національної ідеї, в її центрі має знаходитися людина, її інтереси, дотримання прав і свобод. При цьому саме права людини мають стати (і тільки вони можуть бути) міцним фундаментом новітньої України – її справжньою, не вигуманою національною ідеєю, – що об'єднає усіх громадян в український народ і соціум, в якому комфортно жити кожній людині, а громадяни пишатимуться своєю державою.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конституція України. – К., 2017.
2. Андріанов К. До питання про юрисдикцію Європейського суду з прав людини / К. Андріанов // Право України. – 2014 – № 8.
3. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини / М. Антонович. – К., 2000.
4. Гель А. П. Судова система України: Короткий конспект лекцій / А. П. Гель, Д. П. Цвігун. – К., 1999.

5. Дженіс М. Європейське право в галузі прав людини: джерела і практика застосування / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі. – К., 1997.

6. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. Перша щорічна доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К., 2000.

7. Конституція України. Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина: Навч. посіб. – К., 1999.

8. Международные акты о правах человека : Сб. докум. – М., 1999.

9. Мельник П. В. Судова система України / П. В. Мельник, П. В. Цимбал. – Ірпінь, 2009.

Є.І. Моршнєв,

доктор наук в галузі права, професор

О.О. Лобик,

доктор філософії в галузі права

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Корупція є однією з найбільших перепон на шляху інтеграції України до світового співтовариства та розвитку громадянського суспільства. Корупція серед посадових осіб державної служби негативно впливає на реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина, проведення соціальних перетворень та економічний розвиток, викликає недовіру до державних службовців, створює негативний імідж держави на міжнародній арені. Корупційні прояви знижують інвестиційну привабливість України, заважають розвитку бізнесу, руйнують довіру до судової та правоохоронної системи. Відповідно до статистичних даних МВС України лише за 2015 рік до суду було направлено 2141 протокол про адміністративні корупційні правопорушення (без повторно направлених). 1720 разів накладено штраф, 346 адміністративних справи – закрито, 13 протоколів про адміністративні корупційні правопорушення були повернуті у зв'язку з неналежним оформленням або з інших підстав. До відповідальності (штраф) притягнуто 1720 осіб (129 державних службовців, 649 депутатів сільських, селищних, міських, районних рад, 318 посадових осіб місцевого самоврядування, 2 службових особи

судової гілки влади (не суддів) [5]. За 2014 рік до суду було направлено 2424 протоколів (без повторно направлених). Штраф накладено у 1914 випадках, 390 адміністративних справ було закрито, 13 протоколів про корупційні правопорушення повернуті судом у зв'язку з неналежним оформленням або за інших підстав. До відповідальності (штраф) притягнуто 1914 осіб (195 державних службовців, 715 депутатів сільських, селищних, міських, районних рад, 322 посадових особи місцевого самоврядування)[6]

Загалом можна констатувати, що в Україні корупція, в першу чергу створює загрозу фінансовій стабільності, адже вона не протистойть формальній економіці, а існує в ній, виступаючи природним і закономірним наслідком легальних статусів господарюючих та керуючих суб'єктів. Це підтверджують статистичні дані за 12 місяців 2015 року, які показують, що установлена сума матеріальних збитків за корупційні правопорушення перевищує 3,6 млрд грн [5]. Із зазначеного випливає, що посадовці окремих державних структур не просто обслуговують економіку, вони беруть у ній участь, маючи «свою долю» в економіці. Саме функціонування державно-політичної машини економізоване, тобто підкорене по суті економічній свідомості.

Таким чином, не зважаючи на загальне зниження кількості зареєстрованих корупційних правопорушень і збільшення показників притягнення осіб до відповідальності, загальна кількість корупційних діянь та отриманих від цього матеріальних збитків залишається досить великою, як і рівень сприйняття корупційних явищ населенням.

Міжнародна антикорупційна організація Transparency International вже в котрий рік відносить Україну до аутсайдерів боротьби з корупцією, розміщуючи її за індексом сприйняття корупції на рівні з Угандою та Коморськими островами. В оприлюдненому 16 листопада дослідженні «Барометр світової корупції» за 2016 рік, підготовленому Transparency International, містяться такі висновки. Понад 70 відсотків українців переконані, що рівень корупції в країні не знизився, а уряд не хоче викривати хабарників. Експерти кажуть: рейтинги корупції в Україні високі, бо про неї почали говорити і боротися з нею. 56 відсотків українців вважають корупцію однією з головних проблем в державі, майже половина не сумнівається в тому, що на урядові рішення в країні впливають олігархи. 86 відсотків опитаних негативно оцінили намагання української влади викоринити корупцію. Опитування проводилося у 42 країнах Європи та Центральної Азії з листопада 2015-го по липень 2016 року. В Україні в

опитуванні взяли участь 1507 респондентів. Найбільше хабарників, на думку українців, – серед держслужбовців (65 відсотків), народних депутатів (64 відсотки), податківців (62 відсотки), суддів (61 відсоток), поліцейських (54 відсотки). Президента та прем'єр-міністра корупціонерами назвали 60 відсотків опитаних. Останнє місце у рейтингу займають релігійні лідери (32 відсотки). Як зазначається у дослідженні, українці звикли до корупції в повсякденному житті. За останній рік вони найчастіше платили хабарі у дитсадочках та школах (38 відсотки), у медичних закладах (33 відсотки), представникам дорожньої поліції (33 відсотки), а також у сфері соціального захисту. І хоча майже третина українців готова відмовити хабарнику, але 42 відсотки опитаних вважають, що повідомляти про факт корупції у відповідні органи не варто – на думку одних, від цього нічого не зміниться, інші ж бояться наслідків такого викриття. Цікаво, що в Росії, де доволі часто спалахують гучні корупційні скандали, лише 39 відсотків респондентів назвали це явище головною державною проблемою і трохи більше половини опитуваних негативно оцінили зусилля уряду у подоланні корупції. Такі сенсаційно високі показники, які свідчать про критичне ставлення українців до антикорупційних зусиль уряду, великою мірою зумовлені тим, що тема боротьби з корупцією набула останнім часом широкої популярності. «Величезна увага людей до корупційних скандалів, якими нині багата Україна, створює враження, наче корупції побільшало, але насправді корупція багатьох років зараз лише стала очевидною, про неї почали говорити вголос», – пояснив у коментарі виконавчий директор Transparency International Ярослав Юрчишин. У київському офісі Transparency International беруть до уваги той факт, що опитування проводилося до запуску в Україні системи електронного декларування, проте не вважають, що якби дослідження проводилося зараз, то це істотно змінило б його результати. «Опитування завжди має суб'єктивний фактор, тому, якби дослідження провели відразу після публікації е-деклараций, то розчарування в діях уряду могло б бути ще більшим», – вважає Юрчишин. Водночас представник Transparency International наголошує, що за всю свою історію «Україна не мала подібних антикорупційних зрушень, які ми спостерігаємо сьогодні». Однак про успіх антикорупційної реформи в Україні, на його думку, можна буде говорити лише тоді, коли «буде утворений та почне працювати Антикорупційний суд і корупціонерів буде покарано» [9]. Корупція є тим чинником, який підміняє закон і встановлює свої правила в соціумі. За таких умов громадяни втрачають віру і в силу

закону, і в державу, і в органи влади, які виступають від її імені й мають охороняти законні права своїх громадян. Це викликає деформацію у їх свідомості, призводить до занепаду моральних та духовних цінностей. Державні послуги надаються не за законом, а за правилами організованої злочинної діяльності. Основна загроза корупції, на нашу думку, полягає в руйнації політичної системи. Якщо держава не виконує своїх функцій, якщо в ній не дотримуються принципи законності й верховенства права, а інтереси окремих осіб панують над інтересами суспільства й держави, тоді стрімко знижується рівень довіри громадян до влади й держави, настає так звана криза легітимності, і внаслідок цього руйнується вся політична система, заснована на праві, на зв'язках між державою й суспільством. У зв'язку з прийняттям Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 7 квітня 2011 р. [2] були внесені зміни до Кодексу законів про працю України (далі-КЗпП), що, безумовно, мають позитивний вплив на формування антикорупційних засад у трудових правовідносинах. Цим законом до ст. 36 КЗпП було введено нову підставу припинення трудового договору: набуття законної сили судовим рішенням, відповідно до якого працівника може бути притягнуто до відповідальності за корупційне правопорушення. Цю ж статтю доповнено нормою, яка встановлює триденний строк (з дня одержання органом державної влади, органом місцевого самоврядування, підприємством, установою, організацією копії відповідного судового рішення, яке набуло законної сили), протягом якого особа підлягає звільненню з роботи у разі вчинення корупційного правопорушення. Вказані зміни значно полегшили роботу кадрових служб, оскільки раніше поставало питання, за якою статтею КЗпП звільняти працівників за вчинення корупційних правопорушень. Крім того, змінами до ст. 41 КЗпП передбачено й розширення кола додаткових підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця з окремими категоріями працівників. Новою підставою для такого розірвання стало перебування працівника, всупереч вимогам Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», у безпосередньому підпорядкуванні у близької особи, якщо його неможливо перевести за його згодою на іншу роботу. Раніше таке звільнення передбачалося лише Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції», проте не КЗпП.

Незважаючи на те, що створення умов для протидії корупції визнано одним із ключових державних пріоритетів, чинне законодавство в даній сфері ще й досі містить прогалини та колізії, від

якості усунення і подолання яких залежить ефективність реалізації поставлених завдань.

Державні службовці – це особи, які, перебуваючи на державній службі, виконують завдання і функції держави. Тому саме від того, наскільки сумлінно вони ставляться до виконання своїх службових обов'язків, залежить стан прав і свобод людини в Україні. Дієвим заходом стимулювання сумлінного ставлення державних службовців до своїх обов'язків і недопущення ними корупційних правопорушень, є законодавчо закріплена можливість притягнення їх, у передбачених законодавством випадках, до юридичної відповідальності, у тому числі і до дисциплінарної відповідальності у вигляді дисциплінарного звільнення.

Проблемі дисциплінарної відповідальності державних службовців були присвячені праці таких фахівців у галузі права, як Венедиктов В.С., Іншин М.І., Охотський Є.В., Ігнатов В.Г. та інших. Проте, за межами їх праць залишилися деякі питання дисциплінарного звільнення державних службовців за вчинення корупційних правопорушень.

Відповідно до підпункту «в» пункту 1 ч. 1 ст. 4 Закону «Про засади запобігання і протидії корупції» до суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення відносяться державні службовці [2]. Юридична відповідальність державних службовців – багатогранна категорія, як за змістом, так і за структурою. Вона має економічні, моральні, культурні, психологічні, правові й інші аспекти. Її структура виявляється у взаємодії тих чи інших суб'єктів правовідносин. Юридична відповідальність державних службовців органічно пов'язана з правовими засадами службово-трудової діяльності, необхідністю суворого дотримання ними державної та службової дисципліни, законності. Як зазначають Є.В. Охотський та В.Г. Ігнатов до складу заходів необхідної й можливої поведінки державного службовця входить і відповідальність за невиконання або неналежне виконання покладених на нього обов'язків та обмежень. Відповідальність виявляється і у застосуванні до державного службовця різних стягнень і покарань за скоєння вчинків та дій, котрі юридично визнаються забороненими й шкідливими [7, с. 479].

Таким чином, юридична відповідальність державних службовців за корупційні правопорушення це системи заходів, спрямованих на позбавлення державних службовців певних цінностей з метою забезпечення ефективної реалізації ними своїх функціонально-посадових обов'язків.

Частина 1 ст. 21 Закону «Про засади запобігання і протидії корупції» передбачає можливість притягнення відповідних суб'єктів до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності за вчинення корупційних правопорушень [2]. Варто зазначити, що дисциплінарна відповідальність державних службовців передбачена як нормами Закону України «Про державну службу» 2015 р. [1], так і нормами КЗпП. Згідно зі ст. 64 Закону за невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, визначених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією, а також порушення правил етичної поведінки та інше порушення службової дисципліни державний службовець притягається до дисциплінарної відповідальності у порядку, встановленому цим Законом.

Дисциплінарна відповідальність державних службовців полягає у обов'язку державного службовця відповідати за вчинення трудового правопорушення і понести відповідні санкції у формі дисциплінарних стягнень. Неможна не погодитися з висновками В.С. Венедиктова, що подальша демократизація громадського життя, розвиток ринкової економіки і становлення правової держави вимагають наведення належного порядку в забезпеченні реалізації трудових відносин. Визначне місце в рішенні цієї проблеми приділяється і трудовій юридичній відповідальності. Будучи одним з найважливіших засобів забезпечення виконання трудових обов'язків, трудова юридична відповідальність є також своєрідним гарантом зміцнення законності при виникненні, зміні або припиненні трудових відносин в умовах існування різних і рівноправних форм власності [8, с. 209].

Відповідно до ст. 65 Закону України «Про державну службу» 2015 р. підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку. У Законі вперше закріплюється поняття дисциплінарного проступку державного службовця, що, на нашу думку, є важливим положенням, адже відсутність такого визначення в раніше чинному законодавстві позбавляла можливості виділити ознаки дисциплінарного проступку державного службовця при притягненні його до дисциплінарної відповідальності. Отже, дисциплінарний проступок – це протиправна винна дія або бездіяльність чи прийняття рішення, що полягає в невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, установлених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення.

Водночас Закон містить вичерпний перелік дисциплінарних проступків. Притягнення державного службовця до кримінальної чи адміністративної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень тягне за собою і притягнення до дисциплінарної відповідальності у вигляді дисциплінарного звільнення з державної служби.

Дисциплінарна відповідальність, як один із видів юридичної відповідальності є предметом регулювання норм трудового права. До дисциплінарної відповідальності за вчинення корупційного правопорушення притягаються визначені статтею 4 Закону «Про заходи запобігання і протидії корупції» особи, які є суб'єктами трудових правовідносин, за виключенням військовослужбовців Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів формувань, служба (праця) яких регулюється нормами адміністративного права. Варто зазначити, що в Україні, реформування антикорупційного законодавства здійснюється одночасно з реформуванням законодавства про державну службу. Новий Закон України «Про державну службу» 2015 р. конкретизує випадки застосування дисциплінарного стягнення у формі дисциплінарного звільнення. Так, стаття 84 Закону серед інших визначає підставами для припинення державної служби у зв'язку із втратою права на державну службу або його обмеженням:

- набрання законної сили рішенням суду щодо притягнення державного службовця до адміністративної відповідальності за корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення;

- набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо державного службовця за вчинення умисного злочину та/або встановлення заборони займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави.

У таких випадках суб'єкт призначення зобов'язаний звільнити державного службовця у триденний строк з дня настання або встановлення факту, передбаченого цією статтею, якщо інше не встановлено законом [1].

Таким чином, за вище вказаних обставин, застосування дисциплінарного стягнення у вигляді дисциплінарного звільнення державного службовця є обов'язком, а не правом суб'єкта призначення.

Отже, особливості дисциплінарної відповідальності державних службовців за вчинення корупційних правопорушень проявляються у тому, що:

– по-перше, процедура звільнення державного службовця за корупційне правопорушення регулюється як нормами трудового права, так і спеціальним законодавством про державну службу;

– по-друге, дисциплінарна відповідальність державного службовця за вчинення корупційних правопорушень проявляється у формі дисциплінарного звільнення;

– по-третє, посадова особа, уповноважена відповідно до законодавства, призначати на посади державної служби та звільняти з цих посад повинна, в обов'язковому порядку застосувати до державного службовця, дисциплінарне стягнення у вигляді звільнення у випадку набрання законної сили рішенням суду щодо притягнення державного службовця до адміністративної відповідальності за корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення;

– по-четверте, дисциплінарне стягнення у вигляді дисциплінарного звільнення за корупційне правопорушення, застосовується не пізніше трьох днів з дня настання або встановлення факту набрання законної сили рішення суду щодо притягнення державного службовця до адміністративної відповідальності або набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо державного службовця за вчинення умисного злочину та/або встановлення заборони займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави;

– по-п'яте, дисциплінарне звільнення державних службовців за корупційне правопорушення здійснюється лише у випадках, якщо таке правопорушення регламентоване Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції».

Водночас звертає на себе увагу і невизначеність юридичної природи корупційних діянь та непослідовність у регулюванні їхніх наслідків. Наприклад, Антикорупційною стратегією [4] у напрямку запобігання корупції серед заходів щодо створення доброчесної публічної служби не тільки передбачено прийняття закону про проведення перевірок публічних службовців на доброчесність, а й встановлено їх можливі наслідки. Та чомусь тут же зазначено, що результати перевірки є підставою для дисциплінарної відповідальності, але не для кримінального провадження. З такою правовою диференціацією погодитись важко. Як бути у випадку, якщо перевіркою буде встановлено факт злочину? Не можна без застережень сприйняти й пропозицію запровадити «імітацію ситуацій, подібних тим, що виникають у повсякденній діяльності державного службовця, з метою перевірки доброчесності поведінки службовця за

певних обставин». Перш за все, сам по собі цей підхід не можна назвати бездоганним, адже така ситуація дуже схожа на провокацію. І хай метою таких перевірок називається «забезпечення професійної непідкупності, запобігання корупції серед державних службовців, перевірки дотримання ними своїх посадових обов'язків, етичних стандартів поведінки, виявлення, оцінки та усунення чинників, що призводять до корупції». Навіть висока мета не надасть спровокованій поведінці службовця статусу юридичного факту, з яким можна пов'язати негативні правові наслідки у вигляді притягнення до юридичної відповідальності. І тому немає потреби зауважувати, що «такі перевірки можуть мати характер провокації надання неправомірної вигоди і тому не можуть бути підставою для початку кримінального провадження». А як бути у таких випадках з дисциплінарною відповідальністю – її можна застосовувати? І навряд чи суттєво виправить цю ситуацію пропозиція «визначити законом порядок проведення перевірок з метою забезпечення дотримання прав людини у зв'язку з їх проведенням».

Очевидно, на практиці будуть виникати запитання і з приводу механізму реалізації припису ч. 3 ст. 1 Закону «Про очищення влади» щодо обмеження права на працю у вигляді заборони особам, зазначеним у частинах першій, другій, четвертій та восьмій статті 3 цього Закону, протягом 10 років з дня набрання чинності цим Законом обіймати посади, щодо яких здійснюється очищення влади (люстрація). Хочеться сподіватись, що саме принципи верховенства права та законності; відкритості, прозорості та публічності; презумпції невинуватості; індивідуальної відповідальності; гарантування права на захист, встановлені у ч. 2 ст. 1 Закону «Про очищення влади» [3], стануть пріоритетними у діяльності осіб та органів, що будуть вживати конкретних дій щодо реалізації приписів законодавства про корупцію у поєднанні із принципами трудового права.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19/page>.

2. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04. 2011 року № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.

3. Про очищення влади: Закон України від 16.09.2014 р. № 1682-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 44. – Ст. 2041.

4. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України від 12.01. 2015 р. № 5/2015 // Офіц. вісник України. – 2015. – № 4. – Ст. 67.

5. Звіт про стан протидії корупції за 12 місяців 2015 року, форма звітності затверджена Наказом Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства доходів і зборів, Міністерства оборони, Державної судової адміністрації України від 22 квіт. 2013 р. № 52/394/172/71/268/60 / Відомчий документ.

6. Звіт про стан протидії корупції за 12 місяців 2014 року, форма звітності затверджена Наказом Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства доходів і зборів, Міністерства оборони, Державної судової адміністрації України від 22 квіт. 2013 р. № 52/394/172/71/268/60 / Відомчий документ.

7. Государственная служба: теория и организация: Курс лекций / Под общ. ред. Е.В. Охотского и В.Г. Игнатова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 640 с.

8. Венедиктов В.С. Інститут трудової юридичної відповідальності в системі трудового права України // Вісник нац. ун-ту внутрішніх справ. – 2002. – № 17. – С. 209-214.

9. Власенко В. Transparency International: Українці вкрай невдоволені рівнем боротьби з корупцією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dw.com/p/2SkJM>.

А.Ф. Мота,

кандидат юридичних наук, доцент

(м. Хмельницький)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Загальна протяжність державного кордону України складає 6992,982 км. Відповідно наша країна межує із сімома країнами – Республіками Білорусь, Молдова і Польща, Російською Федерацією, Румунією, Словацькою Республікою та Угорщиною. Більше 409 км російсько-української ділянки державного кордону залишається неконтрольованою. На морі державний кордон України простягається на 1355 км.

Основи правового регулювання охорони державного кордону визначені за ст. 17 Конституції України, відповідно до частини другої якої «забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [1]. Одразу після проголошення незалежності в Законі України «Про державний кордон України» було встановлено, що «охорона державного кордону України є невід'ємною складовою загальнодержавної системи захисту державного кордону і полягає у здійсненні Державною прикордонною службою України (на той час Прикордонними військами України – А.М.) на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах, а також Збройними Силами України у повітряному та підводному просторі відповідно до наданих їм повноважень заходів з метою забезпечення недоторканності державного кордону України» [2]. Поряд з цим важливим елементом у регламентації діяльності з охорони державного кордону є норми міжнародного права: універсальні, які можуть встановлювати загальні підходи до розуміння розмежування території держав і заходів, що можуть ними вживатися для забезпечення недоторканності своїх кордонів, а також двосторонні міжнародні договори із суміжними країнами, які визначають проходження та режим спільного кордону.

Геополітична ситуація навколо України зумовлює суттєві зміни, що стосуються організаційно-правових основ охорони її кордону. Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони підтверджено, що Європейський Союз визнає європейські прагнення України і вітає її європейський вибір [3]. Однак стратегія охорони кордону країнами ЄС передбачає існування шенгенського простору, внутрішніх кордонів між державами-членами та зовнішніх кордонів. Такі правові категорії відображають різний правовий режим меж території держав, а також дають можливість відмовитися від прикордонного контролю осіб, які перетинають внутрішні кордони, що вважається досягненням Шенгенського права.

Україна, яка не є членом ЄС та не входить у Шенгенську зону не має внутрішніх і зовнішніх кордонів. Попри це її законодавство багато в чому адаптовано до європейських стандартів в охороні державного кордону. Значна частина норм Кодексу Шенгенських кордонів, що регламентують перетинання зовнішніх кордонів співпадають із Законом України «Про прикордонний контроль».

Зокрема, це стосується підтвердження мети запланованого перебування або наявності достатнього фінансового забезпечення як умов перетинання державного кордону іноземцями та особами без громадянства у разі їх в'їзду в Україну, здійснення перевірки таких осіб за процедурами контролю першої та другої лінії [4].

В останній час поряд з євроінтеграційними з'явилися інші тенденції, що впливають на правове регулювання охорони державного кордону. Протягом 2014–2015 років зазнали змін положення законодавства, що регламентує діяльність Державної прикордонної служби України (надалі – Держприкордонслужба України) в умовах особливого періоду під час проведення антитерористичної операції (АТО). Серед основних функцій цього правоохоронного органу спеціального призначення визначено участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом, а також припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій, що порушили порядок перетинання державного кордону України [5]. Органам, підрозділам охорони державного кордону та їх посадовим особам додатково надано повноваження: з'ясовувати підстави не лише перетинання державного кордону України, але й в'їзду на тимчасово окуповану територію або виїзду з неї; не пропускати не тільки через державний кордон України, але й на тимчасово окуповану територію або з неї за наявності законних підстав для цього [6].

Внаслідок збройної агресії щодо нашої держави в охороні державного кордону відтворено використання військових методів. Водночас, Держприкордонслужба України як правоохоронний орган спеціального призначення виконує завдання, які безпосередньо спрямовані на забезпечення, захист та реалізацію прав і свобод окремих індивідів. Це пов'язано і з повноваженнями щодо протидії правопорушенням, і з тим, що органи охорони державного кордону здійснюють свою діяльність на шляхах міграційних потоків. Пріоритетним у регламентації такої діяльності протягом тривалого часу залишається адміністративно-правове регулювання. В 2001 році було переосмислено підстави заборони незаконного перетинання державного кордону України, відповідно це діяння було декриміналізовано та встановлено за його вчинення адміністративну відповідальність. У сучасних умовах залишаються актуальними факти виявлення в діючих пунктах пропуску незаконних перетинань державного кордону через тимчасово неконтрольовану ділянку в окремих районах Донецької та Луганської областей.

Упродовж 2016 року виявлено понад 35 тис. таких правопорушень. Як правило, ці незаконні перетинання державного кордону вчиняються особами неодноразово та з метою отримання соціальних виплат, закупівлі продуктів харчування тощо, а у деяких випадках – зловживання статусом переміщеної особи.

Також слід відзначити призначення норм, що регулюють правові режими в прикордонному просторі. Вони зосереджені у внутрішньому адміністративному законодавстві. Основою його є закон про державний кордон. Відповідні положення цього закону про режим державного кордону, прикордонний режим та режим в пункті пропуску через державний кордон деталізовані в підзаконних і локальних нормативно-правових актах, галузева приналежність яких безсумнівна. Їх дія виявилася необхідною і в особливий період.

Так, для забезпечення оперативно-службової та бойової діяльності Держприкордонслужби України з 10 лютого 2015 року запроваджено прикордонний режим на території таких міст і районів:

- м. Донецька і мм. Авдіївки, Артемівська, Вугледара, Горлівки, Дзержинська, Дебальцевого, Докучаєвська, Селидового Донецької області; Артемівського, Волноваського, Володарського, Костянтинівського, Красноармійського, Мар'їнського, Ясинуватського районів Донецької області;

- Лутугинського, Новоайдарського, Перевальського, Попаснянського, Слов'янoserбського, Старобільського районів Луганської області;

- Богодухівського району Харківської області;

- Новотроїцького, Чаплинського районів Херсонської області.

Таке рішення уряду обумовлено необхідністю «підвищення рівня національної безпеки України, забезпечення безпеки громадян, захисту їх прав і свобод, законних інтересів та виходячи з принципів непорушності державного кордону, територіальної цілісності, політичної та економічної незалежності і суверенітету України» на період проведення АТО [7].

Перспективно комплекс адміністративно-процесуальних повноважень зазнаватиме змін і передбачається, що обсяг завдань з протидії адміністративним правопорушенням збільшуватиметься і надалі для органів Держприкордонслужби України. 23 лютого 2017 року прийнято в першому читанні проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо забезпечення прикордонної безпеки держави» (реєстр. № 5442 від 23 листопада

2016 року), відповідно до якого зазначений Кодекс може бути доповнений статтями 203-1 «Невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну» та 204-4 «Порушення порядку в'їзду до району проведення антитерористичної операції або виїзду з нього». В разі виявлення таких правопорушень посадові особи органів та підрозділів Держприкордонслужби України отримають повноваження не тільки щодо складання протоколів та розгляду справ, але й щодо застосування адміністративного затримання на строк до трьох діб [8]. Назва та положення цього законопроекту дають підстави вважати, що адміністративно-примусові заходи та повноваження Держприкордонслужби України, спрямовані на їх застосування розглядаються як інструмент забезпечення прикордонної безпеки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (з наступними змінами та доповненнями).

2. Про державний кордон України: Закон України від 4 листоп. 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 2. – Ст. 5 (з наступними змінами та доповненнями).

3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 черв. 2014 року (Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16 верес. 2014 року) // Офіційний вісник України. – 2014. – № 75. – Ст. 2125.

4. Про прикордонний контроль: Закон України від 5 листопада 2009 року // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 6. – Ст. 46 (з наступними змінами та доповненнями).

5. Про внесення змін до законів України щодо боротьби з тероризмом: Закон України від 5 черв. 2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 29. – Ст. 946.

6. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квіт. 2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 26. – Ст. 892 (з наступними змінами та доповненнями).

7. Деякі питання підвищення рівня національної безпеки України: пост. Кабінету Міністрів України № 38 від 30 січ. 2015 року // Офіційний вісник України. – 2015. – № 12. – Ст. 313.

8. Проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо забезпечення прикордонної безпеки держави» (реєстр. № 5442 від 23 листопада 2016 року) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60570&pf35401=407993.

О. В. Охман,

*кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький)*

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У Кримінальному кодексі України закріплено поняття «суб'єкт злочину», а саме у ст. 18 Кримінального кодексу передбачається, що «суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до Кримінального кодексу може наставати кримінальна відповідальність». Отже, суб'єкт злочину як елемент складу злочину характеризується трьома обов'язковими ознаками: це особа фізична, осудна, що досягла певного віку.

У відповідності зі ст. 21 Конституції України всі громадяни рівні перед законом. Це не виключає певної форми нерівності перед законом на підставі приписів самого закону. Іншими словами, закон передбачає, що за деякі злочини відповідають лише ті особи, які, поряд з загальними трьома обов'язковими ознаками суб'єкта злочину повинні володіти деякими додатковими ознаками, які характеризують особу винного в даному конкретному злочині.

Отже, кримінальне законодавство України передбачає, що кримінальній відповідальності за вчинення суспільно-небезпечного діяння може підлягати лише фізична особа (людина). Цей висновок фактично закріплений у статтях 6-8 Кримінального кодексу України, де прямо вказується, що нести кримінальну відповідальність можуть громадяни України, іноземці й особи без громадянства.

Термін закону «людина» означає фізичну, а не юридичну особу. Виходячи з цього принципу, юридичні особи (підприємства, установи, організації) не можуть бути суб'єктами злочину.

Україна взяла зобов'язання щодо приведення положень вітчизняного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами. У зв'язку з цим у системі Загальної частини Кримінального кодексу України з'явився розділ XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Отже, найбільш дискусійним питанням у кримінальному праві є кримінальна відповідальність юридичних осіб.

«Думають» або «мислять» за юридичну особу завжди люди, тобто саме фізичні особи. Значить юридична особа не може мати психіки, отже, вона не може бути визнана суб'єктом злочину.

Як зазначає Д. Ю. Гуренко «таке становище не відповідає притаманним кримінальному праву принципам особистої та винної відповідальності, оскільки «за колективною відповідальністю юридичної особи можуть критися істинні винуватці злочину» [3, с. 281]. Саме це й демонструє часом закордонний досвід притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб. Тому основоположним є принцип визнання суб'єктом злочину виключно фізичну особу, оскільки всі найважливіші інститути кримінального права – кримінальної відповідальності, покарання, співучасті, необхідної оборони, осудності тощо – традиційно будуються на цій основі.

Застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб можна визначити як діяльність суду щодо прийняття та закріплення у відповідному документі остаточного рішення про призначення юридичній особі кримінально-правового заходу у вигляді конкретного розміру штрафу, конфіскації майна або ліквідації [4, с. 6].

Принцип заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб знаходить свій вияв у ст. 96-3 – 96-11 Кримінального кодексу України.

Крім фізичних осіб, як суб'єктів кримінальної відповідальності, ч. 2 ст. 18 Кримінального кодексу України передбачає також поняття спеціального суб'єкта злочину – ним є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Згідно з ч. 3 ст. 18 Кримінального кодексу України передбачається також суб'єктом злочину службові особи: ними є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах

державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням адміністративних функцій.

Наступною ознакою суб'єкта злочину відповідно до ч. 1 ст. 19 Кримінального кодексу України є здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними, тобто осудність. Проблематика осудності посідає чільне місце в кримінально-правових дослідженнях, оскільки, як слушно зазначає П. А. Воробей, «кримінальна відповідальність має місце лише там і тоді, де і коли особа проявляє свою волю, коли у вчинку відбивається воля особи, бо якраз осередком, серцевиною злочину є лиха воля особи. За межами волі відповідальність втрачає свою суспільну частку, будь-який сенс, оскільки за цими межами неможливий ніякий суспільний вплив на особу та її поведінку» [5, с. 20]. Отже, проблема осудності і неосудності особи, яка вчинила злочин є однією з основних у кримінальному праві щодо суб'єкта злочину.

Осудною згідно ч. 1 ст. 19 Кримінального кодексу України, визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Осудність виступає обов'язковою умовою кримінальної відповідальності і є однією із загальних ознак суб'єкта злочину.

Неосудність, відповідно до ч. 2 ст. 19 Кримінального кодексу України, – це неспроможність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного душевного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

Неосудна особа не підлягає кримінальній відповідальності за вчинене нею суспільно небезпечне діяння, оскільки воно вчиняється без відповідного усвідомлення або волі.

Вік є також однією із головних ознак суб'єкта злочину. Законодавець встановив два віки кримінальної відповідальності: загальний вік, що починається з 16 років; знижений вік, що починається з 14 років.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки: суб'єктом злочинів є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до Кримінального кодексу України може наставати кримінальна відповідальність; суб'єктом відповідальності за вчинене суб'єктом злочину кримінально каране діяння можуть виступати інші фізичні особи, юридичні особи, а також держава, але ця відповідальність не є кримінальною.

Отже, для вирішення питання про суб'єкт злочинного діяння повинно насамперед слугувати практиці боротьби зі злочинністю, а по-друге, розробки в науці кримінального права можуть бути сприйняті практикою лише в тому випадку, якщо достатньою мірою конкретизовані і базуються на реальних умовах життя суспільства, мають правові та соціальні основи, які піддаються оцінці зі сторони кримінального закону.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конституція України: прийнята від 28.06.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page>.
2. Кримінальний кодекс України: прийнятий від 05.04.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Гуренко Д. Ю. Актуальні питання щодо визначення суб'єкта злочинів / Д. Ю. Гуренко, В. П. Ємельянов // Часопис Київського університету права. - 2015. – № 2. – С. 280-283. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_2_68.
4. Кримінальна відповідальність юридичних осіб в Україні: pro et contra Юридична газ. – 2013. – № 24. – 12 трав. – С. 4-9.
5. Воробей П. А. Кримінальне-правове ставлення у вину / П. А. Воробей. – К. : Атіка, 2009. – 176 с.
6. Кримінальне право. (Загальна частина) : підруч. / [А.М. Бабенко, Ю. А. Вапсва, В. К. Гришук та ін.] ; за заг. ред. О.М. Бандурки ; МВС України, Харків. націон. ун-т внутр. справ. – Х. : Вид-во ХНУВС. – 2011. – 378 с.

В.О. Парандій,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ В'ЯЗНІ КРЕМЛЯ: ЗАРУЧНИКИ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (ОЛЕГ СЕНЦОВ)

За останніми даними МЗС України сто дев'ять українських громадян утримуються на території Росії та в окупованому Криму. Усі вони стали заручниками країни-агресора, що веде неоголошену війну проти України. Проблема звільнення українців, які стали політв'язнями у Росії, постійно обговорюється на найвищому рівні – на засіданнях ООН та ПАРЕ, під час переговорів Нормандської четвірки, на рівні президентів і міністрів.

Чи робить держава усе можливе, щоб повернути своїх громадян додому? Який статус українців, які опинилися у російських в'язницях? На кого обмінюють українських політв'язнів, і як складатиметься їхнє життя після звільнення?

На відміну від військовополонених чи заручників (залежно від політико-правової оцінки) у зоні АТО, ними на постійній основі не займаються офіційні делегації, підгрупи в рамках Мінських домовленостей, міжнародні правозахисні організації тощо. І найголовніше – їхній правовий статус переважно не дає підстав для великого оптимізму. Справді, не лише у нас, а й за кордоном із більшим ентузіазмом беруться за ті справи, в яких є перспектива швидкого й позитивного вирішення, відповідно, які гарантують політичні чи хоча б моральні дивіденди. В'язні путінського режиму таких бонусів у найближчій перспективі не дадуть.

Загальний список дуже неточний і, вочевидь, неповний. Переважно до нього зараховують 20 засуджених до різних термінів ув'язнення та ще 33 особи, які перебувають під слідством. Але більшість із цих людей – мешканці окупованого Криму, де не діє право й справедливість, куди не можуть потрапити українські консули, представники правозахисних організацій і навіть адвокати зазнають істотних перешкод. Ми точно знаємо про долю тих, хто пов'язаний із кримськотатарськими чи українськими організаціями або є представниками журналістської спільноти. Але нема гарантій, що в тюрмах не перебувають нікому невідомі індивідуальні противники режиму або просто невігідні місцевій владі

активісти. За кримінальними статтями щодо «злісного опору поліції» чи навіть «зберігання наркотиків» можуть критися драми людей, з якими вирішив розправитись режим.

Але серед відомих політв'язнів більшість – це учасники організованого кримськотатарського руху. Серед них лише незначну частину вже засуджено, більшість досі під слідством. Доля цих людей і обнадійлива, й драматична. Кримінальне переслідування проти них переважно відбувається з порушенням не лише міжнародних правових принципів, а й навіть російських законів.

19 серпня 2015 року Північно-кавказький військовий окружний суд Російської Федерації в Ростові-на-Дону завершив розгляд справи так званих «кримських терористів» – Олега Сенцова і Олександра Кольченко, обвинувачених у створенні терористичної організації (осередку «Правого сектора»), підготовці і здійсненні терактів.

Незважаючи на явно політичний характер справи, відсутність прямих доказів і міжнародний резонанс, суд засудив Сенцова і Кольченко відповідно до 20 і 10 років колонії суворого режиму. Дев'ятьма місяцями раніше до семи років позбавлення волі були засуджені двоє інших обвинувачених у «кримському справі» – Геннадій Афанасьєв і Олексій Чирній [1].

В основу обвинувального вироку було покладено висновок, зроблений ще в травні 2014 року і опублікований прес-службою ФСБ Російської Федерації. У ньому заявлялося про затримання на території Республіки Крим членів диверсійно-терористичної групи, основною метою якої були «дестабілізація суспільно-політичної ситуації» на півострові та здійснення впливу на прийняття рішення органами влади Російської Федерації про вихід Республіки Крим з її складу» [2].

Для здійснення цих цілей, за версією ФСБ, група збиралася організувати ряд терактів у великих містах Криму – Сімферополі, Ялті

та Севастополі. Зокрема, планувалося здійснити вибухи пам'ятника Леніну і Меморіалу Вічного вогню, а також серію підпалів офісів політичної сили «Єдина Росія».

Керівником групи, що начебто входить в структуру «Правого сектора», був оголошений Олег Сенцов – відомий український кінорежисер, активний учасник «Автомайдану» і акцій за територіальну цілісність України. Олександра Кольченко, анархіста за переконаннями і учасника антифашистського руху, слідство також вважало членом «Правого сектора» і звинуватило в підготовці і здійсненні терактів. Ні Олег Сенцов, ні Олександр Кольченко своєї провини не визнали, назвавши звинувачення абсурдними і політично мотивованими.

Докази звинувачення багато в чому базувалися на свідченнях двох інших фігурантів справи – фотографа Геннадія Афанасьєва і історика Олексія Чирнія, що пішли на угоду зі слідством і визнали свою провину. Але під час судового засідання по Сенцову і Кольченко, Афанасьєв змінив свідчення, заявивши, що змушений був обмовити себе і Сенцова через погрози і тортур з боку слідства. А наданий Олексію Чирнію незалежний адвокат, незабаром відсторонений судом від справи, Ілля Новіков також угледів в зізнаннях Чирнія ознаки самообмови.

Мотивом до висловлення своєї громадянської позиції Олегом Сенцовим стали події, що почали розгортатися у Криму на початку 2014 року.

Вночі 27 лютого 2014 року в Криму російські військові захопили ключові адміністративні будівлі Сімферополя, а також взяли під контроль аеропорт у Сімферополі і встановили блокпости на в'їзді на півострів. В той же день в будівлі Верховної Ради Криму в присутності озброєних військових був призначений новий глава Ради міністрів АРК Сергій Аксьонов, а також прийнято рішення про проведення референдуму про статус регіону.

Пізніше самопроголошені влади Криму підпорядкували собі міліцію, прокуратуру та інші відділення українських силових структур. Російські війська за підтримки парамілітарного угруповання, яке назвало себе «самооборона Криму», поступово почали захоплювати військові частини, розташовані на півострові.

16 березня 2014 в автономії відбувся «референдум» про статус Криму. Згідно з його результатами, близько 97% тих, хто проголосував підтримали приєднання півострова до Росії. 18 березня Держдума

Російської Федерації прийняла закон про входження Криму до складу Росії.

З моменту, коли російські військові почали захоплювати адміністративні будівлі, в Сімферополі та інших містах Криму почалися протести проти окупації півострова. Аж до травня на вулицях кримських міст проходили пікети і демонстрації. Учасники протестів проти військового вторгнення Росії не тільки влаштовували мітинги, але і надавали підтримку українським військовим, дислокованим на півострові, проводили графіті-акції, допомагали журналістам і вели агітацію серед населення.

Самопроголошені влади Криму жорстко реагували на цю активність. Лідери протестів були викрадені напередодні «референдуму» і тижнями утримувалися в полоні. Активістів били і заарештовували. 15 березня 2014 року було знайдено вбитим Решат Аметов, якого 3-го березня викрали представники «самооборони». Багатьом активістам довелося покинути територію півострова.

З лютого по березень мешканці Сімферополя координувалися в соціальних мережах і проводили збори, на яких обговорювали плани протестів проти військового вторгнення. Олександр Кольченко, Олег Сенцов і Геннадій Афанасьєв були активними учасниками цих зустрічей. Незалежно один від одного, вони брали участь у багатьох мітингах, чергували біля українських військових частин. Сенцов на своїй машині допомагав вивозити українських військових на материк. Афанасьєв брав участь у записі проукраїнських відеороликів.

В ніч з 10 на 11 травня, на квартирі у Олега Сенцова співробітниками ФСБ був проведений обшук, а сам режисер заарештований. Олександр Кольченко був схоплений через шість днів в центрі Сімферополя, де він перебував разом зі своїми друзями.

За день до арешту Сенцова, в момент отримання виготовленого оперативниками ФСБ муляжу вибухового пристрою, був заарештований Олексій Чирній. На думку адвокатів, в справі Чирнія були присутні всі ознаки провокації на вчинення злочину співробітниками ФСБ. В той же день, 9-го травня, по дорозі на парад на честь дня перемоги, заарештували Геннадія Афанасьєва.

Соратники засуджених активістів вважають, що вирок – це помста за їх участь в протестах проти окупації, акт залякування для кримчан, незгодних з анексією, а також створення образу ворога і атмосфери страху перед «терористичною загрозою» на півострові.

Незважаючи на те, що Олег Сенцов і Олександр Кольченко є громадянами України, не відмовлялися від цього громадянства, їх не

позбавляли цього громадянства, вони не виявляли бажання отримати громадянство Російської Федерації і наполягали на українському громадянстві в суді – слідчі, як і судді, офіційно кваліфікують їх як громадян Росії. Олег і Олександр неодноразово висловлювали протест проти нав'язування їм російського громадянства.

24 листопада 2015 року Колегія Верховного суду РФ залишила вирок Сенцова і Кольченка без змін, відхиливши апеляцію їхніх адвокатів.

У лютому 2016 року Олег Сенцов був етапований до Якутії (Якутськ) для відбування покарання. Тоді ж Олександр Кольченко був направлений в колонію міста Копейська Челябінської області, де знаходиться до цього часу.

Після двох років арешту, суду та відбування покарання в різних російських в'язницях, 14 червня 2016 року Геннадій Афанасьєв і ще один український політв'язень в РФ Юрій Солошенко були вислані на Україну в обмін на одеських журналістів Олену Гліщінську і Віталія Діденка. Останні звинувачувалися в організації «Народної ради Бессарабії», яку правоохоронні органи України підозрювали в створенні умов для відокремлення південних районів Одеської області.

На даний час Геннадій Афанасьєв активно займається організацією громадських та політичних акцій на захист політичних в'язнів, що знаходяться у тюрмах Росії.

На церемонії закриття Московського міжнародного кінофестивалю в кінці червня 2014 року голова спілки кінематографістів України Сергій Тримбач звернувся до президента Росії Володимира Путіна з проханням звільнити Сенцова, і до цього прохання приєднався президент ММКФ Нікіта Міхалков. «Я сподіваюся, що Тримбача почули, і сподіваюся, що мене також почують. Я приєднуюся до звернення голови Спілки кінематографістів України і прошу звільнити Олега Сенцова», – сказав Міхалков [3].

У червні 2016 року лист на захист Олега Сенцова підписали всесвітньо відомі кінорежисери – іспанець Педро Альмодовар, фін Акі Каурісмякі, француз Бертран Таверньє, британці Кен Лоуч і Майк Лі, німці Фолькер Шльондорф і Вім Вендерс, поляки Анджей Вайда, Агнешка Холланд і Кшиштоф Зануссі, угорець Бела Тарр і багато інших. У своєму зверненні до президента Росії Володимиру Путіну вони просили забезпечити безпеку Сенцова, а також провести об'єктивне і неупереджене розслідування цієї справи.

В листопаді 2017 року члени журі документального конкурсу кінофестивалю «Листопад» закликали звільнити українського режисера.

Джонні Депп закликає звільнити українського режисера Олега Сенцова, засудженого за сфабрикованою справою на 20 років в Росії. Актор взяв участь в кампанії «В ув'язненні за мистецтво» (Imprisoned For Art), де разом з іншими колегами по цеху вимагає випустити з в'язниць людей мистецтва, заарештованих за свої переконання [4].

Український продюсер Анна Паленчук організувала серію акцій на підтримку Олега Сенцова, а також збір коштів для його родини. У липні за участю Анни Паленчук, в київському видавництві Laugus вийшла збірка оповідань Олега Сенцова, написаних ним ще до арешту. Половина коштів від продажу книги піде на оплату адвокатів і допомогу дітям Олега.

6 квітня 2017 року на екрани кінотеатрів вийшов документальний фільм Аскольда Курова «Процес: Російська держава проти Олега Сенцова» [5].

Питання українських політичних в'язнів наприкінці січня 2017 року актуалізувала Парламентська асамблея Ради Європи, коли з ініціативи української делегації схвалила резолюцію «Напади на журналістів і свобода ЗМІ в Європі» з вимогою до Росії звільнити режисера Олега Сенцова і журналістів Романа Сушенка та Миколу Семену. Росія не виконала резолюцій, і, як вважають правозахисники, навряд чи виконає. Але такий механізм залишається однією з форм міжнародного тиску на неї для звільнення політичних в'язнів.

За словами українських правозахисників, проти громадян України Федеральна служба безпеки Росії частіше використовує

антитерористичне і антиекстремістське законодавство – воно найбільш репресивне і дає дуже широкі можливості, щоб довільно залучати невинних людей до відповідальності.

Попри роботу, яку ведуть українське зовнішньополітичне відомство, Міністерство юстиції та низка інших держструктур, питання звільнення політичних в'язнів лишається доволі складним. Торік із російського полону повернулося п'ятеро українців. Після оголошення вироку влада РФ обміняла Надію Савченко на російських спецпризначенців Александра Александрова та Євгенія Єрофєєва, а Геннадія Афанасьєва та Юрія Солошенка — на організаторів «Народної ради Бессарабії» українців Олену Гліщинську та Віталія Діденка. Окрім того, на початку літа із Криму втік звинувачуваний чи то в екстремізмі, чи то в розпалюванні ненависті Юрій Ільченко. І наприкінці листопада до України повернувся Хайсер Джемілев, син Мустафи Джемілева, лідера кримськотатарського народу, який фактично відбув «покарання» в РФ. Водночас у Росії з'явилися нові обвинувачені, так звані диверсанти, колишні військові, які нібито готували підриви критичних для інфраструктури Криму об'єктів. Кремль відмовляється видавати на обмін уже засуджених громадян України, зокрема Олега Сенцова, Миколу Карпюка, Станіслава Клича. Ситуація останнього ускладнена тим, що в російському полоні в чоловіка почалися психічні розлади. Однак влада держави-агресора на це не зважає.

Якщо говорити про конкретику, то МЗС регулярно публікує ноти протесту й вимагає звільнити незаконно утримуваних українців. Крім того, питання визволення політв'язнів порушують під час двосторонніх зустрічей та у форматі тристоронньої контактної групи. Також тема переслідування українців звучить на постійних радах ОБСЄ, в Комітеті міністрів Ради Європи, у межах ООН тощо. Утім, здається, ці методи на Росію не діють. До того ж Україна має понад сотню людей, що перебувають у полоні в ОРДІЛО: як військових, так і цивільних. І на їх звільнення теж необхідно працювати. Але, як дорікають правозахисники, формат Мінська й тут виявляється не надто дієвим. Причин називають кілька. Одна з основних – політизація процесу повернення українців. Використання Москвою, а подекуди й Києвом, полонених та політв'язнів у своїх інтересах. Зарадити цьому могло б створення окремого гуманітарного переговорного майданчика, як переконують у правозахисних організаціях.

Варто зазначити, що нині в межах мінських перемовин існує гуманітарна група, яка опікується, зокрема, й питаннями обмінів. Але в ній присутня політична складова. До того ж, коли представники цієї групи намагаються заговорити про Крим чи політв'язнів, вони наштовхуються на спротив РФ. Мовляв, парафія переговорів – лише те, що стосується Донбасу. Альтернативою могло б стати створення окремого переговорного майданчика паралельно з Мінськом. Тим паче, що на необхідності запровадження такого формату щодо Криму наголосив і Європарламент у своїй резолюції, прийнятій 16 березня 2017 року.

Для вирішення цього питання правозахисники нещодавно підготували концепт стратегії, який теоретично полегшив би роботу зі звільнення політв'язнів та полонених. Правозахисники пропонують вивести питання обмінів та звільнень суто в гуманітарну сферу. Крім того, запропоновано створити Національне довідкове бюро, в яке компетентні органи, як-от СБУ чи ГПУ, вносили б дані щодо в'язнів та полонених. Це дало б змогу систематизувати вже наявну інформацію і допомогло б родичам оперативно діставати дані про своїх рідних: місцеперебування, статус, стан здоров'я, можливі судові процеси тощо. Окремо правозахисники наголошують на необхідності визнати війну на Донбасі не «антитерористичною операцією», а міжнародним збройним конфліктом. Це, своєю чергою, врешті визначить юридичний статус військових та цивільних, яких утримують на території самопроголошених «республік».

Правозахисники додають, що вже нині Україна могла б задіяти Женевські конвенції і використовувати міжнародні норми гуманітарного права, показавши таким чином світу, що конфлікт є справді міжнародним, а не внутрішнім, як це намагається подати Росія. До того ж у питанні міжнародних судів держава могла б мінімізувати майбутні втрати. Адже ніхто не знімає з неї відповідальність перед громадянами.

Упродовж трьох років, фактично з моменту появи політичних в'язнів, родини затриманих скаржаться на відсутність відповідального. Тобто людини чи органу влади, які опікувалися б питанням переслідуваних українців і координували роботу з їх звільнення. Торік восени при МЗС створили громадську платформу, яка об'єднала різні ГО та зовнішньополітичне відомство у цьому питанні. Але зробленого виявилось недостатньо. Учасники зустрічей нарікають на їх нерегулярність і відсутність представників інших відомств, що може нівелювати непогану від початку ідею.

Правозахисники зауважують, що жодна з державних структур не проти створення такого координаційного центру. На підтримку цього, наприклад, висловлювалася та ж таки СБУ. Втім, за ці три роки далі розмов справа не просунулася. А платформа при МЗС – це не та інституція, що діє постійно.

Наразі можна констатувати, що виконаною роботою ми завдячуємо окремим особам у кожній владній структурі, які переймаються питанням ув'язнених з політичних мотивів або ж полонених в ОРДІЛО. Водночас – і на цьому наголошують правозахисники – в Україні досі не існує системної стратегії ефективної протидії Росії, окрім нот протесту. Тому питання полонених і ув'язнених лишається невирішеним. Це, своєю чергою, дає змогу використовувати його з політичною метою або заради піару.

Список використаних джерел та літератури:

1. Комитет солидарности (группа поддержки крымских заложников). За что осуждены Сенцов и Кольченко? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://solidarityua.info/za-chto-arestovany-oleg-sentsov-i-aleksandr-kolchenko>. – Назва з титул. екрану.

2. BBC Україна. Дело Сенцова: в чем обвиняют режиссера? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2015/07/150721_ru_s_sentsov_trial_beginning. – Назва з титул. екрану.

3. ZN.ua. Керівництво Венеціанського фестивалю виступило на захист Олега Сенцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/CULTURE/kerivnictvo-venecianskogo-festivalyu-vistupilo-na-zahist-olega-sencova-184251_.html. – Назва з титул. екрану.

4. Українська правда. Джонні Деп висловився на підтримку Олега Сенцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tabloid.pravda.com.ua/focus/582c9e9d69947>. – Назва з титул. екрану.

5. НСКУ. Фільм «Процес» про справу Олега Сенцова виходить в український прокат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrkino.com.ua/kinotext/news/?id=7529>. – Назва з титул. екрану.

АКТУАЛЬНІ ЗМІНИ В РОБОТІ ВІДДІЛІВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТІВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ

Міністерство юстиції України продовжує реалізацію політики спрощення доступу громадян до адміністративних послуг. Відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 26.08.2015 № 1593/5 «Деякі питання організації роботи відділів державної реєстрації актів цивільного стану, пов'язаною з державною реєстрацією народження дитини (зі змінами) у пологових будинках, інших медичних закладах, де приймаються пологи, впроваджено новий сервіс реєстрації народження дитини. Суть пілотного проекту полягає у можливості отримання свідоцтва про народження дитини ще до виписки з пологового будинку. Це є можливим завдяки роботі у пологовому будинку працівника відділу державної реєстрації актів цивільного стану, який здійснює прийом документів та вручає свідоцтва про народження.

У Хмельницькому міському перинатальному центрі та в Хмельницькому обласному перинатальному центрі Хмельницької обласної лікарні відкрито кабінети де можна отримати перший документ новонароджених, попередньо подавши заяву та необхідні документи.

Якщо батьки обрали ім'я своїй дитині, працівники Хмельницького міського відділу державної реєстрації актів цивільного стану Головного територіального управління юстиції у Хмельницькій області щодня, крім вихідних приймають документи в Хмельницькому міському перинатальному центрі та Хмельницькому обласному перинатальному центрі Хмельницької обласної лікарні.

У Хмельницькому міському перинатальному центрі проект стартував 1 вересня 2015 року, за цей період було зареєстровано 1094 дітей. В Хмельницькому обласному перинатальному центрі Хмельницької обласної лікарні виїзний прийом громадян відбувається з кінця квітня цього року, за цей період тут було зареєстровано 260 дітей.

З кожним днем цей проект набирає все більших і більших обертів, людям це подобається і вони ним користуються, про що свідчать цифри. Станом на листопад місяць цього року, 48% батьків

надали перевагу державній реєстрації народження дитини саме в пологових будинках.

Які ж документи потрібні для державної реєстрації народження дитини?

Заявник повинен пред'явити такі документи:

- паспорти батьків;
- свідоцтво про шлюб;
- медичне свідоцтво про народження.

Якщо заявник – стороння особа, то обов'язкова наявність паспорта заявника.

Якщо батьки мають різні прізвища після реєстрації шлюбу, то присутність обох батьків при державній реєстрації народження обов'язкова.

У випадку, коли мати дитини не перебуває у шлюбі, запис про батька дитини проводиться за прізвищем та громадянством матері, ім'я та по батькові – за бажанням матері. Заявником може бути як мати дитини так і стороння особа.

Також у полових будинках проводиться визнання батьківства, за спільною заявою батька та матері дитини, присутність обох обов'язкова.

Міністерством юстиції України запроваджено пілотний проект по реєстрації шлюбів за 24 години.

В рамках пілотного проекту мінімальний термін для реєстрації шлюбу з моменту подання заяви буде скорочено з 30 днів до 1 доби. Екстрена реєстрація шлюбів з серпня ц.р. вводиться в Одесі, Львові, Києві, а також у Сєвєродонецьку та Маріуполі з урахуванням інтересів військовослужбовців, які беруть участь у антитерористичній операції, і в Херсоні з урахуванням інтересів жителів анексованого Росією Криму

Наречені, які вирішили скористатися даною послугою, можуть звернутися до організатора шлюбної церемонії. Інформація про організаторів розміщена на сайті Міністерства юстиції і на сайтах Головних територіальних управлінь юстиції. Нареченим необхідно обрати час і місце проведення реєстрації шлюбу, укласти відповідний договір з організатором і прийти на реєстрацію власного шлюбу. Свідоцтво про шлюб видаватиметься одразу. Міністерство юстиції передбачає, що в окремих містах сервіс з реєстрації шлюбів працювати цілодобово.

З 2017 року Міністерство юстиції планує поширення даної послуги на всі регіони.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України» від 14.07.2016 № 1474-VIII внесено зміни до ст. 14,15 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» щодо відсутності позначки в паспорті громадянина України про реєстрацію шлюбу і його розірвання та видачі свідоцтва про державну реєстрацію шлюбу кожному з подружжя. Відтепер громадянам для вирішення власних питань в органи потрібно буде подавати свідоцтво про шлюб, свідоцтво про розірвання шлюбу або рішення суду про розірвання шлюбу.

Міністерством юстиції України запроваджено пілотний проект, який дає змогу фізичним особам подавати заяви (звернення) до відділу державної реєстрації актів цивільного стану через мережу Інтернет з використанням Веб-порталу «Звернення у сфері державної реєстрації актів цивільного стану».

Веб-портал «Звернення у сфері державної реєстрації актів цивільного стану», адреса якого <http://dracs.minjust.gov.ua>, є офіційним сервісом щодо подачі заяв або звернень у сфері державної реєстрації актів цивільного стану та є доступним усім користувачам мережі Інтернет.

З використанням функціональних можливостей Веб-порталу користувач може:

- 1) заповнити наступні види заяв:
 - про державну реєстрацію шлюбу;
 - про державну реєстрацію розірвання шлюбу;
 - про державну реєстрацію зміни імені;
 - про внесення змін до актового запису цивільного стану, їх поновлення та анулювання;
 - про повторну видачу свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану та витягів з Державного реєстру актів цивільного стану громадян, або звернення щодо їх формування;

Також записатися на :

- попередній запис на прийом щодо державної реєстрації народження;
- попередній запис на прийом щодо державної реєстрації смерті.

Заяви повинні містити електронний цифровий підпис фізичної особи або бути підписаними під час її особистого звернення до відділу

державної реєстрації актів цивільного стану не пізніше трьох робочих днів після отримання повідомлення про результати розгляду заяви (звернення).

Строк державної реєстрації актів цивільного стану, розгляду заяв про внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання відраховується від дати надходження заяви фізичної особи з накладенням електронного цифрового підпису або дати її підписання особою у відділі державної реєстрації актів цивільного стану.

2) надіслати до відділів державної реєстрації актів цивільного стану скан-копії документів, необхідних для розгляду заяв користувача;

3) здійснити попередній запис на відвідування відділу державної реєстрації актів цивільного стану із зазначенням зручних дати і часу з питань, які входять до компетенції відділу;

4) оплатити з використанням платіжних систем послуги відділу державної реєстрації актів цивільного стану;

5) отримати консультації працівників відділу державної реєстрації актів цивільного стану щодо надісланих через Веб-портал заяв або звернень.

Подання до відділів державної реєстрації актів цивільного стану звернень щодо заяв у сфері державної реєстрації актів цивільного стану через мережу Інтернет не звільняє від необхідності особистого звернення користувача до відділу та подання ним документів, передбачених законодавством.

За достовірність даних, поданих до відділів державної реєстрації актів цивільного стану через Веб-портал, відповідає користувач.

За результатами розгляду звернення щодо запису на попередній прийом через Веб-портал до особистого кабінету користувача надсилається повідомлення, у якому зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, посада та контактний телефон особи, яка буде здійснювати прийом, а також дата і час прийому.

Запрошуємо скористатись послугами Веб-порталу «Звернення у сфері державної реєстрації актів цивільного стану», який знаходиться на сайті Міністерства юстиції України (розділ «Онлайн-сервіси») та на сайті ДП «Національні інформаційні системи» (розділ «Кабінет електронних сервісів»), через мережу Інтернет. А також у нас є сторінка у соцмережі фейсбук – Хмельницький міський відділ ДРАЦС, можна залишати коментарі, питання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Наказ Міністерства юстиції України від 26.08.2015 № 1593/5 «Деякі питання організації роботи відділів державної реєстрації актів цивільного стану, пов'язаною з державною реєстрацією народження дитини (зі змінами) у пологових будинках, інших медичних закладах, де приймаються пологи

2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України» від 14.07.2016 № 1474-VII

3. Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану».

4. Веб-портал «Звернення у сфері державної реєстрації актів цивільного стану» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dracs.minjust.gov.ua>.

5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 червня 2015 року № 669-р. «Про реалізацію пілотного проекту у сфері державної реєстрації актів цивільного стану».

6. Наказ Міністерства юстиції України від 09.07.2015 року №1187/5 в 2015 році у відділах державної реєстрації актів цивільного стану запроваджено пілотний проект з подачі заяв у сфері державної реєстрації актів цивільного стану через мережу Інтернет.

С.Я. Рабовська,

*кандидат юридичних наук, доцент
(м. Київ)*

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ АДВОКАТУРИ Й ДЕРЖАВИ

Місце адвокатури в суспільстві визначається через взаємодію адвокатури та держави. Перш за все воно обумовлене тим, що з одного боку, адвокат може виступати захисником посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, представляти їх інтереси в судочинстві, а з іншого боку – адвокатура може виступати й захисником інтересів як окремої людини, так і громадського суспільства.

Двоїста позиція адвокатури в структурі суспільних відносин в силу характеру функцій, покладених на неї суспільством і державою, дозволяє саме їй пов'язувати воедино інтереси суспільства в

державній системі та сприяє встановленню рівноваги між останніми. У зв'язку з чим виникає необхідність дослідження системи взаємодії держави та адвокатури.

Держава знаходиться на етапі формування нового правового обґрунтування діяльності адвокатури, яка за час свого існування отримала велику значимість. Відзначивши в статті 59 Конституції України волю народу, гарантувати кожному право на отримання правової допомоги та прийнявши Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», держава істотно розширила визнання сфери дії адвокатури, у відповідності до європейських стандартів підвищення її авторитету в суспільстві. В Україні тривають дискусії з приводу допустимості втручання держави в діяльність адвокатури, визначення місця адвокатури в суспільстві.

Питання правового статусу інституту адвокатури та його взаємовідносин з органами державної влади в тій чи іншій мірі розглядалися у роботах зарубіжних та вітчизняних науковців. Окремим аспектами цієї проблематики присвячували свої праці: М.Ю. Барщевський, Є.Ю. Бова, О.Д. Бойко, Т.В. Варфоломєєва, Є.В. Васьковський, О.П. Галоганов, І.Ю. Гловацький, В.Г. Гончаренко, С.В. Гончаренко, О.С. Деханов, А.В. Козьмініх, А.Г. Кучерена, С.Е. Лібанова, Р.Г. Мельніченко, Н.Ю. Сакара, В.О. Святоцька, О.Д. Святоцький, Л.В. Тацій, О.Г. Яновська та інші вчені.

Адвокатура функціонує в певній системі державних і суспільних механізмів й покликана сприяти захисту правових інтересів громадян насамперед цього суспільства та держави, вона відіграє фундаментальну роль для встановлення та підтримання верховенства права й захисту прав людини. Вона є комплексним проявом як державного, так і суспільного інтересу, оскільки саме через адвокатуру й завдяки їй правова держава реалізує можливість забезпечення своїм громадянам їхніх прав і свобод. Адвокатура – унікальне юридичне явище, єдина організація, яка виконує державну функцію і не є при цьому державним органом. Адвокатура, навпаки, зберігає незалежність від держави. [3, с. 431].

Нормативному регулюванню взаємовідносин адвокатури України та держави присвячена стаття 5 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яка закріплює незалежність адвокатури від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб. Держава створює незалежні умови для діяльності адвокатури й забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності.

Незалежність адвокатури визначається як стан балансу між інтересами цього інституту й держави. Однак, незважаючи на незалежне становище адвокатури від держави, вона реалізує функції, що мають загальнодержавне значення й відображають публічний інтерес суспільства. Адвокатура є в силу свого історичного місця в суспільстві й державі є правозахисним інститутом, здатним здійснювати, як слушно стверджує С.Е. Ліанова, конституційний громадський нагляд за дотриманням конституційних прав і свобод громадян та організацій у відносинах з чиновниками, що зумовлено насамперед не тільки її самоврядністю, основою на вільному волевиявленні та професіоналізмі членів у галузі знання права, а й економічною незалежністю від держави [4, с. 193].

Одним з можливих способів зближення адвокатури й держави є визнання за адвокатурою першочергового права на заміщення вакантних судових посад. Наприклад, у Великобританії суддею може стати практикуючий впродовж довгого часу адвокат, який добився значного успіху у своїй діяльності [5, с. 6].

Якщо розглядати Німеччину, то до адвокатської діяльності допускають лише ту особу, яка відповідно до Закону «Про суддів» є придатною до виконання суддівських обов'язків. Тобто претендент на посаду адвоката прирівнюється до кандидата на високу посаду судді, через що адвокати та судді починають свою правову підготовку разом. Така підготовка проводиться протягом двох років. По декілька місяців стажисти працюють в судах, органах прокуратури, органах місцевого самоврядування, і безпосередньо з адвокатами.

У Законі 1971 року Франції підкреслюється те, що «адвокати є помічниками правосуддя».

Греція у своєму Кодексі 1980 року закріпила, що інститут адвокатури характеризується як «орган правосуддя».

Адвокатура у Латвії є невід'ємною частиною правосуддя і позиція цього органу повинна враховуватися усіма державними установами. Відповідно до Закону Литви «Про адвокатуру» адвокатура є незалежною частиною правової системи держави.

У Болгарії адвокатська діяльність прирівняна до діяльності суддів і до того ж адвокатам надано право ініціювати дисциплінарне переслідування порушників його професійних прав. Він користується рівною повагою з суддями, і взаємодіє з останніми на рівні взаємодії суддів та юрисдикційних, адміністративних та інших органів країни.

Адвокат стоїть на сторожі справедливості й законності, тоді як адвокатура в цілому сприяє реалізації ідеї правової держави.

Виходячи з вищезазначеного, можна дійти висновку, що стандарти кваліфікаційного адвокатського іспиту повинні бути ідентичні стандартам суддівських іспитів. Можливо, спочатку можна було б зберегти двоступеневу форму іспиту для адвоката: спочатку адвокатський іспит, потім – суддівський [5, с. 6].

Держава, одержавши в особі адвокатів кваліфікованих суддів, стане більше довіряти цьому інституту громадського суспільства, а адвокатура буде вносити у систему судочинства свої демократичні традиції. У більшості країн світу, де існує розвинута правова система, саме так і відбувається. Фактично всі судді в даний час є членами адвокатури [6, с. 311].

На думку деяких науковців, на сучасному етапі розвитку громадського суспільства адвокатурі протистойть держава в особі державного апарату [7, с. 180]. Слід зауважити на тому, що ця думка ґрунтується на змішанні різних державно-правових понять: держава, уряд, чиновник. Дійсно, адвокату постійно доводиться вступати в протиборство з державними службовцями, чиновниками, які в масовій свідомості й уособлюють конкретну державу [8, с. 11].

С.А. Деханов зазначив, що «здорова» адвокатура, яка оснований свою діяльність на законі, не може бути опозиційною інституту держави, державної влади. Опозиційною – уряду щодо тактики та стратегії проведення зовнішньої або внутрішньої політики – так; опозиційної некомпетентному чиновнику – так; опозиційної держави – ні [5].

Діяльність адвокатури та держави спрямована на єдино значиму мету – захист прав і свобод людини і тому не може бути протиставлена одна іншій. Так, як і держава, адвокатура здійснює свою діяльність на основі Конституції України, відповідно до якої вищою конституційною цінністю оголошені права і свободи людини та громадянина, а їх захист – обов'язок держави. Тому відносини адвокатури й державної влади в суспільстві повинні носити рівноправний характер.

Держава, яка визначає себе як правова, має бути зацікавлена в тому, щоб адвокатура була високопрофесійним інститутом. Держава повинна забезпечувати незалежність адвокатури й доступність юридичної допомоги; сприяти здійсненню заходів щодо підвищення кваліфікації адвокатів, вживати заходів щодо захисту адвокатів від переслідувань, необґрунтованих обмежень їх професійної діяльності [9, с. 231].

Таким чином, опозиція адвокатури й держави неможлива, а стосунки між ними мають розвиватися лише як партнерські, що передбачає відсутність підпорядкованості один одному, наявність кореспондуючих прав і обов'язків, взаємодії відповідальності за порушення умов партнерської взаємодії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
2. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №27. – Ст. 282.
3. Подоляка А.М. Захист прав і свобод громадян засобами адвокатури / А.М. Подоляка // Форум права. – 2009. – №1. – С. 429-433.
4. Либанова С.Е. Российская адвокатура – правозащитный профессиональный независимый институт гражданского общества в механизме обеспечения конституционных прав и свобод / С.Е. Либанова // Механизм реализации и защиты прав личности: Матер. VIII Межрегион. науч.-практ. конф. (27 нояб. 2009 года). – Екатеринбург, 2010. – С. 189-196.
5. Деханов С.А. Адвокатура, гражданское общество, государство [Электронный ресурс] / С.А. Деханов. – Режим доступа: <http://base.garant.ru/5126972>.
6. Бернам В. Правовая система США / В.Бернам. – М. : Новая юстиция, 2006. – 1216 с.
7. Хазипова Х.М. Место адвокатуры в современном Российском обществе / Х.М. Хазипова // Вестник Удмурдского ун-та. – 2007. – №6. – С. 179-183.
8. Марченко М.Н. Взаимодействие государства и гражданского общества: вопросы теории / М.Н. Марченко // Государство и гражданское общество: правовые проблемы взаимодействия : Сб. статей Международного НПКи г. Туапсе. – Туапсе: Изд-во ТГУ, 2007. – С. 11.
9. Козьмініх А.В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в сучасній науці / А.В. Козьмініх // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / ОНЮА. – Одеса : Фенікс, 2009. – Вип. 36. – С. 228-235.

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЦИВІЛЬНОМУ І КАРНОМУ ПРАВІ КНЯЖОЇ УКРАЇНИ

Вітчизняні правознавці та історики об'єднують під неоднозначним терміном «княжа доба» – період історичного розвитку Русі та князівств, що виникли на її землях в IX–XII ст. Тодішня державність персоніфікувалася в особі князя: вірність князеві була свідченням лояльності до держави, зміни державного устрою та права, що здійснювалися князями або від їхнього імені [1; 2; 3; 4]. Тобто право княжої доби, – це система встановлених чи санкціонованих князем загальнообов'язкових правил поведінки, що виражала волю й захищала інтереси князів та знаті, їхню власність на землю, узаконювало залежність підлеглих князя [6].

Розглядаючи історію українського судочинства (судового процесу) княжої доби, зокрема, дотримання прав людини в тогочасному праві, науковці поділяють його на цивільний, карний та адміністративний процес [5, с. 7; 7], зауважуючи при цьому, що саме «власне право, зокрема державне, більш, ніж інші ділянки творчості українського народу, свідчить про його державне минуле» [5, с. 7].

Науковці відзначають, що княжий суд чинив сам князь, як зверхній суддя краю, або ж його урядовці від його імені. Тогочасна судова влада належала до основних прерогатив княжого уряду, а обов'язок судити своїх громадян вважався основним обов'язком князя. Княжі урядовці, які судили з уповноваження князя і з його імені, самостійної судової компетенції не мали, а судили лише за велінням князя. Найважливішим судовим урядовцем князя був судовий тивун (тіун), ідентичний з вирником, який заступав князя і був наділений судовою владою в найважливіших карних справах (вбивство), в яких накладалася публічна кара вири. Вирник накладав кару на винуватців і стягав її до княжого скарбу. В цьому йому допомагав або ж самостійно проводив судові розправи та виносив вирoki в незначних справах – металник (мечник), де карою була «продажа». Вітчизняні науковці вважають металника судовим писарем чи урядовцем, який проводив божі суди. Допоміжними та виконавчими органами суду в княжу добу були урядовці (детські, отроки, писці, ябедники), які не мали права юрисдикції [5, с. 11].

Джерелами процесуального права княжої доби, на думку таких знаних дослідників, як П. Беляев [1], М. Владимирский-Буданов [2], Р. Лашенко [3], О. Лотоцький [4], Я. Падох [5], М. Чубатий (1947) [7], L. Goetz [8] та ін., є стародавнє звичаєве право, апробоване і частино модифіковане княжими розпорядженнями і судами. Серед них, важливим джерелом дослідження історії права та суспільних відносин княжої доби є найвизначніший пам'ятник тогочасного процесуального права – збірка давньоруського права «Руська Правда». Цей збірник, що містить норми кримінального, процесуального, спадкового і торговельного права, був складений в Київській державі в XI–XII ст. на основі звичаєвого права [6].

Ярослав Падох у своїй праці «Нарис історії українського судового процесу в княжу добу» (1990), зауважує, що цивільне процесуальне право – це встановлені державою норми «поступування перед судом, які мають за мету встановити, охороняти і здійснювати права одиниць і в цей спосіб водночас зберігати приватний правопорядок». Першим завданням цивільного процесу є «встановлення правдивого правового стану, яке закінчується вироком», а другим – «примусове здійснення того правового стану, що має назву екзекуції» [5, с. 39].

На думку Я. Падоха, кримінальний процес ставить собі за мету «вислідити злочинців, тобто осіб, що порушили норми публічного правопорядку і, встановивши їхню вину, покарати їх». В княжу добу ці обидва процеси були невідокремлені, адже в приватному і публічному праві, панував приватно-правний принцип. Тобто тогочасне судочинство «спиралося на самопоміч, спочатку роду і сім'ї, а відтак одиниць». Однак, із «народженням і зміцненням держави в судочинство вривається сторонній чинник, який поступово обмежує самопоміч сторін і з часом віддає судівництво у треті руки – публічних судів» [5, с. 39]. За сторонами процесу залишається «щораз вужче коло свободної диспозиції процесовими діями перед публічним судом, а самопоміч допускається тільки у виїмкових випадках» [5, с. 40].

Шлях розвитку судового процесу княжої доби йде від самопоміч до суду, від процесу приватного до публічного. Упорядкованій судовій системі відповідає й упорядкована система судочинства, яка проводилась у межах тогочасних княжих (державних), громадських, домініяльних і церковних судів. Система судочинства княжої доби діяла на «заасадах єдності, загальності, диспозитивності, змагальності, явності, усності, безпосередності й поміркованого формалізму». Головною в судовому процесі, як і в

матеріальному праві, була приватно-правна засада. Тобто, всі цивільні й карні справи розглядалися за єдиним процесом, лише деякі справи щодо церковних людей розглядалися з дотриманням правил церковного процесу. Судовий процес «починався на домагання покривдженої сторони, але вже народжувалося офіційне обвинувачення, яке міг внести князь, як найвищий суддя і сторож публічного порядку». Тобто, всі тогочасні суди намагалися проводити судові процеси в цивільних чи кримінальних справах публічно та прилюдно [5, с. 41].

Участь у судовому процесі («тяжі»), як змаганні спірних сторін в суді, брала участь третя сторона, тобто громада або її представники – «лучші люди», які наглядали за «збереженням порядку – розправи» та встановлювали «вислід процесового змагання». Розправа контролювала судочинство, зокрема, дотримання прав людини під час судового процесу, і впливала на нього. Судовий процес проводився усно, а присутність на суді сторін і свідків забезпечувала «безпосередність судочинства». Формалізм дій під час процесу княжої доби, зокрема «взаємних заяв сторін, був наявний», але ще «не надто строгим» [5, с. 41].

Сторонами судового процесу в княжу добу могли бути фізичні й правні особи (верв, церква), хоча спочатку ними були лише «рід, сім'я або й громада», а згодом стороною процесу «стає звільнений з оков спільноти індивід». Тому рішення суду мало значні наслідки на «цілу сім'ю (поток і розграблення) або й цілу громаду (вира)» і при цьому класової чи статевої різниці не існувало. Хоча «жінкам не вільно було свідчити, а право свідчення закупів було обмежене». Вони все ж мали право бути сторонами в судовому процесі. Коли ж приватні особи не виступали з обвинуваченням, тоді стороною обвинувачення був князь (князівство, держава). При цьому публічними обвинувачами, як правило, були княжі й судові урядовці, ябедник і мечник. Позивач (обвинувач), а також противна сторона (відповідач – авт.), при цьому називалися «істець» (від слова іск – правіж), «суперники» чи «сутяжники». Однак «вимога особистої явки на суді не сприяла виникненню судових заступників сторін (адвокатів – авт.)», а «їх передвісниками можна уважати «добрих людей», які, зазвичай два, з'являлися на розправу зі сторонами». В XIII ст. у судовому процесі появляються справжні, хоч ще й не професійні, судові заступники (адвокати – авт.) [5, с. 42].

Початок тогочасного судового процесу повністю залежав «від покривдженого» (потерпілого – авт.), який укладав «договір зі своїм

противником щодо передачі спору під розгляд суду», або ж взивав «противника до суду на означений реченець». Неявка викликаного до суду могла привести до заочного вироку. Коли ж відповідач не бажав укласти договір чи добровільно «вдатися до суду», його можна було за дозволом князя чи посадника «зв'язати і взяти силою». Проте заарештований («взятий силою») міг звільнитися, «склавши поруку», головною умовою її забезпечення було «встановлення закладу» («кидання шапки») чи примирення в присутності судового урядовця (дітського). Деколи покривдженому (потерпілому – авт.) доводилося самому ще перед судовою розправою встановлювати особу злочинця або ж розшукувати втрачену чи викрадену річ. Найбільш помітними інституціями судового слідства княжої доби були: свод і гонення слідом [5, с. 42].

Свод, – це один із найдавніших інститутів українського звичаєвого права, який був не тільки підготовкою до судового процесу в княжу добу, але й самим процесом, що призводив до вироку чи екзекуції (примусового виконання – авт.). Пізніше свод став засобом для повернення втраченого (вкраденого, згубленого) майна (коней, худоби) чи невільників, виявлення злочинця [5, с. 42]. Вислід своду не тільки вирішував судовий процес, але й завжди попереджав публічне оголошення про втрату речі (майна), яке мало відбутися впродовж трьох днів з часу втрати, а коли ж особа, що викрала річ, повертала її впродовж трьох днів після оголошення, вона звільнялася від покарання. Однак, коли в особи після цього терміну знаходили річ, її звільняли від покарання лише тоді, коли вона могла доказати, що набула її правно та вказати від кого її набула та свого попередника. Якщо ж «попередники проживали в межах одного міста, розшук мав йти «до кінця свода», коли ж свод ішов поза межі міста, зобов'язаний був йти лише до третього своду». Коли ж третій попередник бажав вести свод далі, то мав «заплатити тимчасовому власникові речі її ціну (при невільнику – дати свого невільника), і з самою річчю вести свод далі («с лицем йти до кінця свода»)). При втраті «невільника розшук ішов тільки до третього свода», а коли «свод дійшов до кінця і виявлено винуватця, сама річ верталася до власника». Проте судові урядовці не мали обов'язку вести свод поза межі князівства. Свод відбувався в присутності всіх зацікавлених осіб і громади, а хто не міг далі вести свод, тобто вказати попередника від якого набув річ, той вважався злочинцем і підпадав покаранню. Якщо ж він міг доказати, що набув річ правно, хоч і не знає від кого, або цей попередник перебуває поза межами князівства, то він звільнявся від

покарання, але був зобов'язаний повернути річ власникові без відшкодування збитків. Встановлений винуватий («конечний тать») зобов'язаний був повернути річ власникові, відшкодувати збитки й понести публічне покарання. Винуватим вважався і «той, хто на візвання («пойди на свод, где есть взял») не бажав вказати попередника, від якого здобув річ» [5, с. 43].

Гонення слідом застосовувалося при крадіжці, коли не було зловлено злодія на місці події й було невідомо, хто ним є. Метою гонення слідом було «повернути вкрадене добро, виявити злодія та добитися його покарання». Тобто його суть полягає в тому, що власник «вкраденої речі в присутності громади гонить за злодієм слідами, які залишив він або покража (худоба) й до кого слід заведе, той вважався злодієм, хіба що зумів «відвести слід» від себе («отсочить от себе сліди»)). Винуватим вважався й той, в кого знаходили вкрадені речі. А коли слід вів до людської оселі (верв), всі її мешканці були зобов'язані «відвести слід, або видати злодія», в іншому випадку «громада платила не лише відшкодування, але й публічну кару (кругова порука)». Якщо ж «слід губився на публічному шляху або в пущі, тоді приходив кінець гоненню». Гонення відбувалися у присутності потерпілого та представників громади з дотриманням «давніх, святочних форм» [5, с. 43].

Розправа – це безпосереднє збройне змагання двох сторін, тобто двобій в присутності й під наглядом суду. Проте вже в X ст. сторони при розгляді судових справ змагалися лише словно («слово проти слова»), «скріплюючи свої заяви й вимоги доказами». Суд у судовому засіданні оцінював ці докази й «виносив вирок, який був автоматичним вислідом задовільного проведення доказу». На жаль, – зауважує Я. Падох, – «сам перебіг розправи тієї доби є мало відомий», а також не відомо, «як суд допускав докази, зокрема чи допускав проти себе докази обох сторін, чи тільки однієї». Позивач, «вносячи позов, мусів подати докази, а коли цього не зробив, суд міг відкинути позов», адже основою розправи було саме надання та дослідження доказів [5, с. 44].

Доказами в судовому процесі княжої доби були: свідки, присяга, божі суди, речеві докази («лице»).

Свідків у тогочасному судовому процесі науковці поділяють на видоків, звичайних людей і послухів. При цьому вони вважають видоків безпосередніми наочними чи звичайними свідками. А послухів – посередніми, ненаочними чи свідками-помічниками, на яких «посилаються» сторони, і які, як правило, «часто нічого не

знають про справу» й свідчать «лише про моральні вартості сторони, яка їх поставила». Зізнання послухів «дуже часто доводило не до вироку, а до застосування іншого доказу, звичайно божого суду». Послухи були необхідні тоді, коли невиконання деяких цивільних договорів (позика понад 3 гривни) чи вчинення карних проступків (чинна зневага) мусіли відбутися лише в присутності свідків, щоб стати предметом розправи. Свідків, «від 1 до 12, найчастіше два», виставляли обидві сторони, але найчастіше позовник (позивач – авт.), а інколи свідків викликав сам суд (самосуд, опікунчі справи). Свідками могли бути тільки вільні люди, але в деяких випадках допускалися «невільні і закупи», хоча вага їхніх доказів була значно менша й мала здебільшого лише допоміжне значення. Я. Падох зауважує, що про жінок як свідків у судовому процесі княжої доби відсутні згадки в джерелах. Але, на його думку, «тодішнє становище жінки було таке корисне», що можна припустити, що жінки також свідчили в судових процесах. Чужинців взагалі звільняли від обов'язку виставляти свідків, або ж вони мали право лише на одного-двох свідків, або ж їм було достатньо присяги. Свідків-опініедавців, як правило, було сім, і при цьому зізнання декількох звичайних свідків було рівнозначне свідченню одного урядового свідка (митника). Зізнання свідків мало значення лише тоді, «коли відповідало докладно («слово проти слова») заявам їх сторони» [5, с. 44].

Присягу, поганську (роту) чи християнську (хресне цілування), яка мала вирішальне значення в судовому процесі княжої доби, «складали свідки, найчастіше свідки-опініедавці, для скріплення зізнання своїх або інших свідків, і сторони, звичайно тоді, коли в них не було інших доказів». Однак, достеменно не відомо, чи до присяги допускалися обидві сторони, чи тільки одна і яка саме. Найчастіше «присягав обвинувачений, пізваний (підозрюваний – авт.)», якщо він не мав інших доказів своєї оборони («очищуюча присяга»), яку деякі вітчизняні науковці вважають формою божого суду [5, с. 45].

Божі суди (ордалії) в княжу добу не були звичайними доказами, а лише самим процесом, що вирішував спір. Ордалії «спиралися на віру в безпосередню інгеренцію (втручання до якоїсь справи, ведення контролю над чужою працею, вплив – авт.) у розправі Бога або богів, які подають знак, хто правий, а хто винуватий, що обмежений людський ум, суддів не завжди мав змогу збагнути». В княжу добу божі суди відбувалися у формі: проба води, проба заліза, двобій, жереб. При цьому проба води мала ще дві форми: зимної води – підозрюваного, або того, що давав неправдиві свідчення, зв'язували

й кидали в освячену воду, а правим вважався той, хто тонув («вода не приймає винуватого»); води гарячої – руку підозрюваного, або того, що давав неправдиві свідчення, занурювали в кип'яток, а правим вважався той, хто «не виніс помітних пошкоджень руки». При застосуванні проби заліза необхідно було взяти в руку кусок розжареного заліза й пронести його декілька кроків і відсутність тяжких пошкоджень руки свідчила на користь підданого пробі. Починаючи з XIII ст. пробу заліза не застосовували, а дуже поширеним при вирішенні карних і цивільних справ стає двобій (поле). Він відбувався в присутності судових урядовців, які зводили до двобою сторони, деколи й свідків, але при цьому сторони чи свідки могли виставити своїх заступників. У княжу добу зміст вироку, тобто вирішення безпосереднього питання вини, або котра зі сторін має складала присягу, міг бути вирішений жеребом [5, с. 45].

Речеві (речові – авт.) докази (знаки побиття, покража, рани, сліди, тіло вбитого і т. п.), були досить важливими доказами в судовому процесі княжої доби. Тогочасні суди приймали до уваги й «інші докази, але лише тоді, коли не було доказів речевих (речових – авт.)» [5, с. 45].

Вирок судів княжої доби «був механічним вислідом доказового проведення» судового процесу. Тому про вислід розправи вирішувала «доказова постанова про те, кого допускається до доказу, або сам вислід доказу (проби, жеребу)». Суд виносив та проголошував вирок усно без обґрунтування і лише деколи його обґрунтовував [5, с. 45].

У княжу добу про виконання вироку в цивільній справі мусіла дбати сама сторона, яка виграла процес. Суд не проводив ексекції вироків у цивільних справах, а віддавав засудженого стороні, яка виграла процес і вона «могла задовольнитися з його майна або й з нього самого, поневолюючи для відробітку». При цьому сторони цивільного процесу могли при необхідності отримати допомогу князя чи його урядників [5, с. 45-46].

Вироки в карних справах виконував сам князь чи його урядовці (урядники), стягуючи з «засудженого окрім грошових кар ще й оплату, а інколи, як при карі потоку і розграблення, також відшкодування для покривдженої сторони». Право приватної ексекції вироків у карних справах, що виникло в княжу добу, збереглося на українських теренах аж до пізнього середньовіччя [5, с. 46].

Загалом же історія українського права і судівництва в княжу добу, – це правова й інституційна спадщина багатовікової історії українців, яка з «уваги на свій спеціальний характер, а особливо

правничу термінологію», «нелегка до вивчення, проте дуже потрібна», бо її мета – «вічне вселюдське прагнення до справедливості». «Шукання справедливості» відбувається в межах права, як системи санкціонованих або встановлених державою загальнообов'язкових правил людської поведінки», що дає досліднику «особисте і повне усвідомлення минулого і правильну оцінку теперішнього часу» [5, с. 123-124].

Список використаних джерел та літератури:

1. Беляев П. И. Очеркъ права и процесса въ эпоху Русской Правды / П. И. Беляев // Сборник правоведения и общественных знаний. Труды Юридического Общества, состоящего при Императорском Московском Университете, и его Статистического отделения. – СПб., 1895. – Т. 5. – С. 1-26.
2. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзоръ истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – 6 изд. – СПб. ; К. : [б. в.], 1909. – 699 с.
3. Лашенко Р. Лекції по історії українського права / Ростислав Лашенко. – Прага : [б. в.], 1923. – Ч. 1. – 78 с.
4. Лотоцький О. Українські джерела церковного права / Олександр Лотоцький. – Нью-Йорк : В-во Св. Софії УПЦ в США, 1984. – 306 с.
5. Падох Я. Суди і судовий процес старої України. Нарис історії / Ярослав Падох ; Післяслово : Богдан Т. Цюцюра // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Історично-Філософічна Секція: Правнича комісія. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто ; Львів : НТШ, 1990. – Т. 209. – 128 с.
6. Право давнє // Наше слово (Варшава). – 1982. – № 35. – 17 жовт. – С. 6.
7. Чубатий М. Огляд історії українського права / Микола Чубатий. – Мюнхен : В-во УВУ, 1976. – Ч. I–II. – 176 с.
8. Goetz, L. K. (Leopold Karl). Das russische Recht = Русская правда / L. K. Goetz. – Stuttgart : Verlag von Ferdinand Enke, 1912. – 488 s.

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

Розбудова України як демократичної і правової держави передбачає подальший розвиток інституту державної служби як важливого інструменту формування та реалізації державної політики, управління державою, забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Адаптація державної служби до стандартів Європейського Союзу зумовлює необхідність як переосмислення цілого ряду теоретичних положень інституту державної служби, так і вдосконалення її правового регулювання. У контексті зазначеного особливого значення набуває юридична відповідальність державного службовця, і, насамперед, дисциплінарна відповідальність з огляду на те, що сучасне законодавство про державну службу не відповідає рівню зрілості суспільства, не забезпечує стабільності та престижності державної служби. Прийняття Закону України «Про державну службу» 2015 р. (далі – Закон), як одного з важливих етапів реформування державної служби, мало би вирішити цілий ряд актуальних, важливих та проблемних питань інституту державної служби, у тому числі й питань, пов'язаних із дисциплінарною відповідальністю державних службовців [2]. Натомість, з урахуванням цього законодавчого акту слід констатувати, що завдання пошуку і запровадження оптимального, дієвого й ефективного механізму дисциплінарної відповідальності державного службовця залишається одним із першочергових завдань на шляху становлення принципово нового інституту державної служби в Україні. Урегулювання питань, пов'язаних із дисциплінарною відповідальністю державних службовців, є вкрай важливим, адже встановлення та забезпечення дисципліни в державних органах усіх рівнів є невід'ємною складовою ефективного державного управління.

Питання, пов'язані з дисциплінарною відповідальністю державних службовців, досліджувалися вченими різних галузей права. Їхні наукові напрацювання та теоретичні положення стали складовою фундаменту становлення та розвитку інституту державної служби. Питання окремих аспектів проходження державної служби, зокрема притягнення державного службовця до дисциплінарної

відповідальності, завжди було в полі уваги вітчизняних учених, а саме: В.Б. Авер'янова, Д.М. Бахраха, В.В. Зуй, М.І. Іншина, І.А. Картузової, С.В. Ківалова, Н.М. Неумивайченка, С.В. Подкопаєва, Ю.М. Старилова, Л.А. Сироватської, Ц.А. Ямпольської та ін. Іноді серед науковців виникають дискусії щодо віднесення інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців до галузі адміністративного чи трудового права. Переважно вважають, що державна служба – це комплексний правовий інститут, утворений з норм різних галузей права [17, с. 12]. Водночас, розвиток інституту державної служби зумовлює переосмислення ряду науково-теоретичних положень щодо державної служби, удосконалення чинного законодавства про державну службу, створення відповідних умов функціонування державної служби, становлення інституту дисциплінарної відповідальності як важливого гаранту забезпечення дієвості та ефективності державної служби, професійної компетентності державного службовця. 1 травня 2016 року набрав чинності новий Закон України «Про державну службу», що став передумовою для створення професійної державної служби. Закріплення норм про дисциплінарну відповідальність державних службовців у новому Законі має не лише теоретичне, але й практичне значення. У Розділі VIII Закону «Дисциплінарна та матеріальна відповідальність державних службовців» послідовно викладено такі питання: заходи із забезпечення службової дисципліни, порушення яких становлять підставу застосування дисциплінарної відповідальності; поняття і види дисциплінарних проступків; види дисциплінарних стягнень і порядок їх застосування, з урахуванням переліку обставин, які пом'якшують та обтяжують відповідальність державного службовця; дисциплінарне провадження, з урахуванням окремих його етапів, у тім числі заходи з формування дисциплінарної справи; зняття дисциплінарного стягнення [2].

Дисциплінарна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності є особливим елементом у структурі правової системи, важливим фактом, що забезпечує правомірну поведінку державного службовця під час виконання ним службових обов'язків. В юридичній літературі дисциплінарну відповідальність визначають, як «врегульовані нормами права відносини між державою, в особі її компетентних органів і посадових осіб, та державними службовцями, що виникають на підставі вчинення ними службових правопорушень і виражені в застосуванні до винних осіб заходів державного примусу, а також характеризуються засудженням правопорушника та

протиправного діяння з боку держави та суспільства з метою попередження та недопущення в майбутньому інших правопорушень» [9, с. 142].

У наведеному визначенні основний акцент зроблено на примусових правових наслідках для порушника службової дисципліни. С. Г. Стеценко пропонує визначати дисциплінарну відповідальність державного службовця як «застосування до особи, яка здійснила порушення службової дисципліни, певних дисциплінарних стягнень» [14, с. 156]. Однак автор у запропонованому визначенні зовсім не згадує про підстави застосування таких стягнень. Дисциплінарну відповідальність державних службовців, на нашу думку, можна визначити як сукупність адміністративно-правових відносин, що виникають у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням посадових обов'язків, визначених Законом України «Про державну службу» й іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією, а також порушенням правил етичної поведінки та іншим порушенням службової дисципліни. Згідно із Законом, службова дисципліна – це неухильне додержання Присяги державного службовця, сумлінне виконання службових обов'язків і правил внутрішнього службового розпорядку [2].

Підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку. При визначенні поняття дисциплінарного проступку державного службовця думки науковців розділились. Одні його розуміють як протиправне, суспільно небезпечне, винне діяння (дію чи бездіяльність), що завдало шкоди суспільству і державі, хоч і не суттєву, а інші вважають, що дисциплінарний проступок – це «протиправне, винне порушення дисципліни, що не тягне кримінальної відповідальності». Проте таке тлумачення не дає можливості визначити структуру дисциплінарного проступку. В.В. Зуй розуміє дисциплінарний проступок як невиконання або неналежне виконання державним службовцем своїх службових обов'язків, перевищення своїх повноважень, порушення обмежень, пов'язаних із проходженням державної служби, а також учинення проступку, який порочить його як державного службовця або дискредитує державний орган, у якому він працює [6, с.186]. В. І. Щербина звернув увагу на особливі ознаки дисциплінарного проступку державного службовця, і навів дефініцію останнього: «протиправне, винне діяння, яке посягає на службу дисципліну в державному органі шляхом невиконання

або неналежного виконання працівником своїх обов'язків, порушення заборон або обмежень, зловживання повноваженнями, або вчинення проступку, який порочить його як державного службовця чи дискредитує орган, в якому він працює» [17, с. 14].

Слід підкреслити, що предметом посягання завжди є службовий обов'язок, причому його зміст з формального погляду однаковий для всіх державних службовців, відмінність може бути в обсязі службових повноважень. Предметом дисциплінарного проступку доцільно вважати і порушення службової етики як передумови вчинення корупційних правопорушень. Дисциплінарний проступок може бути результатом активної, так і пасивної поведінки. В юридичній літературі існує думка про те, що настання негативних наслідків (шкоди) в результаті вчинення дисциплінарного проступку державного службовця є обов'язковою ознакою його об'єктивної сторони [15, с. 54]. Хоча не всі з цим погоджуються, адже чинне законодавство не містить приписів, що прямо передбачають наявність шкоди. Проте доречно зауважити, що дисциплінарний проступок державного службовця завдає шкоди авторитету державної служби, підриває довіру населення до державного органу. Дисциплінарним проступком може бути завдана шкода громадянам, які очікують на отримання публічних послуг. Слушним є те, що у ст. 64 Закону враховано, що підставою застосування дисциплінарної відповідальності державного службовця є також і порушення правил етичної поведінки. Це відповідає п.13 Додатку до Рекомендації №11 (2000) 6 Комітету Міністрів Рада Європи державам-членам Ради Європи про статус публічних службовців у Європі, в якому наголошено на важливості дотримання етичних норм публічними службовцями, хоча вони часто виходять за межі суто виконання службових обов'язків [5].

Законодавче закріплення етичних вимог є нагадуванням про професійну та моральну відповідальність. Встановлення дисциплінарної відповідальності за порушення етики поведінки державного службовця підсилює вимоги щодо державного службовця. У Законі вперше закріплюється поняття дисциплінарного проступку державного службовця, що, на нашу думку, є важливим положенням, адже відсутність такого визначення в раніше чинному законодавстві позбавляла можливості виділити ознаки дисциплінарного проступку державного службовця при притягненні його до дисциплінарної відповідальності. Отже, дисциплінарний проступок – це протиправна винна дія або бездіяльність чи прийняття рішення, що полягає в

невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, установлених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення [2]. У Законі також окреслено види діянь, які є дисциплінарними проступками. Водночас, законодавець знову допускається помилки, використовуючи словосполучення «іншими нормативно-правовими актами» без їх конкретизації. Закон містить вичерпний перелік дисциплінарних проступків: порушення Присяги державного службовця; порушення правил етичної поведінки державних службовців; невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, актів органів державної влади, наказів (розпоряджень) і доручень керівників, прийнятих у межах їхніх повноважень; невиконання вимог щодо політичної неупередженості державного службовця; використання повноважень в особистих (приватних) інтересах або в неправомірних особистих інтересах інших осіб; прогул державного службовця (у тому числі відсутність на службі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин; поява державного службовця на службі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння тощо [2]. До державних службовців застосовується один із таких видів дисциплінарного стягнення: 1) зауваження; 2) догана; 3) попередження про неповну службову відповідність; 4) звільнення з посади державної служби. Порівняно з чинним законодавством про працю, яке поширювалося на державних службовців з часу формування інституту державної служби у 1993 році, перелік стягнень був розширений, з'явилося зауваження, а із ст. 14 Закону України «Про державну службу» (1993 року) залишилося попередження про неповну службову відповідність [3]. На відміну від попередньої редакції закону, серед видів дисциплінарних стягнень не згадано суворої догани. Цілком обґрунтованою є позиція законодавця про те, що звільнення з посади є винятковим видом дисциплінарного стягнення, яке може бути застосоване за конкретно передбачені види дисциплінарних проступків. Проте варто розрізняти звільнення як дисциплінарне стягнення від звільнення як одного зі способів припинення державної служби, оскільки вони мають різні правові наслідки.

Важливою особливістю накладання дисциплінарних стягнень на державних службовців, згідно із Законом, є те, що за кожний дисциплінарний проступок до державного службовця може бути застосовано лише конкретне дисциплінарне стягнення, що прямо передбачене статтею 66 Закону. Наприклад, у разі допущення

державним службовцем дисциплінарного проступку, передбаченого пунктом 6 частини 2 статті 65 Закону (недотримання правил внутрішнього службового розпорядку), суб'єкт призначення або керівник державної служби може обмежитися зауваженням. Також важливим положенням є те, що звільнення з посади державної служби є винятковим видом дисциплінарного стягнення й може бути застосоване лише за вчинення певних дисциплінарних проступків, а також учинення систематично (повторно протягом року) дисциплінарного проступку. Варто зауважити, що раніше деякі вчені намагалися теоретично обґрунтувати необхідність застосування схеми, яка визначала конкретизацію відповідальності залежно від важкості вчиненого проступку, але на законодавчому рівні такий принцип закріплений уперше [7, с.116]. Новий порядок накладання стягнень на державних службовців виключає застосування таких заходів на особистий розсуд керівників. Такий підхід сприятиме об'єктивності й неупередженості в прийнятті рішень стосовно накладання дисциплінарних стягнень. Суб'єктивна сторона дисциплінарного проступку державного службовця, як і інші види правопорушень, характеризується виною, мотивом і метою його вчинення. Вина державного службовця може бути виражена у формі умислу або необережності (недбалості щодо виконання службових обов'язків). Вина державного службовця виражається у його внутрішньому психічному ставленні до суспільно шкідливого діяння та до наслідків, що настали або могли настати. Порушуючи закон, індивід повинен усвідомлювати, що своїм діянням завдає шкоди державі або особі, нехтує суспільними інтересами, тобто вчиняє винне, протиправне діяння. У протилежному разі його дії не можна оцінювати з позицій права. Необхідною умовою визнання наявності вини є усвідомлення державним службовцем того, що його протиправні дії є суспільно шкідливими і спричинять чи можуть спричинити шкоду суспільним відносинам у сфері державного управління. Мотив, як ознака суб'єктивної сторони, – це внутрішні процеси, що відображаються у свідомості державного службовця і спонукають його вчинити проступок. Мета у складі дисциплінарного проступку – це уява державного службовця про бажаний результат, до якого він прагне. Мотив і мета близькі за значенням. Якщо мотив показує, чим керується особа, скоюючи дисциплінарний проступок, то мета визначає спрямованість діяння, найближчий результат, тобто те, чого державний службовець хоче досягти в результаті вчинення дисциплінарного проступку.

В юридичній літературі висловлено та обґрунтовано думку про доцільність кодифікації законодавчих актів про дисциплінарну відповідальність [7, с. 291], однак тривалий час вона не знаходила належного схвалення і підтримки. Донині у національному законодавстві існує розпорошеність норм, які передбачають дисциплінарну відповідальність, зокрема у різних правових актах, статутах, положеннях тощо. Слушною щодо цього є позиція І.О. Картузової про те, що відповідно до п. 22 ст. 92 Конституції України [1] окреслено вчинки, які можна розцінювати як дисциплінарні правопорушення, і відповідальність за них встановлюють винятково закони України. Автор підкреслює, що застосування заходів дисциплінарної відповідальності ускладнюється ще й тим, що «в нормативних актах, за незначним виключенням, немає співвідношення між видом дисциплінарного проступку, числом випадків його скоєння, ступенем винності службовця, наслідками дисциплінарних стягнень» [8, с. 4]. Порівняно з раніше чинним законодавством у питанні про накладання дисциплінарних стягнень збільшився строк, коли державний службовець може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності. Тепер він становить шість місяців із дня, коли керівник державної служби дізнався або мав дізнатися про вчинення дисциплінарного проступку, не враховуючи час тимчасової непрацездатності державного службовця чи перебування його у відпустці, або якщо минув один рік після його вчинення [2]. Ще однією новацією в Законі є закріплення переліку обставин, що обтяжують або пом'якшують дисциплінарну відповідальність державного службовця. Дисциплінарне стягнення має відповідати характеру й тяжкості вчиненого дисциплінарного проступку та ступеню вини державного службовця. Під час визначення виду дисциплінарного стягнення необхідно враховувати характер дисциплінарного проступку, обставини, за яких він був учинений, настання тяжких наслідків, добровільне відшкодування заподіяної шкоди, попередню поведінку державного службовця та його ставлення до виконання посадових обов'язків. Дисциплінарне стягнення може бути накладено тільки в разі встановлення факту вчинення дисциплінарного проступку й вини державного службовця. Учинення державним службовцем діянь у стані крайньої потреби або необхідної оборони виключають можливість застосування дисциплінарного стягнення. Якщо протягом року після накладення дисциплінарного стягнення до державного службовця не буде застосоване нове дисциплінарне стягнення, він уважатиметься таким, що

не мав дисциплінарного стягнення, якщо державний службовець не вчинив нового порушення Закону, інших нормативно-правових актів у сфері державної служби і виявив себе сумлінним службовцем, дисциплінарне стягнення стосовно нього може бути знято до закінчення року, протягом якого воно було накладено, але не раніше ніж через шість місяців із дня накладення дисциплінарного стягнення. Право на дострокове зняття дисциплінарного стягнення належить суб'єкту призначення, що його застосував. У новому Законі визначено окремі стадії дисциплінарного провадження, які характеризуються відповідним суб'єктним складом, строками, доказами та рішеннями.

У вітчизняній юридичній літературі вже висловлювались думки щодо дисциплінарного провадження, зокрема, автори пропонують виокремити такі стадії: підготовку та вручення детального письмового повідомлення порушникові про претензії до нього з боку роботодавця; проведення слухань службовою комісією (свочасне вручення порушникові письмового запрошення, участь у слуханні представника профспілки чи іншого представника, надання державному службовцю можливості для самозахисту і, якщо треба проведення додаткового службового розслідування у зв'язку з нововиявленими фактами, складання протоколу засідання службової комісії тощо); оголошення розпорядження про спосіб службового впливу, про завдану державному органу шкоду, строк усунення порушення, спосіб та термін впливу на порушника, наслідки повторного порушення та строк оскарження рішення керівника державної служби) [16, с. 19]. У ст. 68 Закону визначено дві категорії суб'єктів, які забезпечують дисциплінарне провадження: уповноважені ініціювати таке провадження і уповноважені накладати (застосовувати) дисциплінарні стягнення. У чинному законодавстві також згадано про осіб, які вправі ініціювати застосування дисциплінарної відповідальності, наприклад, у частині 6 ст. 31 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» передбачено, що голова державної адміністрації має право порушувати перед міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади вмотивовані питання про відповідність займаних посад керівників їх територіальних органів, на підставі чого міністерство, інший центральний орган виконавчої влади повинен у місячний термін прийняти рішення та дати обґрунтовану відповідь [4]. У Законі визначено, що суб'єктом, уповноваженим ініціювати дисциплінарне провадження, є суб'єкт призначення, а в частині третій ст. 63 Закону уточнено, що право вносити клопотання керівнику державної служби

про притягнення до дисциплінарної відповідальності має безпосередній керівник державного службовця. Серед суб'єктів, які мають попередньо визначити ступінь вини, характер і тяжкість вчиненого дисциплінарного проступку державного службовця, названо Дисциплінарну комісію з розгляду дисциплінарної справи (далі - дисциплінарна комісія). Дисциплінарна комісія є новим учасником дисциплінарного провадження, хоча законодавству багатьох європейських країн такий суб'єкт відомий, відмінною може бути лише його назва, наприклад, дисциплінарний комітет, комісія, рада [13, с. 126-127].

Спосіб її формування і порядок виконання повноважень передбачені у ст. 69 Закону. Члени дисциплінарної комісії реалізують свої повноваження на громадських засадах. Результатом розгляду комісії є пропозиція або подання, які є рекомендаційними для суб'єкта призначення. Однак при застосуванні окремих видів дисциплінарних стягнень обов'язковою умовою є залучення до розгляду дисциплінарної справи дисциплінарної комісії. У Законі передбачено окремий порядок застосування дисциплінарної відповідальності для державних службовців категорії «А», що пов'язано із зайняттям відповідального становища і наявності корупційних ризиків у їхній діяльності. Дисциплінарні стягнення, такі як догана, попередження про неповну службову відповідність і звільнення з посади державної служби, накладаються виключно за пропозицією комісії або поданням дисциплінарної комісії. Створення такого органу сприятиме законності, об'єктивності, відсутності суб'єктивного розсуду в прийнятті рішення щодо дисциплінарної відповідальності й гарантуванню прав державних службовців під час застосування дисциплінарного стягнення. Суб'єкт призначення протягом 10-ти календарних днів зобов'язаний прийняти рішення на підставі пропозиції комісії або подання дисциплінарної комісії чи надати вмотивовану відмову протягом цього строку. Окремим етапом дисциплінарного провадження є проведення службового розслідування. Оскільки у частині першій ст. 71 Закону використано словосполучення «може проводитися», то цей етап є факультативним. Щодо прийняття рішення про відсторонення від виконання посадових обов'язків у ст. 72 також використано словосполучення «може бути». Таке рішення приймає відповідний керівник державної служби або суб'єкт призначення, що допускає адміністративний розсуд. Закон не регулює процедури проведення службового розслідування, а також не містить положень щодо способу її врегулювання, внаслідок чого

можуть виникнути певні проблеми при проведенні процедури. У статтях 75-79 Закону закріплені права державного службовця щодо надання пояснень, права на ознайомлення з матеріалами дисциплінарної справи, отримання копії наказу (розпорядження) про накладення на державного службовця дисциплінарного стягнення, що має особливе значення у разі оскарження такого рішення в адміністративному чи судовому порядку. Фактично, йдеться про застосування у дисциплінарному провадженні принципу змагальності, що відповідає положенню Рекомендації №11 (2000) 6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи про статус публічних службовців у Європі [5].

Відповідає європейським стандартам і положення щодо можливості користуватися правовою допомогою адвоката або іншого уповноваженого ним представника. Аналіз положень Закону щодо застосування дисциплінарної відповідальності дає можливість розмежувати такі категорії, як «дисциплінарну процедуру» і «дисциплінарне провадження». Дисциплінарна процедура – це порядок застосування дисциплінарних стягнень відповідно до норми Закону. Дисциплінарне провадження – це послідовно вчинювані уповноваженим суб'єктом процедурні дії, спрямовані на виявлення дисциплінарного проступку, перевірки та оцінювання доказів у дисциплінарній справі і прийняття та виконання рішення про застосування дисциплінарного стягнення. Закріплення дисциплінарної процедури у Законі має сприяти дієвості і прозорості механізму застосування дисциплінарних стягнень до винних державних службовців, оскільки дисциплінарну відповідальність до державних службовців застосовують частіше від інших видів юридичної відповідальності. З цього приводу О.В. Кузьменко і Т.О. Гуржій слушно зауважили, що дисциплінарна відповідальність значно переважає кримінальну, цивільну та інші види юридичної відповідальності як за своїми масштабами, так і за частотою реалізації [11, с. 342]. Варто також підтримати позицію науковців про те, що застосування дисциплінарної відповідальності до державних службовців можливе за наявності, фактичної, юридичної та процесуальної підстав [10, с. 166]. Однак ці підстави мають бути законодавчо визначені, аби не допустити двозначності у розумінні та тлумаченні таких правових категорій, як «дисциплінарний проступок», «дисциплінарне стягнення», «строки застосування стягнення».

Таким чином, на підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що Закон України «Про державну службу» 2015 року

врахував основні європейські стандарти у регулюванні дисциплінарної відповідальності державних службовців. І тому має стати базовим для інституту державної служби. Відповідними до нього мають бути приведені інші законодавчі акти. Удосконалення персональної відповідальності державних службовців за виконання службових обов'язків і дотримання дисципліни є одним із основних аспектів реформування державної служби, яке знаходиться на шляху до суттєвого поліпшення ефективності управління, до створення професійного, політично нейтрального й стабільного державного апарату. Це сприятиме відновленню престижу державної служби, підвищенню якості надання адміністративних послуг, професійності державного службовця й авторитету України загалом на міжнародній арені.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конституція України. – К.: Преса, 2016.
2. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19/page>.
3. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3723-12ISSN0136-8168>.
4. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
5. Додаток до Рекомендації №R (2000) 6 Комітету Міністрів Ради Європи про статус публічних службовців у Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.-coe.int/View-Doc.jsp?-340693&Site=CM3>.
6. Адміністративне право: підруч. / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гаращук, В.В. Богущкий та ін.; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. – Х.: Право, 2010. – 624 с.
7. Гавриленко Д. А Государственная дисциплина: сущность, функции, значение / Д. А. Гавриленко; за ред. А. П. Шергина. – Минск.: Наука и техника, 1988. – 328 с.
8. Картузова І. О. Дисциплінарна відповідальність державних службовців: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд.юрид. наук: 12.00.07. / І.О. Картузова. – Одеса, 1999. - 19 с.
9. Коломієць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник / Т. О. Коломієць. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 576 с.

10. Корнута Л. М. Характеристика видів дисциплінарних стягнень, що застосовуються до державних службовців в Україні, та визначення напрямів їх удосконалення / Л. М. Корнута // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія «Право»; вип. 25. – 2014. – С. 162-167.

11. Кузьменко О. В. Адміністративно-процесуальне право України: підручник / Кузьменко О.В., Гурій Т. О.; за ред. О. В. Кузьменко. – К.: Атіка, 2007. – 416 с.

12. Петришина-Дюг Г. Г. Дисциплінарна відповідальність у трудовому праві: поняття та принципи / Г. Г. Петришина-Дюг // Наук. вісник Чернівецького університету. Правознавство. – 2008. – Вип. 461. – С. 39-42.

13. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / За заг. ред. В. П. Тимощука, А. М. Школика. – К.: Конус - Ю, 2007. – 735 с.

14. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посібник / С. Г. Стеценко. – Вид. 3-тє, перероб. та доп. – К.: Атіка, 2011. – 624 с.

15. Хавронюк М. Дисциплінарні правопорушення і дисциплінарна відповідальність / М. Хавронюк. – К.: Атіка, 2003. – 240 с.

16. Христинко В. А Організаційно-правові засади припинення державної служби: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.07. / В. А. Христинко. – К., 2013. – 19 с.

17. Щербина В. І. Дисциплінарна відповідальність державних службовців органів внутрішніх справ: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.05. / В.І. Щербина. – Х., 1998. – 22 с.

Ю.В. Циганюк,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО СУДОВИЙ ЗБІР»

Нормативно-правове регулювання судового збору визначено у Законі України «Про судовий збір» від 08 липня 2011 р. № 3674-VI (далі – Закон).

Цей Закон визначає правові засади справляння судового збору, платників, об'єкти та розміри ставок судового збору, порядок сплати, звільнення від сплати та повернення судового збору.

Згідно зі ст. 1 Закону, судовий збір – це збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених цим Законом. Судовий збір включається до складу судових витрат.

Платники судового збору – громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи – підприємці, які звертаються до суду чи стосовно яких ухвалене судове рішення, передбачене цим Законом.

Об'єкти справляння судового збору наступні. Судовий збір справляється: за подання до суду позовної заяви та іншої заяви, передбаченої процесуальним законодавством; за подання до суду апеляційної і касаційної скарг на судові рішення, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, заяви про скасування рішення третейського суду, заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду та заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України; за видачу судами документів; у разі ухвалення судового рішення, передбаченого цим Законом.

Судовий збір не справляється за подання: 1) заяви про перегляд Верховним Судом України судового рішення у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом; 2) заяви про скасування судового наказу; 3) заяви про зміну чи встановлення способу, порядку і строку виконання судового рішення; 4) заяви про поворот виконання судового рішення; 5) заяви про винесення додаткового судового рішення; 6) заяви про розірвання шлюбу з особою, визнаною в установленому законом порядку безвісно відсутньою; 7) заяви про встановлення факту каліцтва, якщо це необхідно для призначення пенсії або одержання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням; 8) заяви про встановлення факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; 9) заяви про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; 10) заяви про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу; 11) позовної заяви про відшкодування шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи

бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадовою або службовою особою, а так само незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури або суду; 12) заяви, апеляційної та касаційної скарги про захист прав малолітніх чи неповнолітніх осіб у разі, якщо представництво їх інтересів у суді відповідно до закону або міжнародного договору, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, здійснюють Міністерство юстиції України, суб'єкти надання безоплатної вторинної правової допомоги та/або органи опіки та піклування або служби у справах дітей; 13) клопотання про визнання і виконання рішення іноземного суду відповідно до міжнародного договору України, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України та яким не передбачено плату під час звернення до суду, подання апеляційної та касаційної скарг у таких справах; 14) заяви про встановлення факту смерті особи, яка загинула або пропала безвісти в районах проведення воєнних дій або антитерористичних операцій.

Розміри ставок судового збору визначені у ст. 4 Закону. Судовий збір справляється у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, – у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі. Наприклад, за подання до суду позовної заяви майнового характеру, яка подана юридичною особою ставка судового збору становить 1,5 відсотка ціни позову, але не менше 1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Пільги щодо сплати судового збору визначені ст. 5 Закону та залежать від категорії (виду) справ, або особливих умов на стороні позивача. Зокрема, від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються: позивачі – у справах про стягнення заробітної плати та поновлення на роботі; особи, які страждають на психічні розлади, та їх представники – у справах щодо спорів, пов'язаних з розглядом питань стосовно захисту прав і законних інтересів особи під час надання психіатричної допомоги; інваліди I та II груп, законні представники дітей-інвалідів і недієздатних інвалідів тощо.

Судовий збір перераховується у безготівковій або готівковій формі. За подання нерезидентами позовів, ціна яких визначається в іноземній валюті, судовий збір може сплачуватися нерезидентами в

іноземній валюті з урахуванням офіційного курсу гривні до іноземної валюти, встановленого Національним банком України на день сплати.

За подання позовів, ціна яких визначається в іноземній валюті, судовий збір сплачується у гривнях з урахуванням офіційного курсу гривні до іноземної валюти, встановленого Національним банком України на день сплати.

У разі якщо судовий збір сплачується за подання позовної заяви до суду в розмірі, визначеному з урахуванням ціни позову, а встановлена при цьому позивачем ціна позову не відповідає дійсній вартості спірного майна або якщо на день подання позову неможливо встановити точну його ціну, розмір судового збору попередньо визначає суд з подальшою сплатою недоплаченої суми або з поверненням суми переплати судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом у процесі розгляду справи.

Якщо розмір позовних вимог збільшено або пред'явлено нові позовні вимоги, недоплачену суму судового збору необхідно сплатити до звернення до суду з відповідною заявою.

За подання позовної заяви, що має одночасно майновий і немайновий характер, судовий збір сплачується за ставками, встановленими для позовних заяв майнового та немайнового характеру.

Якщо в позовній заяві об'єднано дві і більше вимог немайнового характеру, судовий збір сплачується за кожною вимогою немайнового характеру.

За подання позовної заяви про розірвання шлюбу з одночасним поділом майна судовий збір справляється за розірвання шлюбу і за поділ майна.

За повторно подані позови, що раніше були залишені без розгляду, судовий збір сплачується на загальних підставах.

За подання зустрічних позовних заяв, а також заяв про вступ у справу третіх осіб із самостійними позовними вимогами судовий збір справляється на загальних підставах.

У разі вибуття із справи позивача судовий збір сплачується його правонаступником, якщо збір не був сплачений.

У разі роз'єднання судом позовних вимог судовий збір, сплачений за подання позову, не повертається і перерахунок не здійснюється. Після роз'єднання судом позовних вимог судовий збір повторно не сплачується.

Якщо позов подається одночасно кількома позивачами до одного або кількох відповідачів, судовий збір обчислюється з

урахуванням загальної суми позову і сплачується кожним позивачем пропорційно долі поданих кожним з них вимог окремим платіжним документом.

Якщо позов немайнового характеру подається одночасно кількома позивачами до одного або кількох відповідачів, судовий збір сплачується кожним позивачем окремим платіжним документом у розмірах, установлених статтею 4 Закону за подання позову немайнового характеру.

Судовий збір справляється з урахуванням загальної суми позову також у разі: подання позову одним позивачем до кількох відповідачів; об'єднання суддею в одне провадження кількох однорідних позовних вимог.

Розподіл судового збору між сторонами та перевірка повноти сплати судового збору здійснюються відповідно до процесуального законодавства.

Повернення судового збору врегульовано у ст. 7 Закону. На підставі та в порядку, передбаченому ст. 8 Закону, допускається відстрочення та розстрочення сплати судового збору, зменшення його розміру або звільнення від його сплати.

Судовий збір сплачується за місцем розгляду справи та зараховується до спеціального фонду Державного бюджету України.

Суд перед відкриттям (порушенням) провадження у справі, прийняттям до розгляду заяв (скарг) перевіряє зарахування судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України.

Кошти судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади (ст. 9 Закону).

Список використаних джерел та літератури:

1. Про судовий збір. Закон України від 08 лип. 2011 р. № 3674-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>.

ПОЗАСУДОВІ МЕХАНІЗМИ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В РАМКАХ РАДИ ЄВРОПИ

Дана стаття присвячена дослідженню міжнародних позасудових механізмів реалізації захисту прав людини. Проаналізовано погляди вчених на розуміння ролі інституційних правозахисних механізмів в рамках Ради Європи, здійснено їх класифікацію та визначено ознаки.

Ключові слова: права людини, механізм контролю, Рада Європи

Мета статті – аналіз механізмів контролю у сфері захисту прав людини в рамках Ради Європи, визначення їх складових та особливості їх гарантування.

Наукова новизна. У статті проведено систематизацію органів контролю як позасудових механізмів у сфері захисту прав людини, визначено їх значення та роль.

Актуальність. У зв'язку з тим, що права людини є цінністю вищого порядку і від рівня їх захисту та забезпечення в конкретній державі залежить доля миру і безпеки, міжнародне співтовариство розробило певні позасудові механізми контролю за дотриманням прав людини. Ці механізми приводяться в дію міжнародними органами й організаціями.

Виклад основного матеріалу. Серед стратегічно важливих механізмів контролю за захистом прав людини найважливішим є створення Ради ООН з прав людини, це обґрунтовувалося тим, що Комісія ООН з прав людини, на думку членів ООН і експертів, до певної міри вичерпала себе і втратила властивості ефективного органу. Крім того, Комісію звинувачували в зайвій політизації. Рада ООН з прав людини, порівняно з Комісією, має вищий статус - є допоміжним органом Генеральної Асамблеї ООН. До нової Ради увійшли 47 держав, які обираються строком на три роки за географічною ознакою простою більшістю голосів на засіданні Генеральної Асамблеї ООН. Україна є членом Ради. Рада створена для перенесення проблематики прав людини на її належний рівень у межах системи, члени Ради обираються безпосередньо Генеральною Асамблеєю, з тим щоб вона

працювала пліч-о-пліч з Радою Безпеки та Економічною і Соціальною Радою» [1].

Не менш важливим є Комітет з прав людини ООН, створений на основі резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2200А (XXI) від 16 грудня 1966 р. відповідно до ст. 28 Пакту про громадянські і політичні права. Фактично Комітет є самостійним міжнародним органом, що складається з 18 незалежних експертів, які виступають в особистій якості. Члени Комітету обираються з громадян держав - учасниць Пакту строком на 4 роки і можуть бути переобрані. Місце знаходження Комітету - Женева (Швейцарія).

Комітет має право здійснювати контроль за дотриманням положень Пакту про громадянські і політичні права шляхом розгляду:

- 1) періодичних доповідей держав-учасниць про вжиті ними заходи щодо реалізації положень Пакту;
- 2) скарг держав-учасниць одна на одну про порушення положень Пакту;
- 3) скарг індивідів при порушенні державою-учасницею прав, закріплених у Пакті.

Скарга індивіда має стосуватися тільки факту порушення прав, зафіксованих у Пакті, і не може бути анонімною. Крім того, особа, яка подає скаргу, повинна вичерпати всі внутрішні засоби захисту порушеного права або довести, що розгляд її справи не виправдано затягується. Визнавши скаргу прийнятною і взявши її до розгляду, Комітет просить держав у-учасницю, вказану в скарзі, представити в шестимісячний строк пояснення по суті питання і вказати заходи, які будуть вжиті на національному рівні для виправлення положення. Держава й особа, що направила скаргу, знаходяться перед Комітетом у рівних умовах[2].

Наступним органом є Комітет проти катувань, заснований на 39-й сесії Генеральної Асамблеї ООН відповідно до ст. 17 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання 1984 р. Комітет складається з 10 експертів.

Комітет вивчає доповіді; проводить конфіденційні розслідування, коли вважає, що факти обґрунтовані; здійснює певні функції щодо розв'язання суперечок між державами-учасницями; призначає погоджувальну комісію; розглядає повідомлення індивідів[3].

ОБСЄ також має певні механізми контролю щодо дотримання прав людини. Так, будь-яка держава - член ОБСЄ може просити

іншого члена організації надати інформацію з конкретного випадку порушення прав людини. Відповідь на такий запит має бути відправлена не пізніше 10 днів.

Можуть створюватися комісії експертів ОБСЄ на прохання держави - члена організації для розгляду і можливого сприяння у вирішенні проблем із прав людини на її території.

Керівна рада (раніше Комітет старших посадовців) ОБСЄ, що складається з міністрів закордонних справ, бере участь у розв'язанні спірних питань з проблеми прав людини.

У 1992 р. був встановлений пост Верховного комісара у справах національних меншин ОБСЄ. Верховний комісар не виступає як омбудсман, що відстоює права національних меншин і не займається розслідуванням окремих випадків порушення прав людини. В його функції входить виявлення ситуацій міжетнічної напруженості, які можуть створювати загрозу для миру, безпеки або відносин між державами - учасницями ОБСЄ, і сприяння їх найшвидшому врегулюванню [4].

Генеральна Асамблея ООН 20 грудня 1993 р. на 48-й сесії прийняла резолюцію 48/141 про заснування посади Верховного комісара з прав людини на основі рішення Всесвітньої конференції з прав людини (Відень, 1993 р.). Відповідно до цієї резолюції Верховний комісар з прав людини призначається Генеральним секретарем ООН і є його заступником. Він має статус «посадовця ООН» і несе «під керівництвом і егідою Генерального секретаря основну відповідальність за діяльність Організації Об'єднаних Націй у сфері прав людини». Фактично Верховний комісар з прав людини здійснює загальне керівництво діяльністю Центру з прав людини ООН - структурного підрозділу Секретаріату ООН.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене, приходимо до висновку, що найбільш досконалим та ефективним механізмом захисту прав і свобод людини є позасудовий, тобто Європейський конвенційний та інституційний механізми, діяльність яких спрямована на визнання таких базових принципів права, як верховенство права, здійснення прав та основних свобод людини та їх захист.

Список використаних джерел талітератури:

1. Міжнародні механізми контролю за дотриманням прав людини. — <http://>

1181012249471/pravo/mizhnarodni_mehanizmi_kontrolyu_dotrimannyam
_prav_lyudini.

2. Комітет з прав людини ООН . –
https://uk.wikipedia.org/wiki/Комітет_з_прав_людини_ООН

3. Комітет проти катувань. –
<http://khpg.org/index.php?id=1181120144>

4. Основні напрямки діяльності НБСЄ/ОБСЄ. –
<http://kimo.univ.kiev.ua/MOrg/69.htm>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білий Леонід Григорович – директор Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ « МАУП», кандидат педагогічних наук, доцент (м. Хмельницький).

Авсієвич Алла Валеріївна – старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП», доктор філософії в галузі права (м. Хмельницький).

Андрушко Алла Володимирівна - доцент кафедри трудового, земельного та господарського права Хмельницького університету управління та права, кандидат юридичних наук, доцент (м. Хмельницький).

Андрушко Юлія Анатоліївна - студентка 4 курсу юридичного факультету Хмельницького університету управління та права (м. Хмельницький).

Афанасьєва Юлія Русланівна - учениця 11-А класу Хмельницького навчально-виховного комплексу № 7 (м. Хмельницький).

Бевза Юрій Петрович - адвокат, викладач кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (м. Хмельницький).

Бернадський Максим Вікторович – студент 2 курсу за напрямом 081 Право юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця).

Вох Емма Григорівна – вчитель історії та правознавства Хмельницького навчально-виховного комплексу № 7, вчитель-методист (м. Хмельницький).

Григоренко Олександр Петрович – академік Міжнародної академії інформатизації, член Національної спілки краєзнавців України, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор, (м. Хмельницький).

Григоренко Любов Олегівна - студентка юридичного факультету Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка (м. Київ).

Дереш Анастасія Сергіївна – студентка 4 курсу Хмельницького економіко-правового коледжу ПрАТ «ВНЗ « МАУП» (м. Хмельницький).

Жданкіна Лариса Костянтинівна – аспірант інституту законодавства Верховної Ради України (м. Київ).

Ковальчук Оксана Леонідівна – старший викладач циклової комісії загальноосвітньої та фундаментальної підготовки Хмельницького економіко-правового коледжу ПрАТ «ВНЗ « МАУП» (м. Хмельницький).

Кусмінська Валентина Олегівна – начальник відділу систематизації законодавства, правової роботи та правової освіти Управління реєстрації нормативно-правових актів, правової роботи та правової освіти Головного територіального управління юстиції у Хмельницькій області (м. Хмельницький).

Кривов Володимир Георгійович – старший викладач циклової комісії з правознавства Хмельницького економіко-правового коледжу ПрАТ «ВНЗ « МАУП», доктор філософії в галузі права, член-кореспондент МКА, МБУ, МАУП (м. Хмельницький).

Лобик Олеся Орестівна - доцент кафедри правознавства Прикарпатського інституту ім. М. Грушевського ПрАТ «ВНЗ «МАУП», доктор філософії в галузі права (м. Львів).

Маркевичус Олег Миколайович - студент 2 курсу юридичного факультету магістратури Донецького національного університету ім.В.Стуса (м. Вінниця)

Матвійчук Тетяна Олександрівна – студентка 4 курсу напряму 081 Право Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ « МАУП» (м. Хмельницький).

Моршинс Євген Іванович - завідувач кафедри правознавства Прикарпатського інституту ім. М. Грушевського ПрАТ «ВНЗ «МАУП» доктор наук в галузі права, професор (м. Львів).

Мота Андрій Федорович - кандидат юридичних наук, доцент Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький).

Охман Ольга Василівна – доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ « МАУП», кандидат юридичних наук (м. Хмельницький).

Парандій Валентина Олександрівна – директор Хмельницького економіко-правового коледжу ПрАТ «ВНЗ «МАУП», доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту МАУП, кандидат історичних наук, доцент (м. Хмельницький).

Поліщук Ірина Володимирівна - провідний спеціаліст Хмельницького міського відділу РАЦС Головного територіального управління юстиції в Хмельницькій області (м. Хмельницький).

Рабовська Світлана Янівна – доцент кафедри виконавчого та нотаріального процесу та адвокатури Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук, доцент (Київ).

Трембіцький Анатолій Михайлович – доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП», кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, (м. Хмельницький).

Фомінова Андріана Олександрівна - магістр права, докторант спільної заочної докторантури МАУП/МКА, Прикарпатський інститут ім. М. Грушевського МАУП (м. Львів).

Циганюк Юлія Володимирівна – завідувач кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП», кандидат юридичних наук (м. Хмельницький).

ЗМІСТ

Білий Л.Г.	3
ВСТУПНЕ СЛОВО	
Авсісвич А. В.	4
ДО ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ	
Андрушко А.В.	13
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ПРИЙНЯТТЯ НА РОБОТУ	
Андрушко Ю.А.	16
ПРАЦЯ НЕПОВНОЛІТНІХ : АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	
Афанасьєва Ю.Р.	17
ПРОБЛЕМА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА ТА СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК	
Бевза Ю.П.	21
ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТІЙ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
Бернадський М.В.	25
МІЖНАРОДНО - ПРАВОВІ АСПЕКТИ БЕЗПЕКИ КІБЕРПРОСТОРУ	
Вох Е. Г.	47
ПРОФІЛАКТИЧНО – ПРОСВІТНИЦЬКА РОБОТА В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ З ПИТАНЬ ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ	
Григоренко О. П., Григоренко Л.О.	52
ВНЕСОК РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ. 1971-1975 РОКИ	

Дереш А.С.	59
РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ВЛАСНИМИ ОЧИМА	
Жданкіна Л.К.	62
АНАЛІЗ ДОСВІДУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЛІКУ ЗУСТРІЧНИХ ОДНОРІДНИХ ВИМОГ ЯК СПОСОБУ ПРИПИНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ НА ПРИКЛАДІ ОКРЕМИХ КРАЇН ЄС	
Ковальчук О. Л.	72
СТАНОВЛЕННЯ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА РІВЕНЬ СПРИЙНЯТТЯ ФЕМІНІЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	
Кусмінська В. О.	79
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТА ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ	
Кривов В. Г.	87
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДИСПОЗИТИВНОГО МЕТОДУ У ФІНАНСОВОМУ ПРАВІ	
Лобик О.О., Фомінова А.О	91
ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ДИСЦИПЛІНАРНИХ ПРОСТУПКІВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ	
Матвійчук Т.О.	103
ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ – ГОЛОВНА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ УКРАЇНИ	
Моршнєв Є.І., Лобик О.О.	105
ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВопорушень: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ	

Мота А.Ф.	114
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	
Охман О. В.	119
ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ	
Парандій В.О.	123
УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ В'ЯЗНІ КРЕМЛЯ: ЗАРУЧНИКИ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (ОЛЕГ СЕНЦОВ)	
Поліщук І.В.	132
АКТУАЛЬНІ ЗМІНИ В РОБОТІ ВІДДІЛІВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТІВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ	
Рабовська С.Я.	136
ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ АДВОКАТУРИ Й ДЕРЖАВИ	
Трембіцький А.М.	141
ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЦИВІЛЬНОМУ І КАРНОМУ ПРАВІ КНЯЖОЇ УКРАЇНИ	
Фомінова А.О.	149
ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ	
Циганюк Ю.В.	160
КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО СУДОВИЙ ЗБІР»	
Маркевичус О. М.	
ПОЗАСУДОВІ МЕХАНІЗМИ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В РАМКАХ РАДИ ЄВРОПИ	165
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	169
ЗМІСТ	172

Наукове видання

Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в
Україні

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 5

Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні: зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП. – Хмельницький : ФОП Стріхар А.М., 2017. – Вип. 5. – 175 с.

*За достовірність фактів, назв, посилань на літературні джерела
відповідальність несуть автори.*

Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.

*Технічні редактори
Валентина Олійник, Алла Авсієвич
Художнє оформлення
Володимир Авсієвич*

Приватне акціонерне товариство “Вищий навчальний заклад
“Міжрегіональна Академія управління персоналом”
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб’єктів
видавничої справи ДК №3262 від 26.08.2008 р.

**Хмельницький інститут
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України
ПрАТ «ВНЗ «МАУП»**
*29015, м. Хмельницький, проспект Миру 101А
Тел.: (0382) 63-03-05, 78-94-36 (вн.121)
Ел. адреса: himaup@ukr.net, maup_kafedra@i.ua
www.maup.km.ua*

**Здано в набір 28 листопада 2017 р. Підписано до друку 28 листопада 2017 р.
Формат 60х84 1/16. Гарн. Times. Ум. друк. арк. 2,4.
Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 50 прим.**